

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Moa Frändestam

Våldtäktsoffrets psykiska lidande som faktor vid rubricering och straffvärdebedömning

– En utredning om straffrättsregleringens och rättstillämpningens hänsyn till psykiskt lidande med utgångspunkt i tvärdisciplinär forskning

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Ellika Sevelin

Termin för examen: Period 1 VT2022

Innehåll

Abstract.....	1
Sammanfattning.....	3
Definitioner och förkortningar.....	5
1. Introduktion	7
1.1. Syfte och frågeställningar.....	7
1.2. Metod.....	8
1.3. Material.....	9
1.4. Avgränsningar	10
1.5. Disposition.....	12
2. Teoretiska utgångspunkter.....	13
2.1. Terapeutisk juridik.....	13
2.2. Viktimologi.....	15
2.3. Brottets psykiska dimension.....	17
3. Forskningsläget kring sexualbrottsoffers psykiska lidande.....	19
3.1. Utgångspunkter.....	19
3.2. Våldtäktsoffrets psykiska lidande vid gärningstillfället	21
3.3. Våldtäktsoffrets psykiska lidande efter gärningstillfället.....	22
3.4. Omfattningen av och förhållandet mellan fysiska och psykiska skador	25
3.5. Faktorer som påverkar graden och arten av psykiskt lidande	28
4. Rättsliga möjligheter att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt	30
4.1. Har det psykiska lidandet erkänd relevans inom svensk straffrätt?.....	30
4.2. Det psykiska lidandets roll vid rubricering av våldtäkt.....	33
4.3. Det psykiska lidandets roll vid straffvärdebedömning av våldtäkt	43
4.4. Förbud mot dubbelräkning, bevisbörda och täckningsprincipen.....	60
5. Tingsrättens beaktande av brottsoffrets psykiska lidande: Analys av 12 domar.....	66
5.1. “Det nedbrytande förhållandet”	66
5.2. “Övernattning på fest”	71
5.3. “Det utdragna förnedringssexet”	73
5.4. “Alkoholleveransen”	76
5.5. “Skolpromenaden”	79
5.6. “Grannfesten”	81

5.7.	“Konfrontationen i hamnen”	84
5.8.	“Den stulna dagboken”	86
5.9.	“HBO Max-kontot”	89
5.10.	“Skoltoaletten”.....	92
5.11.	“Lustgasfesten”.....	96
5.12.	“Släktbesöket”	97
6.	Slutsatser.....	101
6.1.	Vilka rättsliga möjligheter finns att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?.....	101
6.2.	Hur fastställs och beaktas offrets psykiska lidande i rättstillämpningen vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?.....	105
6.3.	Hur förhåller sig regleringen respektive rättstillämpningen av psykiskt lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt till tvärdisciplinär forskning på området? 108	
6.4.	Avslutande anmärkningar.....	109
	Källförteckning.....	111

Abstract

Interests and needs of victims of crime have received increased attention in recent years. Particularly, the awareness has risen regarding the extensive psychological harm victims are caused. Rape, which is regulated in 6 ch. 1 § BrB, constitutes a clear example of a crime which frequently entails considerable psychological effects on victims.

This essay has aimed to clarify if and how the psychological suffering of victims is regarded in the classification and penal value assessment (29 ch. 1-3 §§ BrB) related to rape. To achieve this purpose, the essay has examined which opportunities are provided by law to pay regard to mental suffering within the mentioned stages of assessment, how the mental suffering is considered by the district courts in their application of the law, and lastly how the aforementioned findings appear in relation to cross disciplinary research relating to the mental suffering following exposure to rape. The questions are answered using the theoretical framework of victimology and therapeutic jurisprudence. Victimology aims to enhance the victims' needs and interests in various parts of the legal system. Therapeutic jurisprudence underlines, among other things, the importance of cooperation between law and social sciences to achieve a more efficient and substantiated legal system. In the essay, both legal dogmatic method and empirical method have been used.

The results show that the opportunities of paying regard to psychological suffering are extensive. Within the classification process, the circumstance is a factor when determining if the deed falls within the scope of the rape provision, as well as to determine its severity. Within the penal value assessment, the psychological suffering constitutes a relevant harm, danger or violation for rape. The suffering is also given a certain breakthrough through the aggravating circumstances in 29 ch. 2 § BrB. In the extenuating circumstances in 29 ch. 3 § BrB however, the psychological suffering has only been given a very limited and indirect breakthrough. Lastly, the legal concept of penal value has been given an extensive scope, implying great possibilities for the consideration of mental suffering. However, two limitations are identified – firstly, the principle that the penal value must solely be based on circumstances surrounding the crime, and secondly, the requirement that the observed circumstance must be encompassed by the perpetrator's intent. Nevertheless, the overall assessment implies that most types of psychological suffering will be possible to consider with regard to the limitations, given that the circumstances suggest the perpetrator realized that such an effect would occur. This would especially be the case when the perpetrator has intentionally caused the circumstances which have put the victim in a position of particular vulnerability, thereby causing a more extensive psychological suffering than what usually applies to a corresponding situation.

The analysis of district court cases implies certain flaws. The district courts generally do not present the basis for their assessments, or when they do, very briefly. Even in cases where the courts find the psychological suffering proved, such aspects appear to be disregarded in the

penal classification and the penal value assessment. The intention that the legislator and the public investigators have expressed, to implement to a greater extent the perspective of psychological harm in relation to sexual crimes, does not appear to have been fulfilled. Seemingly, this can be associated with the current regulation and legislative history, which only indirectly and partially mentions and enhances the importance of psychological suffering.

Lastly, the essay concludes with a recommendation of certain legislative amendments. Psychological suffering should be mentioned directly and explicitly in the law. This would clarify its relevance and most likely lead to a more stringent application of law. Furthermore, it would better correspond to victimological research in accordance with the fundamentals of therapeutic jurisprudence.

Sammanfattning

Brottsoffers intressen och behov har kommit att uppmärksammas alltmer. Särskilt har uppmärksammat det faktum att brottsoffer ofta orsakas omfattande psykiskt lidande. Våldtäktsbrottet, som regleras i 6 kap 1 § BrB, utgör ett tydligt exempel på ett brott som regelmässigt medför stora psykiska efterverkningar.

Uppsatsens har syftat till att klargöra om och hur brottsoffrets psykiska lidande fått genomslag i våldtäktsbrottets rubricering, där gradindelning ingår, och straffvärdebedömning, som regleras i 29 kap 1-3 §§ BrB. För att uppnå syftet har utretts vilka rättsliga möjligheter till beaktande av offrets psykiska lidande som finns vid rubricering och straffvärdebedömning, hur sådant beaktande sker i rättstillämpningen i praktiken samt hur regleringen respektive rättstillämpningen av psykiskt lidande förhåller sig till tvärdisciplinär forskning om brottsoffers psykiska lidande. Frågorna besvaras utifrån de teoretiska utgångspunkterna *viktologi* och *terapeutisk juridik*. Viktimologin strävar efter att framhäva brottsoffers behov och intressen i rättssystemet. Terapeutisk juridik betonar vikten av samverkan mellan juridiken och samhällsvetenskapen för att uppnå ett mer effektivt och substantierat rättssystem. I uppsatsen har såväl rättsdogmatisk som empirisk metod använts.

Resultaten visar att möjligheterna till beaktande av psykiskt lidande är stora. Gällande rubriceringen kan omständigheten beaktas både för att avgöra om en gärning faller inom tillämpningsområdet och för gradering av densamma. Vid straffvärdebedömningen utgör psykiskt lidande en sådan relevant skada, kränkning och fara som kan beaktas för våldtäktsbrottet. Det psykiska lidandet har även getts visst genomslag i de försvårande omständigheterna i 29 kap. 2 § BrB. Det psykiska lidandet har dock inte getts motsvarande genomslag i de förmildrande omständigheterna i 29 kap. 3 § BrB i annat än marginell utsträckning. Slutligen har straffvärdebegreppet getts en mycket vidsträckt omfattning, vilket tyder på en omfattande möjlighet till beaktande av psykiskt lidande. Beaktandemöjligheterna begränsas dock på två sätt. Dels ska straffvärdet baseras på omständigheter *vid brottet*, dels ska täckningsprincipen vara uppfylld. Uppsatsens sammanvägda bedömning är dock att de flesta typerna av psykiskt lidande ändå bör kunna beaktas, under förutsättning att omständigheterna tyder på att gärningsmannen bort förstå att en sådan följd skulle inträffa. Detta torde särskilt vara fallet när gärningsmannen själv medvetet orsakat de omständigheter som försatt offret i en särskilt sårbar situation och därmed orsakats ett psykiskt lidande som går utöver det som motsvarande gärning normalt innebär.

Rättsfallsanalysen tyder på vissa praktiska brister. Tingsrätterna presenterar generellt sett mycket knappa, eller inga, grunder för straffvärdebedömningen. Även i de fall där domstolen anser förekomsten av stort psykiskt lidande vara styrkt, tycks sådana aspekter förbises i rubriceringen och straffvärdebedömningen. Lagstiftarens och offentliga utredares intention att i högre grad införa ett sådant perspektiv i förhållande till sexualbrotten tycks alltså inte ha fått avsett genomslag. Bristerna kan förmodligen kopplas till utformningen av lagtext och förarbeten, där psykiskt lidande som sådant endast berörs *indirekt*.

Slutligen utfaller uppsatsen i en rekommendation till vissa lagändringar, där det psykiska lidandet bör beaktas *direkt* genom att införas explicit i lagtexten. Detta hade förtydligat omständighetens relevans och lett till en mer enhetlig rättstillämpning. Dessutom hade det utgjort ett befogat hänsynstagande till viktinologisk forskning i enlighet med den terapeutiska juridikens grundidéer.

Definitioner och förkortningar

BrB: Brottsbalken.

Brottsexterna omständigheter: De faktorer som alltid ska beaktas vid straffvärdebedömningen, oavsett brottstyp. Där ingår de faktorer som anges i 29 kap 1 § BrB, vilka utvecklas genom försvårande och förmildrande omständigheter i 2 och 3 §§ samma kapitel.

Brottsinterna omständigheter: Omständigheter som utmärker en viss brottstyp och ska vägas in i straffvärdebedömningen, eller med andra ord nödvändiga subjektiva eller objektiva kriterier för brottsrubricering. Här ingår dels förhållanden som framkommer i straffbestämmelsens rekvisit, dels även sådana förhållanden som har bäring mera direkt på de intressen som bestämmelsen avser att skydda.

Brottsoffer: En person som drabbats av skada (fysisk skada, psykiskt lidande eller sakskada) till följd av ett brott. Inom ramarna för denna uppsats menas med brottsoffer den som utsatts för våldtäkt.

Direkt beaktande: Hänsynstagande till viss omständighet som sker explicit eller genom till omständigheten likvärdig synonym. Hänsynstagande kan ske av lagen som sådan, av rätten vid rättstillämpning eller på annat sätt.

FSK: Fängelsestraffkommittén. Kommittén fick år 1979 i uppdrag att se över det tidigare påföljdssystemet. Kommittén lämnade år 1986 sitt huvudbetänkande SOU 1986:13-15 Påföljd för brott, som utmynnade i en påföljdsbestämningsreform år 1989 (Prop. 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)).

Gradindelning: Placering av brott i viss svårhetsgrad, vilket ofta uttrycks i form av ringa brott, brott (av normalgraden) respektive grovt brott. Gradindelningen ingår som en del av rubricering, eftersom placeringen av brott i viss svårhetsgrad ofta innebär att brottet ges en specifik brottsbeteckning.

Indirekt beaktande: Hänsynstagande till viss omständighet som sker implicit eller genom mellanliggande led, t.ex. genom att en annan omständighet beaktas som i sin tur är förknippad med eller ger upphov till den förstnämnda omständigheten.

NCK (Nationellt Centrum för Kvinnofrid): Ett kunskaps- och resurscentrum vid Uppsala universitet, som arbetar på regeringens uppdrag med att på nationell nivå höja kunskapen om mäns våld mot kvinnor och utveckla metoder för omhändertagande av våldsutsatta kvinnor.

Psykiskt lidande: Negativt känslomässigt tillstånd kännetecknat av fysiskt och/eller känslomässigt obehag, smärta eller ångest, som har mer än ringa inverkan på den berörda personen. Till psykiskt lidande hör ett sådant tillstånd oavsett om det är enstaka, kortsiktigt eller långsiktigt och oavsett när effekterna märks eller uppenbarar sig.

RTS (Rape Trauma Syndrome): Ett sexualbrottsoffers stressresponsmönster.

Rubricering: Rubricering går ut på att hänföra en gärning till ett visst straffbud genom att jämföra faktiska omständigheter i gärningen med de rekvisit som lagen ställer upp. Rubriceringen innefattar på så sätt även gradindelning av brott, varigenom gärningen hänförs till ett straffbud som placerar den i en viss svårhetsgrad.

Straffvärdebedömning: Det moment i påföljdsbestämningen där en gärnings svårhet eller allvarlighet bedöms. Legaldefinitionen av straffvärde finns i 29 kap. 1 § BrB, vilken utvecklas genom 29 kap. 2-3 §§ BrB.

Viktimologi: Läran om brottsoffer.

TJ (Terapeutisk Juridik): En rättslig praktik som förenar juridik och samhällsvetenskap i syfte för att forma, analysera och utvärdera rätten. TJ strävar efter en rätt som främjar psykiskt och fysiskt välmående för alla som är inblandade i rättsprocessen. Den kan också användas som ett verktyg för att analysera om en rättsregel eller reglering är effektiv eller om den är kontraproduktiv i förhållande till sin avsedda funktion.

Tvärdisciplinär forskning: Forskning inom en eller flera andra discipliner än rättsvetenskap. Relevanta discipliner för uppsatsens vidkommande är t.ex. samhällsvetenskap, psykologi, medicin och hälsa samt viktimologi.

WHO (World Health Organization): FN:s organ som kopplar samman nationer, partners och människor för att främja världshälsa, säkerhet och skydd av utsatta.

Överskjutande psykiskt lidande: Ett brottsoffers psykiska lidande och som går utöver det mått av psykiskt lidande som utgjort en nödvändig del av brottet.

1. Introduktion

Brottsoffer i allmänhet, och sexualbrottsoffer i synnerhet, orsakas regelmässigt stort lidande till följd av den gärning de blivit utsatta för. Det dröjde dock länge innan den juridiska sfären började erkänna och beakta detta lidande som ett centralt skyddsintresse. Än längre dröjde det innan man började uppmärksamma att brottsoffret orsakas skador utöver de rent fysiska, och att de många gånger mest betydande skadorna rör det psykiska planet.

Idag är dock brottsofferperspektivet någorlunda vedertaget inom såväl andra discipliner som svensk straffrätt. Många forskningsinsatser har syftat till att kartlägga och förstå hur brottsoffer påverkas efter att ha blivit utsatta. Men den ökade kunskapen och medvetenheten om brottsoffer är inte endast relevant ur psykologisk eller samhällsvetenskaplig synpunkt – den får även direkta implikationer på den straffrättsliga regleringen. Särskilt vid vissa moment intar offrets lidande en central roll. Det gäller det moment varigenom en gärning hänförs till ett visst straffbud och tillförs en brottsbeteckning, den s.k. rubriceringen, vilket innefattar placering i svårhetsgrad. Det gäller också i stor grad straffvärdebedömningen, där ett straffvärde bestäms utifrån en samlad bedömning av brottets svårhet eller allvarlighet.

Juridiken ser sig ibland som en isolerad och självständig företeelse. Men sanningen är att begagnande av kunskaper inom andra vetenskaper är direkt nödvändigt om vi vill uppnå ett rättssystem som bygger på korrekta antaganden och som genererar rätt utfall. Det är mot den bakgrunden som denna uppsats tar sitt avstamp. Har den ökade kunskapen och medvetenheten om brottsoffrets psykiska lidande fått gehör i den straffrättsliga regleringen av våldtäkt? Har det psykiska lidandet implementerats på ett adekvat sätt i regleringen av våldtäkt och straffvärde, och når denna implementering ända ut i rättstillämpningen eller krävs ytterligare insatser för att göra det psykiska brottsofferperspektivet till mer än en pappersprodukt?

1.1. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utreda om brottsoffrets psykiska lidande beaktas på ett tillräckligt och adekvat sätt inom två centrala straffrättsliga moment; rubricering och straffvärdebedömning, i förhållande till våldtäktsbrottet. Vad som är ett "tillräckligt" och "adekvat" beaktande avses bestämmas utifrån tvärvetenskaplig forskning rörande brottsoffrets psykiska lidande å ena sidan, och dess straffrättsliga relevans å den andra. Förhoppningen är att analysen ska synliggöra potentiella brister i regleringen och/eller rättstillämpningen, samt kunna utgöra en utgångspunkt i diskussionen om hur dessa brister kan åtgärdas på ett sätt som överensstämmer med både svenska straffrättsliga principer och tvärdisciplinär forskning. I ett större perspektiv kan studier av denna karaktär bana väg för ett mer holistiskt juridiskt angreppssätt, där kunskaper inom andra vetenskapliga discipliner nyttjas i större utsträckning för att uppnå mer träffsäkra och ändamålsenliga resultat.

För att uppnå ovanstående syften ska följande frågeställningar besvaras;

1. Vilka rättsliga möjligheter finns att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?
2. Hur beaktas offrets psykiska lidande i rättstillämpningen vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt, i de 12 utvalda tingsrättsdomarna?
3. Hur förhåller sig regleringen respektive rättstillämpningen av psykiskt lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt till tvärdisciplinär forskning på området?

1.2. Metod

Frågeställning nummer ett har besvarats genom att använda rättsdogmatisk metod. Syftet med den rättsdogmatiska metoden brukar ofta beskrivas vara att finna lösningen på ett rättsligt problem genom att applicera en rättsregel på detsamma. Lösningen på det rättsdogmatiska problemet besvaras ofta genom de allmänt accepterade rättskällorna,¹ vilka innefattar lag, förarbeten, prejudikat och doktrin.² Även rättskällevärdet är central vid användandet av rättsdogmatisk metod, eftersom den kan ge vägledning i vilka rättskällor som är mest relevanta. Rättskällevärdet ger nämligen en rangordning i vilka källor som ska få företräde när konflikter uppstår. Lagstiftning rangordnas överst. Därefter kommer förarbeten, praxis och slutligen doktrin. Den rättsdogmatiska metoden utmynnar ofta i en kritik av rättsläget och kan innebära att vissa förändringar föreslås.³ I enlighet med den rättsdogmatiska metoden, har de rättsliga möjligheterna att beakta psykiskt lidande inom rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt kartlagts genom användande av främst lagtext, propositioner och andra förarbeten. Doktrin har också använts i den mån det anses kunna fördjupa och nyansera resonemangen.

Frågeställning nummer två har besvarats genom användande av empirisk metod. Ett empiriskt tillvägagångssätt innebär att välja ut och analysera empiriska data. Inom rättsvetenskapen kan sådant empiriskt material bestå av material som hör till de traditionella rättskällorna. Men även sådant material som inte ingår bland dessa kan och bör användas, t.ex. i syfte att finna metoder att förbättra den juridiska argumentationen. Sådana analyser kan vara mycket viktiga i en analys av gällande rätt, eftersom de kan bidra med att t.ex. skapa ett solidare verklighetsunderlag för den gällande rätten.⁴ I uppsatsen har den empiriska metoden använts för att göra en textanalys av 12 tingsrättsdomar, som alltså inte ingår bland de traditionella rättskällorna. Analysen är även tvärdisciplinär till sin natur, då den inte bara tar sin utgångspunkt i juridiska källor, utan även i viktimologisk och psykologisk forskning om

¹ Sandgren, C. (2018). *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare* (4:e uppl.). Stockholm: Norstedts juridik. S. 48. ; Kleineman, J. *Rättsdogmatisk metod*. I: i Korling, F. & Zamboni, M. (Red.).(2018). *Juridisk metodlära*. Lund: Studentlitteratur. S. 21 ff.

² Sandgren, C. (2018). S. 45.

³ Kleineman, J. (2018). S. 21 ff.

⁴ Sandgren, C. (2004). *Om teoribildning och rättsvetenskap*. Artikel i *Juridisk Tidskrift*, 2004/05(2), s. 297- 233. S. 308 f.

brottsoffers psykiska lidande. I likhet med det användningsområde för empirin som beskrivits ovan, syftar analysen till en kritisk granskning av rättstillämpningen (och den gällande rätten på vilken den baseras), vilket kan bidra till ett förbättrat verklighetsunderlag för våldtäkts- och straffvärderegleringen.

Frågeställning nummer 3 syftar till att sätta gällande rätt och tingsrättens rättstillämpning i relation till det forskningsläge som presenteras kring brottsoffers psykiska lidande (se avsnitt 3). Till skillnad från frågeställningarna 1 och 2, bygger frågeställning 3 inte på något självständigt material och utgår inte från någon självständig metod. Istället görs här en allmän analys av om utfallen i de två tidigare frågorna kan anses stå i överensstämmelse med forskningsöversikten kring brottsoffrets psykiska lidande.

I avsnitt 3 presenteras viss grundläggande forskning kring brottsoffers psykiska lidande ur en psykologisk och viktimologisk synvinkel. Avsnittet syftar till att ge en generell bakgrund kring hur och när (sexual)brottsoffer orsakas psykiskt lidande. Bakgrunden utgör sedan en viktig utgångspunkt när rättsläget och rättstillämpningen analyseras.

1.3. Material

Avsnitt 4, som beskriver gällande rätt, baseras i stort på lagtext, förarbeten och doktrin. Lagtexten har utgjort utgångspunkten för såväl disposition som innehåll. I många av de frågor som utretts har dock inte lagtexten gett någon direkt ledning, varför förarbeten, prejudikat och doktrin har utgjort viktiga källor.

Avsnitt 5 utgör en analys av 12 tingsrättsfall. Domarna i sig har utgjort de enda källorna i avsnittet, även om analysen utgår från den fakta som presenterats i avsnitt 3 och 4. De 12 tingsrättsdomarna har valts ut utifrån vissa objektiva kriterier, som syftat till att generera optimalt underlag för en analys av domstolarnas beaktande av det psykiska lidandet. Olika kriterier har testats i urvalsprocessen. Det slutgiltiga urvalet gjordes på följande sätt;

- Infotorg Juridik:s funktion "Sök i rättsbanken" och fliken "Avgöranden" har använts.
- Senast meddelade tingsrättsavgöranden har valts (vid tidpunkten för sökningen 2022-04-06). Urvalet har alltså sorterats på "senast meddelade", vilket innebär att den nyaste domen som motsvarar sökkriterierna hamnar högst upp och att ju längre ned i listan en dom kommer desto längre tid var det sedan den meddelades. Tingsrättsdomar valdes snarare än högre instanser, då syftet har varit att visa hur man kan analysera och kritisera praktisk rättstillämpning utifrån det viktimologiska forskningsläget kring psykiskt lidande. Därtill ämnar analysen ge vissa indikationer på potentiella problem i den nuvarande regleringen av våldtäkt och straffvärde, som i sin tur utmynnat i brister i rättstillämpningen. Tingsrätterna står för en övervägande majoritet av den rättstillämpning som sker i Sverige, vilket gör instansen till en lämplig utgångspunkt för analysen.
- Alla domar avser våldtäkt ("innehåller alla orden").

- För hälften av domarna användes ytterligare sökord: *psykiskt lidande, psykiska skador, psykisk påverkan, psykisk, oro, ångest och rädsla*. Detta gjordes för att säkra offret i några av domarna skulle ha orsakats psykiskt lidande, samt att detta faktum tagits upp under huvudförhandling eller annars presenteras i huvudförhandlingen. Detta ansågs vara en viktig förutsättning för att göra analysen så givande som möjligt utifrån frågeställningarna. Den andra hälften av domarna söktes fram på i övrigt samma kriterier, men utan dessa ytterligare sökord. Här avsågs att möjliggöra för inkludering av domar i urvalet där psykiskt lidande potentiellt inte berörts särskilt, eller berörts med användande av andra ord än de som inkluderats i sökorden.
- Vid sökning på ovanstående kriterier valdes en mängd domar bort. Detta rörde domar;
 - Där den tilltalade friats. I dessa domar blir ingen straffvärdebedömning aktuell, vilket är ett nödvändigt element för att besvara frågeställningarna.
 - Där den åtalet rörde anstiftan till våldtäkt, försök till våldtäkt eller andra osjälvständiga brottsformer, eftersom dessa domar inte aktualiserar samtliga relevanta moment.
 - Där icke aktuella versioner av våldtäktsbestämmelsen tillämpas.
 - Som rörde våldtäkt mot barn. Det finns goda skäl att anta att barn drabbas på andra sätt och i annan utsträckning än vuxna, en aspekt som för att göras rättvisa förtjänar en djupare genomgång än vad som är möjligt i denna uppsats.

Samtliga källor har i största möjliga mån varit förstahandskällor, för att minska risken för felaktigheter eller förvanskning i tidigare led. Doktrin har även valts främst utifrån väl ansedda och erkända författare inom sina respektive områden.

Avsnitt 3 förtjänar extra uppmärksamhet i källsammanhang, eftersom avsnittet tillägnas ämnen som frångår uppsatsens primära fokusområde, vilket är rättsvetenskap. I denna del har ett brett källunderlag använts för att säkerställa avsnittets reliabilitet. Dessutom har, när det varit möjligt, källor med stort nationellt eller internationellt erkännande använts. Med erkännande menas här att de är framtagna av uppmärksammade viktimologer eller psykologer, nationella eller internationella organisationer med omfattande och kvalitativa vetenskapliga resurser till sitt förfogande (t.ex. WHO och NCK) som också ofta genomgår omfattande granskning. I detta sammanhang är det också viktigt att understryka, att källorna som används för att fastställa det tvärdisciplinära forskningsläget endast avser lägga en grund på vilken den rättsliga analysen ska bygga. De avser alltså inte i sig bidra till forskningsläget avseende det psykiska lidande som offer utsätts för eller utgöra en heltäckande bild över den frågan. Istället är en medveten utgångspunkt att endast vissa för syftet relevanta aspekter av detta forskningsläge beskrivs, samt att dessa beskrivs på ett översiktligt sätt.

1.4. Avgränsningar

Av utrymmesskäl samt för att komma till mer djupgående och korrekta slutsatser har en mängd avgränsningar gjorts.

I den straffrättsliga processen ingår många olika steg och moment. Studiens fokusområde ligger dock primärt endast på två av dessa; rubriceringen, där gradindelning ingår, och straffvärdebedömningen. Det innebär att övriga beståndsdelar av straffmätningen utelämnas från uppsatsens omfattning, vilket gäller t.ex. billighetsskälen i 29 kap 5 § BrB. Även en närmare redogörelse för bevisrätten och bevisvärderingen lämnas utanför uppsatsen. Bevisfrågor är visserligen relevanta för frågan om beaktande av psykiskt lidande, då domstolens slutsats i fråga om vad som anses styrkt får direkta implikationer för hur och när psykiskt lidande beaktas. Av utrymmesskäl har dock valts att lämna denna aspekt utanför omfattningen och analysen har istället primärt utgått från de omständigheter som domstolen funnit styrkta. Däremot kan vissa bevisrelaterade frågor tas upp om de får direkt relevans för uppsatsens frågeställningar, t.ex. för att de lyfts upp i relevanta sammanhang i förarbeten eller doktrin.

Vidare avgränsar sig uppsatsen till att behandla *brottsoffers psykiska lidande*. Lidande som visserligen följer av brott, men som uppstår hos t.ex. offrets anhöriga, samhället eller gärningsmannen, behandlas inte. Inte heller ligger fokuspunkten som sådan på fysiskt, ekonomiskt eller annat lidande hos offret, om inte detta lidande i sin tur kan kopplas till det psykiska lidandet.

Uppsatsen begränsar sig även till våldtäktsbrottet såsom det stadgas i 6 kap. 1 § BrB. Andra sexualbrott än våldtäkt, inklusive brottet våldtäkt mot barn, utesluts från uppsatsens omfattning. Oaktsam våldtäkt utesluts också från omfattningen, även om brottet i stort baseras på samma rekvisit, skyddsintressen och delvis samma förarbeten som det uppsåtliga våldtäktsbrottet. Det beror dels på utrymmesskäl, dels på att psykiskt lidande kan antas förekomma i mindre utsträckning i de fall där gärningsmannen endast ansetts ha varit oaktsam till omständigheten att offret inte deltog frivilligt, vilket gör underlaget för diskussion mindre intressant.

Domsanalysen har endast omfattat 12 tingsrättsfall. Med tanke på detta relativt låga antal, gör uppsatsen inte anspråk på att ge allmängiltiga slutsatser som kan appliceras på rättstillämpningen i helhet. Istället är syftet att demonstrera hur tvärdisciplinär forskning kan användas för att kritiskt granska rättstillämpningen, och ge vissa indikationer på problem som kan finnas i rättstillämpning eller lagreglering. För att kunna konstatera problemens generella räckvidd måste dock en större granskning genomföras. Här bör noteras att när begreppet *tvärdisciplinär forskning* används inom uppsatsen, avses forskning inom en eller flera andra discipliner än rättsvetenskap. Relevanta discipliner för uppsatsens vidkommande är t.ex. samhällsvetenskap, psykologi, medicin och hälsa samt viktimologi.

Slutligen måste något sägas om de avgränsningar som gjorts i avsnitt 3. Avsnitt 3 redogör för ett tvärdisciplinärt forskningsläge avseende hur och när ett våldtäktsoffer lider psykiskt. Uppsatsen avser att bidra till forskningsläget avseende den *rättsliga* regleringen och hanteringen av våldtäkt. Den avser dock inte att bidra till, eller utgöra en uttömmande

beskrivning av, psykiskt lidande inom andra discipliner, såsom psykologi, samhällsvetenskap eller viktimologi. Med det sagt, utgör forskningsöversikten en beskrivning av vissa utvalda aspekter som anses särskilt relevanta för uppsatsens syfte. Dessa aspekter avses också beskrivas kort och översiktligt. Det beror på att en sådan beskrivning anses tillräcklig för att uppfylla syftet med avsnittet, det vill säga att utgöra en grund för rättslig analys. Det beror också på begränsningar i uppsatsens tidsomfång och omfattning, samt på det faktum att uppsatsens författare inte besitter tillräcklig kunskap inom dessa discipliner för att kunna åta sig beskriva forskningsläget på ett mer heltäckande sätt. Detta är en mycket central aspekt för läsaren att bära med sig i fortsatt läsning.

1.5. Disposition

Följande disposition har ställts upp.

Avsnitt 2 redogör för de teoretiska utgångspunkterna. Avsnittet syftar till att ge läsaren en introduktion till ämnet, dess relevans och de grundläggande perspektiv som präglar uppsatsens olika delar. Här ingår terapeutisk juridik ("TJ") och viktimologi samt en introduktion till brottets psykiska dimension.

Avsnitt 3 ger en översiktlig tvärdisciplinär forskningsöversikt kring brottsoffers psykiska lidande. Denna översikt utgör en nödvändig del för att på ett rättvisande sätt kunna analysera gällande rätt och rättstillämpning i ljuset av offrets psykiska lidande. Avsnittet utgör dock, som beskrivits ovan, inte en heltäckande bild i frågan.

Avsnitt 4 inleds med en redogörelse för om och hur det psykiska brottsofferperspektivet erkänts relevans inom svensk straffrätt i helhet, samt sexualbrott och våldtäkt i synnerhet. En genomgång görs av vissa särskilt centrala lagändringar och reformer samt det psykiska lidandets roll i dessa. Avsnitt 4 övergår sedan till att presentera rättsläget kring rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt. Här avses möjligheterna till beaktande av brottsoffrets psykiska lidande inom nämnda moment kartläggas.

Avsnitt 5 utgör en domsanalys av 12 utvalda tingsrättsdomar, där tidigare avsnitt används som utgångspunkt. Domsanalysen avser utreda hur det psykiska lidandet beaktas vid rubricering och straffvärdebedömning i rättstillämpningen och huruvida svaret på frågorna kan anses stå i överensstämmelse med vad som framkommit i tidigare avsnitt.

Avsnitt 6 redogör för slutsatser i förhållande till frågeställningarna som presenterats ovan. För tydlighets skull utgör varje frågeställning en egen underrubrik.

2. Teoretiska utgångspunkter

Uppsatsens fokus och frågeställningar utgår från vissa idéer, eller perspektiv, på hur lagen eller juridiken i stort ska utformas, analyseras och appliceras. Att förstå vad dessa idéer och perspektiv går ut på och vilka implikationer de får är nödvändigt för att till fullo förstå på vilka grundvalar uppsatsen vilar och de slutsatser som presenteras. Nedan kommer därför de två centrala teoretiska utgångspunkterna att utvecklas: terapeutisk juridik och viktimologi.

2.1. Terapeutisk juridik

2.1.1. Introduktion

Att fastslå vad som är gällande rätt är en mycket viktig uppgift. Goda juridiska kunskaper räcker långt för att genomföra en sådan utredning. Men för att nå de mål som rättssystemet och juridiken vill åstadkomma räcker detta första steg inte långt. Minst lika viktiga frågor är på vilka grunder lagen bör bygga, vilka mål som lagen ska främja, hur lagen bör utformas för att nå dessa mål, hur lagen tillämpas av domstolarna och slutligen utvärdera vilka effekter en viss utformning eller tillämpning fått i praktiken. Samtliga av dessa frågor har en tydlig juridisk prägel, men med uteslutande juridiska kunskaper till förfogande kan de förmodligen inte lösas på ett tillfredsställande sätt. Juridiska konstruktioner och lagens utformning bygger många gånger på antaganden om omvärlden, om människors samspel och agerande.⁵

Domstolens tolkning av olika omständigheter och bedömning av om de motsvarar rekvisit likaså. Om dessa antaganden är felaktiga, riskerar utfallet och resultatet som åstadkoms att bli felaktigt, i den meningen att det inte motsvarar den målsättning som juridiken strävar efter. Det är därför tydligt att vi är i behov av ett perspektiv eller en utgångspunkt, som kan hjälpa oss förstå hur juridiken sammanhänger med och är beroende av kunskaper som inte är renodlat juridiska. Det är här terapeutisk juridik (härefter "TJ") kommer in i bilden. En av de mest betydelsefulla förespråkarna av TJ som också bidragit till dess genombrott i Sverige är Christian Diesen. Diesen tar i sin tur sin utgångspunkt i TJ på det sätt som den utvecklats av Bruce Winick och David Wexler vilka ofta beskrivs som TJ-rörelsens grundare.⁶

2.1.2. TJ:s grunder

TJ är en ideologi som framförallt kännetecknas av att man ser juridiken som en en form av konfliktlösning (i preventiv eller reparativ bemärkelse) och att man vid val av lösningar på sådana konflikter, för att dessa ska vara hållbara, behöver ha adekvat samhällsvetenskaplig kunskap. Diesen utvecklar;

⁵ Se bl.a. Diesen, C. (2011). *Terapeutisk Juridik*. Malmö: Liber AB. S. 25.

⁶ Se bl.a. Diesen, C. (2011). S. 13 ; Diesen, C. (2007). *Therapeutic Jurisprudence – an Introduction from a Swedish Perspective*. Scandinavian Studies In Law 1999-2012, 51(6), s. 131-162. S. 132 f.

“Utan kunskap om t.ex. psykologi vid värdering av bevis kommer bedömare ofta att bli offer för vanliga felkällor, utan kunskap om återfallsrisker kommer domaren att med fel beslut skapa jordmån för återfall och utan kunskap om vad som triggar en våldsverkare kan man inte förebygga brott etc. *TJ handlar om att juridiken ska breddas och fördjupas med hjälp av samhällsvetenskapliga rön, så att formerna och lösningarna i rättsprocessen blir mer ändamålsenliga och korrekta.* Detta betyder inte att juristen måste vara sakkunnig i psykologi, sociologi och kriminologi [...], men det betyder att man bör arbeta mer holistiskt och långsiktigt. Mer konkret betyder det att sociala aspekter och rön bör komma in i alla skeenden av juristarbetet: under utbildning, i lagstiftningsarbete, i ombudsrollen och i dömandet.”^{7 8}

Det som alltså är utmärkande för TJ inom rättsvetenskapen, är att den förutsätter ett nära samband med samhällsvetenskaplig forskning. För att återkoppla till inledningen i avsnittets första stycke – verifierade samhällsvetenskapliga rön är en nödvändig bas för de avvägningar som juridiken består av.⁹ Detta kan appliceras samtliga nivåer och roller: ett juridiskt ombud behöver kunna kommunicera sin kunskap på ett fungerande sätt, förhørsledaren behöver förstå vilka psykologiska omständigheter som påverkar informationsutbyte, och domstolens bedömning av hållfastheten i utsagor och händelseförlopp kräver kunskap om hur olika människor agerar i olika situationer.¹⁰ Forskning visar att intuition och magkänsla sällan tar oss hela vägen i detta hänseende. Jurister i alla delar av rättsväsendet har visat sig ofta ha felaktiga föreställningar om t.ex. elementära psykologiska förhållanden.¹¹

2.1.3. Tillämpning av TJ i den juridiska processen

Namnet terapeutisk juridik är direkt översatt från engelskan och kommer från den kontext i vilken TJ utvecklades. I dagens kontext kan det framstå som något missvisande, eftersom användningsområdet för TJ är mycket bredare än vad begreppet associationer till terapi implicerar, även om rehabilitering är ett viktigt verktyg för att åstadkomma det som TJ vill uppnå.¹² Modern tillämpning av TJ innebär snarare att applicera ett generellt perspektiv avseende psykisk hälsa på rätten, t.ex. straffrätt och straffprocessrätt.¹³ Men hur kan TJ:s angreppssätt då integreras i praktiken?

TJ kan definieras som “användandet av samhällsvetenskapliga rön för att studera i vilken utsträckning en lagregel eller rättslig praktik befrämjar det fysiska och psykiska välbefinnandet hos de personer som blir föremål för dess tillämpning”.¹⁴ Läran utgår därmed

⁷ Diesen, C. (2011). S. 5.

⁸ Min kursivering.

⁹ Diesen, C. (2011). S. 19.

¹⁰ A.a. S. 25.

¹¹ Granhag, P.A. & Christianson, S. (2008). *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber AB. S. 20 med referenser.

¹² Diesen, C. (2011). S. 5.

¹³ Wexler, D.B. (1996). *Applying the law therapeutically*. *Applied and Preventive Psychology*, 5(3), s. 179-186. S. 179.

¹⁴ Diesen, C. (2011). S. 17. ; Slobogin, C. (Red). (1996). *Therapeutic Jurisprudence; Five Dilemmas to Ponder*. I: Wexler & Winick *Law in a Therapeutic Key*. Durham N.C.: Carolina Academic Press. S. 767.

ifrån tanken att rättstillämpningen ska utvecklas utifrån de teorier och rön som samhällsvetenskapen ger. Ur ett makroperspektiv kan TJ på så sätt användas för att analysera om en viss lagreglering fyller sin avsedda funktion, eller om den är kontraproduktiv.¹⁵ För att en lagreglering ska uppnå önskade effekter i förhållande till ett skyddsintresse ställs krav på både lag och tillämpning. Tillämpningen kan visserligen sägas vara viktigare när det kommer till att uppnå praktiskt långsiktiga och skademinimerande effekter, men för att tillämpningen ska generera detta utfall kan det ofta finnas behov av nya metoder och verktyg som kräver lagändringar. En nödvändig utgångspunkt för TJ är därför att det krävs analyser av gällande rätt för att kunna föreslå ändringar som medför bättre resultat. Inte sällan utmynnar en sådan analys i slutsatsen att regleringen, i praktiken, inte uppfyller lagstiftarens intentioner såsom de uttrycks i motiv och förarbeten.¹⁶

2.1.4. TJ-influerade utgångspunkter

I TJ-präglade tankebanor utgår denna uppsats från grundantagandet att rättssystemets utformning, intentioner, tillvägagångssätt och applicering, går hand i hand med och är beroende av samhällsvetenskapliga rön. Vidare utgår uppsatsen från att realiserandet av sådana intentioner kräver att 1) lagen uppställer ramar som medger långsiktiga och ändamålsenliga utfall, och kanske ännu viktigare, att 2) rättstillämpningen inom dessa ramar görs på ett sätt som genererar långsiktiga och ändamålsenliga utfall i praktiken. Med detta sagt läggs i avsnitt 3 den samhällsvetenskapliga grund som analysen av våldtäktsregleringen och rättstillämpningen ska bygga på. Avsnitt 4 utreder vilka ramar som lagen uppställer ifråga om psykiskt lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt. I Avsnitt 5 utreds om och hur beaktandet av psykiskt lidande i rättstillämpningen görs på ett sätt som kan sägas generera ändamålsenliga och adekvata utfall.

2.2. Viktimologi

2.2.1. Framväxt och genombrott

Brottsoffer som term förekommer inte i svensk straffrätt. När termen används torde man dock främst syfta på en person som drabbats av skada (personskada, psykiskt lidande eller sakskada) på grund av ett brott.¹⁷ Även om brottsoffer som fenomen funnits i alla tider, dröjde det länge innan brottsofferperspektivet synliggjordes och lyftes fram. Det ämne som tidigare berördes endast som undantag, har de senaste åren påtagligt expanderat som offentlig fråga på flera områden.¹⁸ Det syns tydligt på många sätt. Kurser, ämnen, uppsatser och avhandlingar skrivs utifrån brottsofferperspektiv, fler och fler studier genomförs och publiceras och särskilt utsatta grupper har börjat identifieras och diskuteras. För svenskt

¹⁵ Wexler, D.B. & B.J. Winick. (1997). S. 646. ; Diesen, C. (2007). S. 134.

¹⁶ Diesen, C. (2011). S. 131.

¹⁷ M., Billström. (1995). *Brottsoffrets rätt*. Stockholm: Juristförlaget. S. 29.

¹⁸ Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (Red.). (2012). *Viktimologisk forskning* (1 uppl.). Lund: Studentlitteratur AB. S. 18. ; Lernerstedt, C. & Tham, H. (Red.). (2011). *Brottsoffret och kriminalpolitiken*. Stockholm: Norstedts Juridik. S. 23. ; Åkerström, M. & Sahlén, I. (Red.). (2000). *Det motspänstiga offret* (1 uppl.). Lund: Studentlitteratur AB. S. 7 f.

vidkommande genomförs numera årliga undersökningar med viktimologisk prägel, bl.a. av Brottsförebyggande Rådet (BRÅ) och Statistiska Centralbyrån (SCB).¹⁹ Dessutom inrättades år 1994 Brottsoffermyndigheten, vars övergripande mål är att “främja brottsoffers rättigheter och uppmärksamma deras behov och intressen”²⁰, vilket är ett mycket bredare uppdrag än dess tidigare motsvarighet som endast skulle utge ekonomisk kompensation till personer utsatta för brott. Från mitten av 1980-talet till början av 2000-talet gick antalet brottsofferjourer från knappt någon, till över 100 stycken.²¹ Regeringens särskilda utredare uppmärksammade utvecklingen i förhållande till brottsofferperspektivet i en rapport år 2011:

“Mitt intryck är att den särskilda satsningen på viktimologisk forskning har eller börjat ha gett det resultat som varit avsikten och är möjligt. Vid tiden för brottsofferfondens inrättande var brottsoffer otillräckligt uppmärksammade inom rättsväsendet och även inom forskningen. Numer[a] är dock brottsoffrens ställning en helt annan. Brottsoffren står i fokus för samhällets bemötande och viktimologiska aspekter genomsyrar på ett helt annat sätt olika delar av kriminalpolitiken.”²²

2.2.2. Viktimologins nytta och strävanden

Viktimologin syftar ofta till att lyfta upp brottsoffers upplevelser, fysiska och psykiska skador.²³ I detta strävande är identifikationen av och hänsynstagandet till särskilt utsatta grupper centralt, eftersom deras upplevelser och skadeverkningar kan skilja sig åt och utmytna i olika behov.²⁴ Generellt sett har brottsoffer behov av hjälp, stöd och upprättelse. Hur dessa behov kan tillgodoses vilka varierar mellan individer och grupper. Behoven kan innebära att få ett respektfullt bemötande av polis och åklagare, känslan av erkännande och förtroende från omvärlden, eller att bli involverad i den eventuella process man genomgår.²⁵ Van Dijk, professor emeritus i viktimologi, understryker särskilt att straffrättssystemets erkännande är centralt behov hos brottsoffer.²⁶

Vissa behov är dock mer uppmärksammade än andra. I viktimologisk forskning har särskilt uppmärksammats att det som brukar kallas upprättelse eller gottgörelse är mycket centralt för brottsoffer i allmänhet. Upprättelse eller gottgörelse syftar generellt sett till att ge brottsoffer gehör för deras upplevelser genom att söka kompensera eller återställa de skador som

¹⁹ Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (2012). S. 18.

²⁰ Brottsoffermyndigheten. *Om oss*. Brottsoffermyndighetens hemsida. Tillgänglig: <<https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/>> (besökt: 2022-04-29).

²¹ Lernestedt, C. & Tham, H. (2011). S. 24.

²² Justitieutskottet, Regeringskansliet. (2011). *En tydligare och starkare organisation för en kunskapsbaserad utveckling av rättsväsendets verksamhet* (Ju 2010:I). Tillgänglig: <<https://www.regeringen.se/49bb88/contentassets/f946e220294640c7b7847757a2b2dd63/en-tydligare-och-starkare-organisation-for-en-kunskapsbaserad-utveckling-av-rattsvasendets-verksamhet>>. S. 47 f.

²³ Åkerström, M. & Sahlin, I. (2000). S. 7.

²⁴ Granström, G. & Mannelqvist, R. (Red.). (2021). *Brottsoffer- rättsliga perspektiv* (2 uppl). Lund: Studentlitteratur AB. S. 14 f.

²⁵ Van Dijk, J. *Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood*. (2009). S. 21-23. ; Granström, G. & Mannelqvist, R. (2021). S. 16.

²⁶ Van Dijk, J. (2009). S. 21 ff.

orsakats. Detta kan ske genom t.ex. kompensation, offentliga erkännanden, rätt till vård och rehabilitering, att ge offret en aktiv roll i en efterföljande rättsprocess eller bestraffning av gärningsmannen.²⁷ Även om upprättelse kan uppnås eller ges på många olika sätt, är ett gemensamt behov för alla offer att samhället och rättsväsendet agerar, vilket förhoppningsvis leder till att vissa av offrets behov tillgodoses. Den rättsliga regleringen fyller en mycket viktig roll i samhällets strävan att tillgodose dessa behov.²⁸

Lagstiftningen och rättsväsendet har alltså i avsevärt högre grad kommit att påverkas av viktimologiska perspektiv. Det står klart att såväl lag som rättstillämpning utgör centrala verktyg för att ge brottsofferintresset adekvat genomslag. Ändå syftar en stor del av den viktimologiska litteraturen till kritik av just rättsväsendet.²⁹ Med detta sagt, kan viktimologin användas dels som kunskapskälla för att berika och nyansera traditionella synsätt inom olika områden, dels som utgångspunkt för kritiska granskningar av t.ex. rätt och rättsväsende.

Viktimologin utgör en teoretisk utgångspunkt i studien, på så sätt att forskning kring brottsoffrets upplevelser, behov och reaktioner utgör en språngbräda för analys av såväl våldtäktsreglering som rättstillämpning. Analysen tar särskilt sikte på den frågan, om det psykiska brottsofferperspektivet får genomslag i reglering och rättstillämpning på ett sätt som överensstämmer med viktimologisk forskning.

2.3. Brottets psykiska dimension

Till en början intresserade sig viktimologin främst för den brottsliga händelsen i sig och gärningspersonen, och inte den utsatte. Så småningom började dock större uppmärksamhet ägnas åt brottsoffrens utsatthet på såväl individ- som gruppnivå.³⁰ Till följd av att brottsoffrens utsatthet och upplevelser sattes på agendan, började uppmärksammas att samhället i otillräcklig mån erkänt och lindrat det lidande som brottsoffer utstår. I den förändringsprocess som följde intog psykologer en framträdande roll i att öka kunskapen om hur brottsoffer påverkas av, och hanterar, det trauma som ett brott orsakar.³¹

Forskningsinsatser har senare påvisat att våldsbrott ofta orsakar omfattande och beständiga skadeverkningar. bl.a. syns märkbara skillnader mellan brottsutsatta och icke-brottsutsatta i fråga om dödlighet, självmordsfrekvens, inkomst, arbetsstatus och sjukskrivning.³² En gärnings skadeverkningar har visserligen länge varit en central aspekt i bestämmandet av ett brotts allvarlighet. Däremot har den psykiska aspekten inte getts annat än en marginell roll i

²⁷ Granström, G. & Mannelqvist, R. (2021). S. 16.

²⁸ Granström, G. & Mannelqvist, R. (2021). S. 17.

²⁹ Åkerström, M. & Sahlin, I. (2000). S. 10.

³⁰ Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (2012). S. 17.

³¹ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). *Describing the Crime Victim: Psychological Reactions to Victimization*. *Professional Psychology: Research and Practice*, 18(4), s. 299-315. S. 300.

³² Ornstein, P. (2017). *The price of violence: Consequences of violent crime in Sweden*, s. 1. (Working paper 2017:22). Tillgänglig: <<https://www.ifau.se/globalassets/pdf/se/2017/wp2017-22-the-price-of-violenceconsequences-of-violent-crime-in-sweden.pdf>> (besökt: 2022-04-19).

sammanhanget, något som regeringens särskilda utredare av straffnivån för allvarliga våldsbrott, i sitt slutbetänkande SOU 2008:85, konstaterat. Där skrivs att tonvikten för allvarlighetsbedömningen i stor utsträckning legat på det rent fysiska våldet, de fysiska skadorna och hur farliga eller livshotande dessa varit. Det faktum att brottet ofta innebär stora psykiska påfrestningar på offret, t.ex. i form av långvarig rädsla som begränsar offrets rörelsefrihet och minskar den allmänna livskvalitén, har tidigare inte beaktats i samma utsträckning.³³

³³ SOU 2008:85 "Straff i proportion till brottets allvar", s. 251.

3. Forskningsläget kring sexualbrottsoffers psykiska lidande

Ett av uppsatsens syften är att analysera om den straffrättsliga regleringen respektive den praktiska rättstillämpningen beaktar sexualbrottsoffers psykiska lidande i enlighet med vetenskapliga rön kring hur, när och under vilka omständigheter ett brottsoffer orsakar psykiskt lidande till följd av brott. Av särskilt intresse är upptäckter inom psykologi, kriminologi och viktimologi.

Som beskrivits i föregående avsnitt är de psykiska effekterna av brott i allmänhet, och sexualbrott i synnerhet, många gånger svårare och mer förödande för brottsoffret än de fysiska skadorna. Sedan viktimologins genombrott har ett förhållandevis stort fokus legat på att öka kunskapen om åtskilliga aspekter kring brottsoffrets reaktioner och psykiska effekter till följd av brott.³⁴ Utvecklingen har drivits av framstående forskare inom t.ex. kriminologi och psykologi världen över samt genom projekt och insatser initierade av internationella organisationer, t.ex. World Health Organization (WHO). Även myndigheter och andra statliga organ har drivit utvecklingen genom insatser, som bl.a. resulterat i att det viktimologiska perspektivet fått större genomslag i rättssystemet och andra typer av offentlig verksamhet.

I följande avsnitt ska de psykiska effekterna av sexualbrott studeras mer i detalj. Under vilka omständigheter lider sexualbrottsoffer? Hur tar sig lidandet uttryck? På vilket sätt varierar arten och graden av lidande, och vilka faktorer är avgörande för denna variation? Avsnittet avser besvara dessa frågor genom en sammanställning av forskningsläget utifrån viss central och betydelsefull forskning. Sammanställningen utgör sedan en utgångspunkt i analysen av den svenska våldtäkts- och straffvärderegleringen och den praktiska rättstillämpningen av densamma.

3.1. Utgångspunkter

3.1.1. Ett diversifierat angreppssätt

Liksom för många andra områden som studerar mänskligt psyke, är en utgångspunkt inom brottsofferforskning att psykiska reaktioner till följd av brott varierar avsevärt mellan olika individer och situationer. Det går aldrig att förutspå eller specificera exakt hur en specifik person kommer att påverkas av ett brott. Vissa upplever direkt ett starkt psykiskt nödläge, medan andra får kortvariga och/eller långvariga men.³⁵ Med detta inte sagt att det inte finns

³⁴ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 299 f. ; WHO: The sexual violence research initiative. (2007). *Rape: How women, the community and the health sector respond*. Geneve: WHO. Tillgänglig: <<https://www.svri.org/sites/default/files/attachments/2016-02-17/Rape%20how%20women%20community%20and%20health%20sector%20respond.pdf>> (besökt: 2022-02-10). S. 18.

³⁵ World Health Organization (WHO). (2003). *Guidelines for medico-legal care for victims of sexual violence*. Geneve: World Health Organization. Tillgänglig:

vissa variabler eller omständigheter som tycks ha betydande inverkan på hur offret kommer att påverkas på kort eller lång sikt. Variablerna utvecklas närmare i avsnitt 3.5.

3.1.2. Effekter på både kort och lång sikt

Utgångspunkten för diskussionen om sexuella övergrepp av olika slag är dess "djupgående påverkan på fysisk och mental hälsa", såsom WHO uttrycker det i sin världsrapport om sexuellt våld som publicerades år 2002.³⁶ I rapporten beskriver WHO hur sexualbrott frekvent orsakar mental ohälsa, skador, stigmatisering och död världen över. Även övriga studier som används i den här uppsatsen utgår från det faktum att det inte enbart är de omedelbara effekterna som påverkar offret, utan att denne riskerar drabbas av långvariga och ingripande sjukdomar och psykiska skador.³⁷

3.1.3. Sexuellt våld som en särskilt allvarlig kränkning

En annan utgångspunkt som den viktimologiska forskningen fortlöpande bekräftar, är den avsevärda kränkning som offer upplever att sexuellt våld, särskilt våldtäkt, utgör även i förhållande till andra typer av våld. En mängd studier har nämligen utvisat att den sexuella integriteten och den kroppsliga integriteten allmänt sett ses som åtskilda, något som är djupt rotat i vår förståelse av våldtäkt.³⁸ Det finns en utbredd upplevelse, både bland allmänheten och de som är utsatta, att sexuellt våld är mer kränkande än annat fysiskt våld. Detta kan tänkas bero på det sexuella våldets mycket intima och personligt inkräktande karaktär. Inte sällan betraktas våldtäkt av denna anledning som den yttersta och mest förnedrande kränkningen av en människa.³⁹ Att det är något inneboende i våldtäkt eller sexualbrott som gör att de upplevs som allvarligare än andra brott är dock inte en obestridd sanning. Det finns exempel på studier som visat att sådant som historisk kontext, diskurs och samhällsnormer är mycket avgörande för hur samhället i stort och den utsatte upplever övergrepp.⁴⁰

<<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42788/924154628X.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (besökt 2022-02-10). S. 6. och 73. ; WHO: The sexual violence research initiative. (2007). S. 18 f.

³⁶ Krug, E.G., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B. & Lozano, R. (2002). World Health Organization. *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization. S. 149.

³⁷ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (Red.). (2010). *Brottet som urholkar hälsan – Sexuella övergrepp som orsak till fysiskt och psykiskt lidande*. I: ANTOLOGI – Sju perspektiv på våldtäkt. Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK). Tillgänglig: <[https://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/74/NCK_Antologi_sjuperspektiv_www_kap04.pdf#_utma=1.1546844486.1641297878.1643025727.1643025727.1&_utmb=1.2.10.1643025727&_utmc=1&_utmx=-&_utmz=1.1643025727.1.1.utmcsr=google%7Cutmccn=\(organic\)%7Cutmcmd=organic%7Cutmctr=\(not%20provided\)&_utmv=-&_utmk=30552383](https://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/74/NCK_Antologi_sjuperspektiv_www_kap04.pdf#_utma=1.1546844486.1641297878.1643025727.1643025727.1&_utmb=1.2.10.1643025727&_utmc=1&_utmx=-&_utmz=1.1643025727.1.1.utmcsr=google%7Cutmccn=(organic)%7Cutmcmd=organic%7Cutmctr=(not%20provided)&_utmv=-&_utmk=30552383)> (besökt: 2022-02-11). S. 3.

³⁸ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 13. ; Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). *Predictors of PTSD symptom severity and social reactions in sexual assault victims*. Journal of Traumatic Stress, 14(2), s. 369–389. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1011125220522>. S. 370.

³⁹ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 13. ; Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302 ff.

⁴⁰ Chasten, A. L. (2001). *Constructing rape: Feminism, Change, and Women's everyday understanding of sexual assault*. Sociological Spectrum, 21(2), s. 101-139.

3.1.4. Stora likheter i mäns och kvinnors psykiska lidande

Sexualbrottsstatistiken visar att sexualbrott främst förövas av män mot kvinnor.⁴¹ Därför är det inte förvånande att en övervägande majoritet av den forskningen som bedrivits har utgått från kvinnliga sexualbrottsoffer. För att i kommande avsnitt kunna analysera regleringen och rättstillämpningen av psykiskt lidande ur sexualbrottsoffers perspektiv utan könsmissig distinktion måste därför något sägas om huruvida psykiska reaktioner av brott skiljer sig mellan dessa grupper.

Det finns författare, däribland Diesen, som framhåller att kvinnor ofta har svårare än män att komma över en traumatisk händelse. Denna problematik beskrivs av honom också vara särskilt svår för gruppen kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp.⁴² Forskningen tycks dock, i dagsläget, inte ge något entydigt stöd för att män och kvinnor som offer för sexualbrott reagerar eller påverkas psykologiskt olika *endast på grund av det faktum att de har olika kön*. Den forskningsöversikt som gjorts inom ramarna för denna uppsats tycks istället tyda på att män och kvinnor generellt sett lider likartad psykologisk inverkan av sexualbrott.⁴³

I de fall då studier utgått från referensgruppen kvinnor eller män, kommer i vissa fall resultaten även i den här uppsatsen att presenteras genom att referera till den gruppen. Uppsatsen har dock, som beskrivs i avsnitt XXX ovan, inte syftat till att besvara frågeställningarna utifrån en jämförelse mellan samhällsgrupper och kommer därför endast att inrikta sig på brottsoffer i allmänhet. Behovet av forskning som syftar till att belysa sådana skillnader är dock stort och förhoppningen är att framtida forskningsinsatser fortsätter bringa klarhet i hur omständigheter såsom kön, sexualitet, etnicitet m.m. kan påverka hur offret reagerar på och påverkas av brott.

3.2. Våldtäktsoffrets psykiska lidande vid gärningstillfället

En person som blir utsatt för ett sexualbrott befinner sig i en traumatisk och hotfull situation som triggar de delar av hjärnan som svarar för grundläggande överlevnadsfunktioner.

⁴¹ Brottsförebyggande Rådet (BRÅ). (2022-01-25). Våldtäkt och sexualbrott. Brottsförebyggande Rådets hemsida: <<https://bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html>>. Se särskilt avsnittet "Våldtäkt mot vuxna 18 år eller äldre".

⁴² Diesen, C. (1995). *Brottsoffret och omvärlden*. I Billström, M. (red.), *Brottsoffrets rätt* (1 uppl. s. 27-90). Stockholm: Juristförlaget. S. 40.

⁴³ Sexual Violence Research Initiative. (2011). Briefing Paper: *Mental Health Responses for Victims of Sexual Violence and Rape in Resource-Poor Settings*, S. 2 och 4. med hänvisning till bl.a. Stevens, L. (2007) *Screening for Sexual Violence: Gaps in Research and Recommendations for Change*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Centre on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence. ; Tolin D.F. & Foa E.B. (2006). *Sex differences in Trauma and Posttraumatic Stress Disorder: A Quantitative Review of 25 years of Research*. *Psychol. Bull.* (132(6)). S. 959-992.

Angreppet innebär ofta akut stress och rädsla för fysisk skada, men kan också innebära att offret fruktar för sitt liv.⁴⁴ Den primära reaktionen på att befinna sig i en sådan situation är den som brukar kallas “flight or fight”, eller “kamp eller flykt”. Det innebär att en mängd kroppsliga reaktioner sätts igång som ska förbereda den utsatte för att undkomma faran. bl.a. stiger blodtrycket, energin i kroppen fördelas om och pulsen ökar.⁴⁵ Dessutom utsöndras adrenalin och hormoner som förbereder kroppen för konflikt.⁴⁶

Forskning visar däremot att långt ifrån alla sexualbrottsoffer reagerar genom kamp eller flykt. Detta beror på att om övergreppet upplevs som övermäktigt eller oundvikligt, blir reaktionen den motsatta. De konfliktförberedande reaktionerna hämmas då och personen blir oförmögen att göra motstånd, ett tillstånd av paralyserande s.k. “frozen fright”.⁴⁷ Det finns även forskare, bl.a. Sigurdardottir och Halldorsdottir, som menar att det är mycket mer sannolikt att en kvinna som utsätts för en sexuell kränkning reagerar genom att bli paralyserad, än att göra starkt motstånd.⁴⁸

3.3. Våldtäktsoffrets psykiska lidande efter gärningstillfället

Kanske störst fokus har inom senare års forskning legat på de psykiska effekterna för den utsatte tiden efter gärningen. Här åsyftas såväl psykiska reaktioner i nära tid efter händelsen, som de långsiktiga eller livslånga effekterna, oavsett när dessa effekter uppenbarar sig eller märks. Avsnittet gör inte anspråk på att vara en uttömmande beskrivning över alla psykiska effekter som kan drabba brottsoffer, utan snarare på att ge en inblick i de vanligast uppmärksammade i viktinologisk och psykologisk forskning.

3.3.1. Stark rädsla, ångest, oro och otrygghet

Symptom på att ha blivit utsatt för någon form av sexuellt övergrepp kan variera i allvarlighetsgrad och varaktighet. Det kan röra sig om mindre allvarliga konsekvenser som lindriga sömnsvårigheter eller oro i vissa situationer som gör det svårt att gå själv utomhus när det är mörkt. Men offret kan också bli närmast förlamad av ångest och totalt skärma av sig från sin omgivning.⁴⁹ Det finns dock vissa reaktioner som förekommer i högre

⁴⁴ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 1. ; Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. (2021). *Persistent Suffering: The Serious Consequences of Sexual Violence against Women and Girls, Their Search for Inner Healing and the Significance of the #MeToo Movement*. International journal of environmental research and public health, 18(4), 1849. Tillgänglig: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7918207/pdf/ijerph-18-01849.pdf>> (besökt: 2022-02-14). S. 9.

⁴⁵ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. S. 6.

⁴⁶ Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. (2021). S. 2 f.

⁴⁷ Bandler, R., Keay, K. A., Floyd, N., & Price, J. (2000). *Central circuits mediating patterned autonomic activity during active vs. passive emotional coping*. Brain research bulletin, 53(1), 95–104. [https://doi.org/10.1016/s0361-9230\(00\)00313-0](https://doi.org/10.1016/s0361-9230(00)00313-0). P. 98. ; Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. (2021). S. 9. ; Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 6. ; Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 301.

⁴⁸ Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. (2021). S. 3.

⁴⁹ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 12 f.

utsträckning i nära anslutning till händelsen. Dessa består i att individen känner känslor av skuld och skam och att ha blivit "märkt" eller oren. Sådana känslor riskerar att leda till allvarliga psykiska eller fysiska problem eller sjukdomar som består många år efter övergreppet, om de inte bearbetas.⁵⁰

Flera andra studier stödjer forskningsläget kring förekomsten av psykiskt lidande i form av ångest och rädsla. En av dessa visade att rädslan till följd av sexuella övergrepp fick stora konsekvenser på studiedeltagarnas sociala, känslomässiga, sexuella samt skol- och arbetsmässiga relationer. Rädslan innebar bl.a. att kvinnorna hade svårt för att träffa nya människor och gå ut ensamma.⁵¹ Flera andra studier stödjer även bilden av att sexualbrottsoffer drabbas av omfattande psykiskt lidande i form av ångest, rädsla och hjälplöshet.⁵² Offret kan känna rädsla rörande att bli utsatt igen. Om denne tidigare såg världen som en trygg plats, splittras detta antagande ofta i samband med övergreppet och offrets börjar uppfatta världen som en inneboende opålitlig och otrygg. Begränsning av sociala aktiviteter, inklusive jobb och annat samhällsengagemang, är vanliga följder av rädslan, vilket enligt viss forskning kan vara extra framträdande när förövaren är en intim partner.⁵³ bl.a. Petrak har i forskning funnit att intensiv rädsla och ångest ofta är de primära responsen på att ha blivit utsatt för våldtäkt, och att denna typiskt sett når sitt klimax ca tre veckor efter övergreppet men även kan kvarstå över ett år därefter.⁵⁴

3.3.2. Ökad risk för missbruk, depression och psykiska sjukdomar

Upplevelsen av sexuellt trauma har uppmärksammat kunna medföra följd effekter utöver negativa och djupgående känslor av ångest och rädsla. Det finns också tydliga indikationer på att offer för sexualbrott har en avsevärt höjd risk för att hamna i missbruk och självskadebeteende, vilket i sin tur medför en förhöjd risk att bli utsatt för ytterligare övergrepp vid senare tillfällen. Dessa risker är mer påtagliga i det fall upplevelser av tidigare utsatthet/trauma inte bearbetas, eftersom personens nedbrutna och försvagade gränser inte återupprättas och återställs på ett önskat sätt.⁵⁵ Liknande sårbarhet för olika typer av psykiska skador, sjukdomar och störningar, inklusive ökad självmordsbenägenhet hos sexualbrottsoffer

⁵⁰ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 9.

⁵¹ Basile, C.K., Smith, S.G., Walters, M.L., Fowler, D.N., Hawk, K. & Hamburger, M.E. (2015). *Sexual Violence Victimization and Associations with Health in a Community Sample of Hispanic Women* (24(1): 1–17). *J Ethn Cult Divers Soc Work*. Tillgänglig: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4701051/pdf/nihms745614.pdf>> (besökt: 2022-02-11). S. 10.

⁵² Dossa, N.I., Zunzunegui, M.V., Hatem, M. & Fraser, W.D. (2015). *Mental Health Disorders Among Women Victims of Conflict-Related Sexual Violence in the Democratic Republic of Congo*. (30(13)). *Journal of Interpersonal Violence*. Available from: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0886260514552447>.

⁵³ Crome, S., & McCabe, M. P. (1995). *The impact of rape on individual, interpersonal, and family functioning*. *Journal of Family Studies*, 1(1), 58–70.

⁵⁴ Petrak, J. (2002). *The trauma of sexual assault: Treatment, prevention and practice*. West Sussex: John Wiley & Sons. S. 372.

⁵⁵ Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. (2021). S. 3.

i jämförelse med de som inte blivit utsatta, har bekräftats i ett stort antal andra framstående studier.⁵⁶

3.3.3. PTSD

Posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) är “ett allvarligt och långvarigt ångestillstånd som kan uppstå efter svårt traumatiska fysiska eller psykiska upplevelser”. Den som varit med om allvarlig skada, död eller hot om sådana händelser som inneburit allvarlig rädsla och hjälplöshet kan diagnostiseras med PTSD.⁵⁷ PTSD ökar signifikant risken att drabbas för bl.a. allvarlig depression, sexuella störningar, ätstörningar, ångestsyndrom och allvarliga sömnsvårigheter, vilka i sin tur leder till ytterligare fysiska hälsoproblem.⁵⁸ Eftersom upplevelsen av hot och fara kan leda till PTSD, är det inte helt förvånande att de som i samband med övergreppet blivit utsatt för vapenhot, hot som innefattat grövre våldsanvändning, blivit angripna av en främling eller de som fått fysiska skador till följd av angreppet i större utsträckning orsakas PTSD.⁵⁹ Studier visar att mellan 35% och 57% av våldtäktsoffer lider av PTSD vid någon tidpunkt i livet efter att ha blivit utsatta.⁶⁰

I forskning har man sett att våldtäktsoffer lider en särskild risk att drabbas av PTSD i jämförelse med andra typer av brott,⁶¹ däribland allvarlig misshandel eller rån,⁶² vilket tycks bero på att vissa traumatiska särdrag är mer vanligt förekommande under våldtäkt än under andra typer av brott. Ett exempel på detta är graden av upplevt dödshot. Samma studie har emellertid identifierat ett mycket intressant mönster, innebärandes att även i de våldtäktsfall då särskilt traumatiska särdrag *inte* förekommit, en mycket hög grad av utsatta personer utvecklar PTSD i jämförelse med andra brott. Forskarna tolkade resultatet som en indikation på att något inneboende i våldtäktsbrottet självt, oavsett särdrag i den enskilda situationen, innebär en synnerligen hög risk för PTSD.⁶³

I ett antal studier har man funnit att ca en tredjedel av de som utsatts för våldtäkt lider av symptom som tyder på PTSD efter övergreppet.⁶⁴ En av studierna genomförd av Sexual

⁵⁶ Dossa, N.I., Zunuzegui, M.V., Hatem, M. & Fraser, W.D. (2015). ; WHO: The sexual violence research initiative. (2007). S. 18. ; Burnam, M. A., Stein, J. A., Golding, J. M., Siegel, J. M., Sorenson, S. B., Forsythe, A. B., & Telles, C. A. (1988). *Sexual assault and mental disorders in a community population*. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 56(6), 843–850. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.56.6.843>.

⁵⁷ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (Red.). (2010). S. 13.

⁵⁸ A.a. med hänvisningar till Krakow, B., Artar, A., Warner, T., Melendrez, D., Johnston, L., Hollifield, M., et al. (2000). *Sleep disorder, depression, and suicidality in female sexual assault survivors*. Crisis.

⁵⁹ World Health Organization (WHO). (2003). S. 15.

⁶⁰ Littleton, H., & Breitkopf, C. R. (2006). *Coping with the experience of rape*. Psychology of Women Quarterly, 30, 106–116, med hänvisning till Kilpatrick et al. (1987). *Victim and crime factors associated with the development of crime-related post-traumatic stress disorder*. 21st Annual Association for the Advancement of Behavior Therapy Convention, Boston.

⁶¹ Frazier, P., Byrne, C., Glaser, T., Hurliman, E., Iwan, A., & Seales, L. (1997). *Multiple traumas and PTSD among sexual assault survivors*. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association. ; Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 13.

⁶² Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 13.

⁶³ Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). S. 370.

⁶⁴ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 13. ; Sexual Violence Research Initiative. (2011). S. 2.

Violence Research Initiative, som är en del av WHO, uttrycker att denna tredjedel inte bara visar symptom på, utan faktiskt utvecklar tillståndet, PTSD.⁶⁵

3.3.4. Rape trauma syndrome

En annan vanlig följd av att ha blivit utsatt för sexuellt våld är Rape Trauma Syndrome (RTS), vilket definieras som sexualbrottsoffrets stressresponsmönster. Vanligen innebär RTS att den utsatte visar kognitiv, somatisk, psykologisk och/eller beteendemässiga symtom vilka kan kategoriseras in i två faser. Fas 1, "Den akuta fasen", pågår från direkt efter övergreppet fram till ungefär två eller tre veckor därefter och innebär ofta att offret är i emotionell oreda eller upplösningstillstånd. Perioden karaktäriseras av stark emotionell respons, i form av t.ex. ilska, sorg, ångest och chock. Offret kan antingen vara expressivt kring dessa känslor eller stänga inne och förskjuta dem och agera som att ingenting har hänt. Därför kan offret reagera på många olika sätt; genom att gråta, skratta och le, agera mycket kontrollerat eller uppfattas som likgiltig.⁶⁶ Den akuta fasens kännetecken grundar sig i rädsla för fysisk skada eller död som sedan kan övergå till en fas av humörsvängningar, skam, ilska, hopplöshet eller förnedring.⁶⁷

Fas två inleds när fas ett avslutas och kallas "Den långsiktiga fasen". Offret börjar i denna fas ofta omorganisera sitt liv och sig själv. Omorganisationen kan vara framgångsrik eller mindre framgångsrik. I övrigt skiljer sig de specifika reaktionerna mycket åt mellan individer. Vanligt är dock att försöka genomföra stora livsförändringar såsom att byta bostadsort eller avsluta ett förhållande, få problem att fungera normalt i vardagliga sammanhang eller att fobier för platser eller människor uppstår. En mängd påverkansfaktorer har identifierats som betydande för hur en viss individ känner och reagerar under den långsiktiga fasen; ålder, omständigheterna och kontexten kring våldtäkten, personens livssituation, personlighetsdrag och den nära omgivningens respons på händelsen.⁶⁸

3.4. Omfattningen av och förhållandet mellan fysiska och psykiska skador

3.4.1. Sexualbrott ger sällan upphov till fysiska skador

En annan intressant aspekt av senare års forskning är förhållandet fysiska och psykiska skador som följd av sexualbrott. Det har beskrivits kort ovan att debatten fram tills senare delen av 1900-talet inte fokuserat på offrets perspektiv, och än mindre på offrets psykiska lidande. Snarare har de fysiska skadorna av sexualbrott tillägnats störst uppmärksamhet,

⁶⁵ Sexual Violence Research Initiative. (2011). S. 2.

⁶⁶ World Health Organization (WHO). (2003). S. 14. ; *Sexual assault: An overview and implications for counselling support*. The Australasian medical journal, 4(11), 596–602.

⁶⁷ World Health Organization (WHO). (2003). S. 14. ; Fernandez P. A. (2011). *Sexual assault: An overview and implications for counselling support*. The Australasian medical journal, 4(11), 596–602.
<https://doi.org/10.4066/AMJ.2011858>.

⁶⁸ World Health Organization (WHO). (2003). S. 14.

något som uppmärksammats av Nationellt Centrum för Kvinnofrids rapport publicerad år 2010;

“Debatten kring sexuella övergrepp har de senaste åren främst kretsat kring rättsliga perspektiv; vad som anses vara brottsligt, hur bevis ska värderas och hur sexualbrott ska bestraffas. I det perspektivet har påvisande av akuta skador en framskjuten roll. Faktum är att allvarliga skador sällan ses, inte heller i samband med grova våldtäkter. Uppfattningen att ett sexualbrottsoffer per definition ska ha skador i underlivet och sitta gråtande i väntrummet är därför förlegad och ska förpassas till historien.”⁶⁹

Faktum är, som rapporten ovan ger uttryck för, att sexuella övergrepp (inklusive våldtäkt) sällan resulterar i fysiska skador.⁷⁰ Det kan förklaras genom en mängd faktorer. En central anledning är att de flesta våldtäkter sker utan involvering av en stor mängd våld, särskilt i de fall då offret reagerar genom s.k. frozen fright och inte gör motstånd.⁷¹ Därtill är de flesta skador som väl uppstår ytliga blåmärken och skrapmärken som lättast upptäcks genom användning av särskilda undersökningsmetoder med förstoring och särskild belysning. Skador i underlivet är ännu ovanligare, vilket till stor del beror på att denna del av kroppen är tånjbar, har en god läkningsförmåga och påverkas av fysiologiska reaktioner som leder till minskad friktion vid penetration.⁷² De skador kan upptäckas med hjälp av tidigare nämnda verktyg (svullnad, rodnad, yttlig sprickbildning) är inte heller sådana som anses specifika för sexuella övergrepp.⁷³ Eftersom de fysiska skador som ändå finns ofta är mindre och läker snabbt, är tidpunkten för undersökning avgörande för spårsäkning t.ex. i syfte att förbättra bevisläget i efterföljande rättsprocesser.⁷⁴

3.4.2. Sambanden mellan fysiskt och psykiskt lidande

Det är dock centralt att understryka att förekomsten av psykisk och fysisk skada inte kan ses som fristående från varandra, utan har många samband. Sigurdardottir och Halldorsdottir fäster särskild vikt vid att det många gånger inte går att skilja mentala och det fysiska, utan att de utgör en helhet. Det sker konstant kommunikation mellan hjärnan och olika kroppsliga system, och psykologiska trauman påverkar samtliga av dessa system – bl.a. nervsystemet, det endokrina systemet och immunsystemet. Sexuella övergrepp kan på det sättet innebära

⁶⁹ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 18.

⁷⁰ World Health Organization (WHO). (2003). S. 11. ; Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 6 och 7.

⁷¹ World Health Organization (WHO). (2003). S. 11. f. ; Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 7 f.

⁷² Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 7 f.

⁷³ A.a. S. 7. ; Sommers, M. *Defining patterns of genital injury from sexual assault: a review.* (2007). J Trauma Violence Abuse. (8(3)). 270–80. Tillgänglig; <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3142744/pdf/nihms301311.pdf>> (besökt: 2022-02-29).

⁷⁴ Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (2010). S. 7. ; Nationellt Centrum för Kvinnofrid. (2008). *Nationellt handlingsprogram för hälso- och sjukvårdens omhändertagande av offer för sexuella övergrepp* (Rapport 2008:1). Nationellt Centrum för Kvinnofrid. Tillgänglig; <[https://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/483/nck-handbok-nationellt-handlingsprogram-sexuella-overgrepp-2008-rev2010.pdf#_utma=1.1546844486.1641297878.1646145235.1646150642.6&_utmb=1.1.10.1646150642&_utmc=1&_utmx=-&_utmz=1.1646150642.6.6.utmcsr=google|utmccn=\(organic\)|utmcmd=organic|utmctr=\(not%20provided\)&_utmv=-&_utmk=227571741](https://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/483/nck-handbok-nationellt-handlingsprogram-sexuella-overgrepp-2008-rev2010.pdf#_utma=1.1546844486.1641297878.1646145235.1646150642.6&_utmb=1.1.10.1646150642&_utmc=1&_utmx=-&_utmz=1.1646150642.6.6.utmcsr=google|utmccn=(organic)|utmcmd=organic|utmctr=(not%20provided)&_utmv=-&_utmk=227571741)> S. 11.

nedsatt immunförsvar under en mycket lång tid efter händelsen. Sexualbrottsoffer har följaktligen förhöjd risk att utveckla sjukdomar, få medicinskt oförklarliga symptom och ökat behov av sjukvård än de som inte utsatts.⁷⁵

PTSD förekommer i större utsträckning hos offer som blivit utsatta för större fysiska skador eller större hot om sådana skador.⁷⁶ Som nämnts ovan kan också ett misslyckande med att psykiskt hantera det trauma som en våldtäkt innebär medföra negativa fysiska effekter för offret.

3.4.3. Det finns inga statistiska samband mellan omfattningen av psykisk och fysisk skada

Även inom juridisk forskning har samband mellan psykiska och fysiska skador lyfts upp. Många gånger är det dock i mycket begränsad omfattning, och belyser endast den enkelriktade kopplingen att mer omfattande fysiska skador resulterar i större psykiskt lidande. bl.a. Diesen uttrycker det som att psykiska reaktioner hos offer “ofta står i proportion till brottets grovhet, dess följder och omfattningen av fysisk skada”.⁷⁷ Trots att han framhåller att ett sådant starkt samband finns, nyanserar han även diskussionen något genom att påtala att det inte alltid är fallet;

“De psykiska reaktioner, som en av brott drabbad person uppvisar, står självfallet i proportion till brottets grovhet och dess följder. *Generellt kan man också se en direkt proportion till i vilken omfattning offret även drabbats av fysisk skada. Men i sammanhanget är det viktigt att understryka att även lindrigare brott, som inte medfört några fysiska men, kan innebära svåra psykiska efterverkningar.*”^{78 79}

Även mot bakgrund av att de senaste årens forskning framhåller det stora antalet aspekter och omständigheter som tillsammans påverkar offrets psykiska lidande, kan dock inte något sådant direkt proportionalitetsförhållande sägas ha stöd i den viktologiska och psykologiska forskningen. Att däremot större fysiska skador kan leda till större psykiska sådana tycks dock stå klart.

Utifrån det forskningsläge som presenterats ovan kan en intressant notering göras. Forskning tyder på vissa kopplingar mellan mer omfattande fysiska skador och större psykiskt lidande för offret, både på kort och lång sikt. Ett tydligt exempel är att risken för att drabbas av svårare ångest och rädsla, ibland till den grad att offret bedöms ha PTSD, är högre vid mer omfattande fysiska skador eller mer allvarliga hot om fysiska skador. Däremot finns också

⁷⁵ Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. 3.

⁷⁶ Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). S. 370. ; World Health Organization (WHO). (2003). S. 14 f.

⁷⁷ Diesen, C. (1995). S. 38 f.

⁷⁸ A.a. S. 40.

⁷⁹ Min kursivering.

indikationer på att ett större psykiskt lidande har samband med mindre omfattande fysiska skador. Våldtäktsoffer som upplever ett hot som övermäktigt eller ofrånkomligt, vilket orsakar större psykiskt lidande vid gärningen, reagerar i stor utsträckning genom att bli paralyserade, vilket signifikant minskar risken för fysiska skador. Att sätta för stora likhetstecken mellan graden av fysiska skador och psykiskt lidande (i form av allvarigare hot och efterföljande ångest, rädsla och psykiska besvär) resulterar därför att leda till alltför förenklade och bristfälliga slutsatser när det kommer till sexualbrott. Samtliga relevanta omständigheter måste beaktas för att nå mer rättvisande utfall.

3.5. Faktorer som påverkar graden och arten av psykiskt lidande

Hur allvarligt och på vilket sätt ett sexualbrottsoffer lider efter övergreppet beror på en mängd faktorer. Inledningsvis visar forskning att reaktioner från personer i offrets omgivning och närhet har en betydande inverkan på den utsattes psykologiska symptom. Att ha möjlighet att prata mer öppet om händelsen med personer som bemöter offret positivt och stöttande har visat sig ha stora terapeutiska fördelar.⁸⁰ En mycket intressant iakttagelse som görs i det sammanhanget är dock att offer som blivit utsatta för allvarigare typ av sexuellt våld i mindre utsträckning fick positiva och hjälpsamma reaktioner av omgivningen, något som bidrog till en ökad sekundär traumatisering för dessa offer. Vice versa fick offer som varit med om mindre allvarliga övergrepp fler positiva och terapeutiskt fördelaktiga omvärldsreaktioner.⁸¹

Som tidigare berörts finns också tydliga tecken på att större upplevt livshot, allvarigare fysisk skada och större våldsanvändning ökar risken för psykiskt lidande,⁸² bl.a. i form av PTSD.⁸³ Andra faktorer som påverkar psykiska följder av sexualbrott är;

- Förväntningar, rädslor, självförtroende eller andra upplevelser och uppfattningar som offret hade innan övergreppstillfället och tog med sig dit,⁸⁴
- Relationen mellan förövaren och offret.⁸⁵ Forskning tyder på att vissa negativa följd effekter, såsom att isolera sig från arbetet och andra sociala kontakter omvärlden, är mer framträdande när övergreppet begås av en intim partner,⁸⁶
- Personer drabbade av fattigdom, diskriminering och förtryck har i flera studier visat sig mer sårbara för psykiskt lidande efter sexualbrottet,⁸⁷

⁸⁰ Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). S. 371. ; Sexual Violence Research Initiative. (2011). S. 2.

⁸¹ Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). S. 284 ff.

⁸² WHO: The sexual violence research initiative. (2007). S. 19.

⁸³ Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). S. 369 f.

⁸⁴ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302.

⁸⁵ Sexual Violence Research Initiative. (2011). S. 2.

⁸⁶ Crome, S., & McCabe, M. P. (1995).

⁸⁷ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302. ; WHO: The sexual violence research initiative. (2007). S. 19.

- Offer som haft en negativ eller svår livshistoria, psykiska störningar eller problem, har svårare att hantera de stressreaktioner som ett sexuellt övergrepp innebär,⁸⁸
- Våldtäktsoffer orsakas större lidande än andra offer på grund av större upplevd kränkning av offrets jag,⁸⁹
- Våldsammare angrepp leder till fler negativa reaktioner hos offret,⁹⁰
- Offrets personliga egenskaper,⁹¹ bl.a. kan ett offer med mer effektiva strategier för hantering av motgångar och trauma innebära att lidandet blir mindre omfattande,⁹²
- Omständigheter kring brottet tycks ha tydliga kopplingar till i hur stor omfattning offret beskylld sig själv för det inträffade,⁹³
- Brottsoffrets möjligheter att klara sig ur den krisreaktion som inträder efter ett övergrepp beror i stor grad av den allmänna livssituationen, och särskilt den gemenskap man är delaktig i eller saknar. Tillgång till kompetent och professionell hjälp samt uppskattning, acceptans och stöd från det sociala kontaktnätet ökar avsevärt bearbetningsprocessen och minskar risken att fastna i starka negativa ångestkänslor.⁹⁴

⁸⁸ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302. ; Sexual Violence Research Initiative. (2011). S. 2.

⁸⁹ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302.

⁹⁰ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302.

⁹¹ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). S. 302.

⁹² World Health Organization (WHO). (2003). S. 73.

⁹³ Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. S. 302.

⁹⁴ Diesen, C. (1995). S. 38.

4. Rättsliga möjligheter att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt

Såsom framkommit i avsnitt 3 ovan, är psykiskt lidande inte en uniform företeelse som alltid tar sig uttryck på samma sätt. Istället är psykiskt lidande ett paraplybegrepp för många olika typer av negativa känslor, reaktioner och följder som varierar och påverkar avsevärt annorlunda beroende på omständigheter hänförliga till bl.a. den specifika händelsen, offret och förövaren. Framställningen nedan kommer därför att beakta samtliga omständigheter som är förknippade med, eller innebär, psykiskt lidande för brottsoffret.

Avsnittet är disponerat enligt följande. I avsnitt 4.1. utreds om det psykiska lidandet anses vara ett beaktansvärt intresse i svensk straffrätt. Avsnitt 4.2. utreder det psykiska lidandets roll vid våldtäktsrubriceringen. Slutligen beskrivs i avsnitt 4.3. det psykiska lidandets roll vid straffvärdebedömningen av våldtäkt.

4.1. Har det psykiska lidandet erkänd relevans inom svensk straffrätt?

Kunskapen kring psykiskt lidande som följd av brott har kommit att öka markant under senare år. Samma utveckling har skett gällande brottsofferperspektivet. Att det psykiska lidande som offret orsakas är en central och avgörande aspekt som bör få uppmärksamhet i forskningen verkar vara vedertaget inom många discipliner, särskilt psykologin och kriminologin. Men har området fått samma gehör inom juridiken?

4.1.1. Påföljdsbestämmningsreformen

I SOU 1986:14 "Påföljd för brott: Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m." som utgör ett av de centrala förarbetena till en omfattande påföljdsbestämmningsreform (härefter "Påföljdsbestämmningsreformen") hade den s.k. Fängelsestraffkommittén (FSK) i uppgift att se över bl.a. de allmänna reglerna för påföljdsval och straffmätning, samt att utreda hur man kunnat få till stånd en minskad användning av fängelsestraff och korta längden på de som väl dömdes ut.⁹⁵ Under den omfattande utredningen utför kommittén en genomgripande genomgång av olika brottstyper och straffbud, bl.a. för att se över om straffskalorna ska ändras för att få till stånd sänkta fängelsestraff. Det psykiska lidandet uppmärksammas i resonemanget i samband med flera av brottstyperna, däribland olaga hot.

“Olaga hot innebär ett *angrepp på den personliga integriteten*. Sådana angrepp anser vi att samhället allmänt sett bör reagera strängare mot. Svåra fall av olaga hot kan ibland utvecklas till *psykisk terror*

⁹⁵ SOU 1986:14 "Påföljd för brott: om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m.". S. 13.

och medföra svårt lidande. För sådan brottslighet bör tillgång finnas till ett mycket strängt straff. [...] Olaga hot kan endast i rena undantagsfall innebära att allvarlig sjukdom (dvs. psykisk sjukdom) tillfogas brottsoffret. Däremot kan väl tänkas fall där gärningsmannen orsakat svårt psykiskt lidande. I dessa fall samt då gärningsmannen på annat sätt visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet bör straffskalan för grovt brott användas.”^{96 97}

Även i fortsatta resonemang kring utformningen av straffskalorna återkommer kommittén till brottstypens påverkan på offret i form av psykiskt lidande. Så är fallet för ofredande, som påtalas kunna ge upphov till inte obetydliga negativa effekter hos brottsoffret i form av psykiska påfrestningar, vilket används som argument för att allvarligare påföljder än böter måste stå till buds.⁹⁸ Liknande resonemang förs även vid genomgången av förtal,⁹⁹ utpressning¹⁰⁰ och barnpornografibrott.¹⁰¹

När utredningen når sexualbrotten förs dock ett resonemang som utmynnar i att en översyn av sexualbrottens straffvärde lämnas utanför utredningen, trots att en sådan begränsning inte nämns i uppdraget. Detta görs trots att man konstaterar att sexualbrottens straffskalor vid tidpunkten stämde ganska dåligt överens med de allmänna principer som tillämpades vid utredningens straffskaleöversyn.¹⁰² Med tanke på att det finns tydliga indikationer på att sexualbrotten orsakar avsevärt lidande hos sina offer kan det framstå som förvånande att kommittén inte tog tillfället i akt att ge perspektivet genomslag även för dessa.

Det psykiska lidandet har getts en central roll även vid senare lagreformer och utredningar som särskilt syftat till en översyn av sexualbrotten. I SOU 2001:14 “Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor” beskrivs ingående hur olika typer av sexuellt våld resulterar i stora skador på både fysiskt och psykiskt plan för offret.¹⁰³ Mot bl.a. denna bakgrund konstaterar man att lagstiftningen utgör ett viktigt normativt ställningstagande som ska stödja den allmänna uppfattningen att sexuella övergrepp är skadliga,¹⁰⁴ och att den kränkning som offret orsakas genom stundtals livslånga skador utgör ett centralt skyddsintresse i lagstiftningen.¹⁰⁵

⁹⁶ SOU 1986:14. S. 204.

⁹⁷ Min kursivering.

⁹⁸ SOU 1986:14 s. 206 f.

⁹⁹ SOU 1986:14 s. 210.

¹⁰⁰ SOU 1986:14 s. 229.

¹⁰¹ SOU 1986:14 s. 315.

¹⁰² SOU 1986:14 s. 211 f.

¹⁰³ SOU 2001:14 “Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor”. S. 89 ff.

¹⁰⁴ SOU 2001:14 s. 108.

¹⁰⁵ SOU 2001:14 s. 110 ff.

4.1.2. Sexualbrottsreformen

Bestämmelsen om våldtäkt ändrades grundligt i samband med en lagändring år 2005. Ändringen innebar att ett nytt 6 kap. infördes i BrB, där många paragrafer gavs nya beteckningar eller gjordes om helt samt att vissa helt nya paragrafer infördes. De huvudsakliga förarbetena till ändringen är SOU 2001:14 "Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor", vilket kom att resultera i Prop. 2004/05:45 "En ny sexualbrottslagstiftning" vars förslag trädde ikraft 1 april 2005. Sexualbrottskommitténs uppgift inför framtagandet av SOU 2001:14 var att undersöka domstolarnas straffmätning, straffvärdebedömning och bevisvärdering av sexualbrott och presentera nödvändiga åtgärder. Kommittén skulle vidare utreda om dåvarande kravet på tvång (våld eller hot) för vissa sexualbrott skulle tas bort.¹⁰⁶

Utgångspunkten vid översynen var, enligt kommittén, ett antagande om sexualbrottsregleringens viktigaste skyddsintressen; nämligen den sexuella integriteten och den sexuella självbestämmanderätten. Vidare baserades genomgången på grundantagandet att sexuella övergrepp alltid innebär en kränkning av den sexuella och den personliga integriteten. Redan av dessa utgångspunkter följer, enligt kommittén, att sexualbrottsregleringen inte i första hand bör kretsa kring specifika sexualhandlingar, utan istället sätta den sexuella kränkningen och dess art i centrum.¹⁰⁷

Ett relativt stort avsnitt i betänkandet ägnas åt att beskriva hur sexualbrott enligt statistik går till, hur offer reagerar på övergreppen och vilka efterföljande psykiska konsekvenser som drabbar dem.¹⁰⁸ I avsnittet presenteras hur kvinnor, som utgör en övervägande majoritet av offren, upplever och påverkas av övergrepp. Den utsatte försöker alltid komma undan och försvara sig genom någon slags försvarsstrategi. Tillvägagångssättet varierar dock beroende på t.ex. omständigheterna vid gärningen och offrets person – det kan handla om vädjan, övertalning, distraktion, försök att vinna tid, skrämsel eller, om offret upplever att de nämnda strategierna inte fungerar, gå in i ett paralyserat tillstånd i ett försök att kunna uthärda kränkningen. De utsatta upplever regelmässigt en stark rädsla och fruktar för sina liv, vilket inte nödvändigtvis måste innebära att gärningsmannen rent faktiskt hotat offret till livet. Efter gärningen är omfattande rädsla, skuldbeläggande av sig själv, och känsla av att tappa fotfästet i tillvaron vanligt förekommande konsekvenser. Kommittén skriver också att omfattningen och varaktigheten av krisreaktionerna beror på en mängd faktorer, såsom den utsattes person, ålder, övergreppets art, relationen till gärningsmannen och omgivningens stöd.¹⁰⁹ Slutligen uppmärksammas det många gånger långverkande och djupgående psykiska lidande som offer orsakas när sexuella övergrepp sker som en del av våld i nära relation.¹¹⁰

¹⁰⁶ SOU 2001:14 s. 41.

¹⁰⁷ SOU 2001:14 s. 13.

¹⁰⁸ SOU 2001:14 s. 88.

¹⁰⁹ SOU 2001:14 s. 89 f.

¹¹⁰ SOU 2001:14 s. 90 f.

4.1.3. Straffskärpning för allvarliga våldsbrott

År 2010 genomfördes ytterligare en stor förändring i BrB:s påföljdssystem gällande allvarliga våldsbrott, vilken i huvudsak grundades på utredningen SOU 2008:85 "Straff i proportion till brottets allvar" och förslag i Prop. 2009/10:147 "Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.". Reformen tog sikte särskilt på allvarliga våldsbrott, till vilka våldtäkt och grov våldtäkt ansågs räknas.¹¹¹ I SOU 2008:85 lades stor tonvikt vid de allvarliga våldsbrottens tendens att orsaka stort psykiskt lidande. Utredningen konstaterade att straffmätningen av allvarliga våldsbrott dittills i stor utsträckning kretsat kring det fysiska våldet och de fysiska skadorna. Utredningen underströk däremot att de *psykiska* effekterna av ett sådant brott ofta är mycket ingripande för ett offer. Effekterna kan bestå av långvarig rädsla som begränsar personens vardagliga rörlighet och allmänna livskvalitet. I vissa fall kan den psykiska påverkan vara så stark att de genererar rent medicinska effekter och får näst intill invalidiserande verkan.¹¹²

Trots erkännandet av det psykiska lidandet som betydande konsekvens av brott skrivs i utredningen att det lär vara svårt att beakta vid straffmätningen i enskilda fall. Dels saknar psykiska effekter direkt betydelse för ansvarsfrågan vilket kan resultera i att utredningen i det avseendet är otillräcklig, dels kan vid tidpunkten för rättegången vara svårt att förutse hur omfattande det efterföljande psykiska lidandet för offret blir i slutändan. Enligt utredningen talar det för att psykiskt lidande som orsakas av allvarliga våldsbrott istället bör beaktas vid övervägande av brottens generella straffnivå.¹¹³

Mot bakgrund av ovanstående reformer står det klart att det psykiska lidandet är erkänt som ett beaktansvärt intresse i svensk straffrätt i allmänhet, och sexualbrottsregleringen i synnerhet.

4.2. Det psykiska lidandets roll vid rubricering av våldtäkt

4.2.1. Allmänt om rubricering

Brottsrubricering går ut på att hänföra en gärning till ett visst straffbud genom att jämföra faktiska omständigheter i gärningen till de rekvisit som lagen ställer upp. Rubriceringen innefattar på så sätt även gradindelning av brott, varigenom gärningen hänförs till ett straffbud som placerar den i en viss svårhetsgrad (ofta uttryckt i form av ringa brott, brott av

¹¹¹ SOU 2008:85 s. 41.

¹¹² SOU 2008:85 s. 251 f.

¹¹³ SOU 2008:85 s. 251 f.

normalgraden eller allvarligt brott).¹¹⁴ När ett brott, såsom våldtäkt i 6 kap. 1 § BrB, är indelat i svårhetsgrader, är varje grad att se som en egen brottstyp.¹¹⁵

Den gällande uppfattningen är att rubricering, inklusive placeringen av brott i svårhetsgrad, utgör det första steget i påföljdsbestämningen och att straffvärdebedömningen kommer först därefter. Som vi ska se närmare nedan, och som speglas i straffvärdebestämmelsen i 29 kap. 1 § 1 st BrB, finns tydliga samband mellan de båda delarna av processen. I praxis och doktrin har dock ansetts att det ändå finns skäl för att hålla isär rubricering/gradindelning och straffvärdebedömning och att prövningen som utgångspunkt bör ske i den angivna ordningen.¹¹⁶

Principerna för gradindelning har fastställts av Högsta Domstolen (HD) i flera fall. Till en början görs gradindelning av ett visst brott huvudsakligen utifrån den aktuella straffbestämmelsens utformning. HD uttalar i det sammanhanget att agerandet att tillfoga annan person kroppsskada eller smärta är kriminaliserat som misshandel. Av det följer att vid placeringen av ett misshandelsbrott i svårhetsgrad, är det avgörande vilken skada eller smärta som misshandeln lett till.¹¹⁷ Ofta anges även i straffbudet vilka omständigheter som är relevanta för bedömningen av om ett brott t.ex. är att betrakta som grovt. Dessa behöver såklart inte ha direkt anknytning till straffbestämmelsens grundrekvisit för att kunna beaktas.¹¹⁸ Sådana omständigheter som utgör nödvändiga objektiva eller subjektiva kriterier för brottsrubricering, inklusive gradindelning, brukar benämnas *brottsinterna omständigheter*.¹¹⁹

Enligt motiven ska gradindelning ske utifrån samtliga omständigheter vid brottet.¹²⁰ Vad som utgör samtliga omständigheter vid brottet har utvecklats närmare i både motiv och doktrin. De objektiva omständigheterna, och då särskilt den skada, fara eller kränkning som brottet orsakat, intar som föregående stycke indikerar en central ställning vid gradindelningen.¹²¹ Eftersom ett brotts skada, fara eller kränkning i de flesta fall utgör rekvisit i straffbudet beaktas sådana ofta i form av brottsinterna omständigheter.¹²² Faktorer som kopplar an till gärningsmannens skuld kan också i vissa fall få betydelse, t.ex. när det gäller

¹¹⁴ Bäcklund, A., Johansson, S., Trost, H., Träskman, P.O., Wennberg, S. & Wersäll, F. (2021). *Brottsbalken, en kommentar*. Juno, version 19. Avsnitt: 29 kap. 2 § Försvärande omständigheter. Tillgänglig: <<https://juno-nj-se.ludwig.lub.lu.se/b/documents/3685612>>.

¹¹⁵ Se bl.a. NJA 2011 s. 89 p. 9, NJA 2018 s. 574 p. 19, NJA 2019 s. 747 p. 10. ; Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). *Kriminalrättens grunder*. (2 uppl.). Uppsala: Iustus Förlag AB. S. 27 f.

¹¹⁶ Se bl.a. NJA 2018 s. 574 p. 19. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Gradindelade brott.

¹¹⁷ NJA 2011 s. 89 p. 11.

¹¹⁸ A.a. p. 13.

¹¹⁹ Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). *Att bestämma påföljd för brott*. (4 uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik AB. S. 212.

; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). *Straffrättens påföljdslära*. (6 uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik AB. S. 111 ff.

¹²⁰ Prop 1987/88:120 "om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)". S. 156. Se även s. 193, 222, 353 och 357.

¹²¹ Prop 1987/88:120 s. 155 ff. ; Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 27 f. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Gradindelade brott.

¹²² Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 113.

gärningsmannens avsikter med brottet och provokation.¹²³ Många skuldfaktorer är dock, till skillnad från vad som gäller vid straffvärdebedömningen, irrelevanta vid gradindelning. Till irrelevanta skuldfaktorer hör huvuddelen av omständigheter som idag finns uppräknade som förmildrande i 29 kap 3 § BrB.¹²⁴ Inte heller omständigheter i 29 kap 4, 5 och 7 §§ påverkar gradindelningen.¹²⁵ De objektiva omständigheterna vid brottet, däribland gärningens skadlighet/farlighet, kan alltså vid gradindelning generellt sett sägas vara av avsevärt större betydelse än de subjektiva omständigheterna och omständigheter kopplade till skuld.¹²⁶

“Svårhet” är ett ord som ibland används för att ge uttryck för gradindelningen, men torde främst förknippas med det som straffvärdet ger uttryck för. Svårhet i termer av gradindelning är ett snävare begrepp än den svårhet som avses med straffvärde, och den förstnämnda betydelsen av svårhet ligger helt inom omfånget för den senare. Det är med andra ord aldrig möjligt att beakta omständigheter vid gradindelningen som inte kan beaktas vid straffvärdebedömningen.¹²⁷ Omvänt följer alltså att brottsinterna omständigheter som i straffbudet anges som relevanta för gradindelningen, alltid till sin natur kan vägas in i straffvärdebedömningen.¹²⁸

Efter denna mer allmänna introduktion till rubriceringsmomentet, övergår uppsatsen i kommande två avsnitt till den specifika rubriceringen av våldtäktsbrottet och dithörande delmoment. Först behandlas rubricering i förhållande till våldtäkt av normalgraden, och därefter rubricering av våldtäkt som grov.

4.2.2. Våldtäkt av normalgraden

6 kap. 1 § 1-2 st BrB:

Den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett samlag eller en annan sexuell handling som *med hänsyn till kränkningens allvar* är jämförlig med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst två år och högst sex år. Vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt. En person kan aldrig anses delta frivilligt om

¹²³ Prop 1987/88:120 s. 155 ff. ; Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 27 f.

¹²⁴ Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). 27 f. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 230.

¹²⁵ Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 28.

¹²⁶ Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Gradindelade brott. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110. ; Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 3.3.1.

¹²⁷ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110. ; Prop 1987/88:120 s. 155 ff. ; Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 28.

¹²⁸ Se dock avsnitt 4.4.1 om förbud mot dubbelräkning.

1. deltagandet är en följd av *misshandel, annat våld eller hot* om brottslig gärning, hot om att åtala eller ange någon annan för brott eller hot om att lämna ett menligt meddelande om någon annan,
2. gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en *särskilt utsatt situation*, eller
3. gärningsmannen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i *beroendeställning till gärningsmannen*.

Är brottet med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år.¹²⁹

Våldtäktsparagrafens första två stycken innefattar främst två öppningar för hänsynstagande till psykiskt lidande vid rubricering. Den första möjligheten består i att en gärning som inte inneburit samlag kan rubriceras som våldtäkt, om den *med hänsyn till kränkningens allvar är att jämföra med samlag*. Den andra möjligheten består i de omständigheter som enligt 1 st punkterna 1-3 särskilt ska beaktas vid avgörande av om ett deltagande varit frivilligt eller inte. Nedan ska båda dessa möjligheter utvecklas närmare.

Handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag

Som beskrivits ovan¹³⁰, syftade 2005 års reform av sexualbrottsregleringen, som grundades på SOU 2001:14 och Prop. 2004/05:45, bl.a. till att förflytta fokus från det rent tekniska förfarandet i sexualhandlingen till den sexuella kränkningen och dess art. Ytterligare en ändring genomfördes den 1 juli 2013 där man återigen avsåg understryka kränkningen i avgränsningen av våldtäkt. Den nuvarande lydelsen bär tydliga spår av dessa strävanden. För att det ska vara frågan om en våldtäkt, måste enligt nuvarande lydelse gärningen inte ha inneburit samlag; det kan vara frågan om en annan handling, som *med hänsyn till kränkningens allvar* är jämförlig med samlag. Även innan reformerna 2005 och 2013 kunde dock andra handlingar än samlag bedömas som våldtäkt med hänsyn till den kränkning som förekommit.¹³¹

Vilken typ av handling är då med hänsyn till kränkningens allvar att jämföra med våldtäkt? Sexualbrottskommittén utgår från ett synsätt där alla typer av sexualbrott innefattar en kränkning av offret, där våldtäkt utgör den allvarligaste kränkningen. Genom att inte beakta

¹²⁹ Mina kursiveringar.

¹³⁰ Se avsnitt 4.1.2.

¹³¹ SFS 1998:393 ikraft den 1 juli 1998 baserad på bl.a. prop 1997/98:55 - Kvinnofrid, se sid. 1.

den sexuella integriteten och självbestämmanderätten har förövaren tillfogat offret en kränkning.¹³² Men begreppet kränkning kopplas inte uteslutande till det faktum att integritet och självbestämmanderätt åsidosätts. I utredningen skrivs även att det faktum att sexuella övergrepp ofta innefattar både fysiskt och psykiskt tvång, och regelmässigt medför skador och stundtals livslånga lidanden, innebär att förövaren tillfogar offret kränkning.¹³³ Detta ställningstagande blir avgörande i diskussionen om det psykiska lidandets roll vid rubriceringen, eftersom det psykiska lidandet tydligt blir en central faktor i bedömningen av kränkningens allvarlighet. Därmed blir det även en central faktor i frågan om rekvisiten för våldtäkt är uppfyllda.

Begreppet samlag har i flera offentliga utredningar ansetts vara snävare i våldtäktsregleringen än vad som idag allmänt anses som samlag.¹³⁴ I brottsbalkens bemärkelse innefattas endast vaginala samlag av begreppet. För att det ska vara frågan om ett vaginalt samlag krävs dock inte "fullbordande" i form av penetration, utan det är tillräckligt att könsdelarna kommit i kontakt med varandra.¹³⁵

Bedömningen av om en påtvingad sexuell handling som inte är samlag ska omfattas av våldtäktsbestämmelsen ska sedan den 1 juli 2013 göras med hänsyn till kränkningens allvar, istället för med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt. Ändringen syftade till att än tydligare markera att det är den kränkning som orsakats som ska vara avgörande för avgränsningen av våldtäktsbestämmelsen och inte handlingarnas tekniska karaktär. Ändringen syftade dock inte till att ändra bestämmelsens tillämpningsområde. Därför kan äldre förarbeten fortfarande tjäna som ledning kring vilka handlingar som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförliga med våldtäkt".¹³⁶

Vid bestämmandet av kränkningens allvarlighetsgrad bör både dess art och grad beaktas. Även om sexualhandlingen som sådan inte längre står i fokus i bedömningen, är slaget av sexualhandlingar och deras karaktär av relevans för att bedöma kränkningens art och grad.¹³⁷ För att en kränkning ska anses som så allvarlig att den är jämförlig med samlag bör det normalt vara frågan om kroppslig beröring.¹³⁸ Att föra in föremål, fingrar eller knytnäve i någons underliv eller anus omfattas av allvarligt kränkande. Detsamma gäller anala och orala samlag.¹³⁹ Om gärningsmannen däremot förmått offret att onanera åt denne eller vice versa, bör det i de flesta fall inte innebära en kränkning jämförlig med samlag.¹⁴⁰ Omständigheter

¹³² SOU 2001:14 s. 110 f.

¹³³ A.a. s. 110 ff.

¹³⁴ SOU 2016:60 "Ett starkare skydd för den sexuella integriteten" S. 221 ; SOU 2021:43 "Ett förstärkt skydd mot sexuella kränkningar". S. 33. ; Lagrådsremiss: "Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella kränkningar" (överlämnad till Lagrådet 2022-02-24). S. 33.

¹³⁵ Prop. 2004/05:45s. 135.

¹³⁶ Asp, P. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 6 kap. 1 §, avsnitt 2.5.2. (senast uppdaterad 2019-08-19).

¹³⁷ SOU 2001:14 s. 157 f.

¹³⁸ Prop 1997/98:55 s. 91. ; SOU 2001:14 s. 157 f.

¹³⁹ Prop 2012/13:111 s. 111. ; Prop. 2004/05:45 s. 136. ; SOU 2001:14 s. 157 f. ; Prop 1997/98:55 s. 91.

¹⁴⁰ Prop 2012/13:111 s. 111 f. ; Prop. 2004/05:45 s. 46, 59 och 135 ff.

som därtill talar för att handlingen inneburit en allvarlig kränkning är om förloppet varit utdraget, innehållit förnedrande eller förödmjukande inslag, eller inneburit allvarligare tvång.¹⁴¹ Sexuella handlingar av avancerad eller kvalificerad nivå kan dock medföra att övergreppet är att betrakta som jämförlig med samlag ur kränkningssynpunkt, även om graden av tvång varit relativt lindrig.¹⁴² HD har i två mål, B 4072-21 respektive B 4645-21, ansett att kränkningarna varit jämförliga med samlag, trots att gärningsmännen och offret befunnit sig på olika platser och haft kontakt via videosamtal. Därmed står klart att övergrepp på distans kan omfattas av våldtäktsbestämmelsen.¹⁴³

I förarbeten nämns flertalet gånger att den fysiska smärta eller skada som gärningen inneburit är relevant. Har handlingen varit förenad med smärta, sår eller annan kroppsskada hos offret påverkas kränkningens allvar i försvärande riktning.¹⁴⁴ Något motsvarande uttalande har dock inte gjorts för en handling som inneburit varaktig psykisk smärta eller psykiska skador.

En samlad bedömning av ovan nämnda omständigheter och de övriga omständigheter som bedöms relevanta i det enskilda fallet, ska alltid göras för att bedöma om övergreppet kan rubriceras som våldtäkt med hänvisning till att det varit allvarligt kränkande. Bedömningen ska göras *objektivt* utifrån om handlingen typiskt sett anses innebära en så allvarlig kränkning som den som uppkommer vid samlag, och alltså inte utifrån offrets upplevelse i det enskilda fallet.¹⁴⁵

Sammantaget, kan konstateras att flera av omständigheterna som särskilt ska beaktas vid avgörande av om en handling med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag, typiskt sett är förknippade med psykiskt lidande för offret. På så sätt står det klart att den legala konstruktionen av begreppet "kränkningens allvar" möjliggör ett indirekt beaktande av psykiskt lidande. Men, det finns även mycket som talar för att psykiskt lidande kan beaktas på ett direkt plan vid rubriceringsfrågan av våldtäkt. Särskilt bygger den slutsatsen på att 1) uppräknningen av särskilt angivna omständigheter inte är uttömmande utan står öppen även för andra omständigheter, 2) motiv och förarbeten vittnar om ett synsätt som innebär att tillfogande av psykiskt eller fysiskt lidande *i sig* utgör en kränkning, vilket sätter psykiskt lidande i kärnan av begreppet kränkning och 3) det psykiska lidandet erkänts som ett centralt intresse att skydda i sexualbrottsregleringen.

Kort om kopplingen mellan ofrivillighetsrequisitet och psykiskt lidande

En mer ingående redogörelse för frivillighetsrequisitet har lämnats utanför uppsatsens omfattning. Det beror för det första på att frivillighetsrequisitet är en central aspekt av våldtäktsregleringen som, för att göras rättvisa, kräver avsevärt utrymme. Sådant utrymme

¹⁴¹ Prop 2012/13:111 s. 111. ; SOU 2001:14 s. 157 f. ;

¹⁴² SOU 2001:14 s. 157 f.

¹⁴³ HD:s avgöranden i mål nr. B 4072-21 respektive B 4645-21.

¹⁴⁴ Prop 2012/13:111 s. 111. ; Prop 2004/05:45 s. 136 ; SOU 2001:14 s. 157 f. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 6 kap. 1 § Våldtäkt och grov våldtäkt.

¹⁴⁵ Prop 2012/13:111 s. 111. ; Prop 2004/05:45 s. 136 ; SOU 2001:14 s. 158.

finns inte i den här uppsatsen. Dessutom är kopplingen till psykiskt lidande, i jämförelse med de andra delarna av bestämmelsen, av mer abstrakt och indirekt karaktär. Därför ska endast något kort sägas om kopplingen mellan ofrivillighetsrekvisitet och psykiskt lidande så som det gestaltats i forskningsöversikten i avsnitt 3.

Flera av de omständigheter som enligt punkt 1-3 i 6 kap. 1§ BrB anges utmyнна i att ett deltagande aldrig kan anses frivilligt har i forskning funnits ha samband med offrets psykiska lidande. Detta gäller särskilt förekomsten av misshandel, våld eller hot, allvarlig rädsla, offrets särskilt utsatta situation samt relationen mellan offret och gärningspersonen.

Som beskrivits i avsnitt 3 ovan pekar forskning i stort på att större upplevt livshot, allvarligare fysisk skada och större våldsanvändning ökar risken för och omfattningen av psykiskt lidande hos offret. Om offret befinner sig i en särskilt utsatt situation kan detta i sin tur naturligtvis påverka hur offret upplever hotet och farligheten i situationen, och därmed även utmyнна i större psykiskt lidande såväl under som efter gärningen.

Den forskning som sammanställts i avsnitt 3 ger även stöd för att relationen mellan gärningsperson och offer har inverkan på de psykiska effekter som offer drabbas av. Punkten 3 i bestämmelsen berör dock endast en särskild aspekt av detta förhållande – beroendeställning. Den forskning som lagts till grund för översynen har inte presenterat något direkt underlag för en slutsats om hur förekomsten av en beroendeställning påverkar offrets psykiska lidande. Därför kan konstateras att det psykiska lidandet främst kommer till uttryck i ofrivillighetsrekvisitet genom punkterna 1 och 2 i våldtäktsbestämmelsens första stycke. (Det indirekta) sambandet kan sammanfattas som så, att om någon av omständigheterna i punkterna 1 eller 2 förekommit, och ofrivillighetsrekvisitet för rubricering av gärningen som våldtäkt därmed är uppfyllt, ökar också sannolikheten för att offret orsakats ett allvarligare psykiskt lidande.

4.2.3. Grov våldtäkt

6 kap. 1 § 3 st BrB:

Är brott som avses i första stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse i lägst fem och högst tio år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska det särskilt beaktas om *gärningsmannen har använt våld eller hot som varit av särskilt allvarlig art eller om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet eller om gärningsmannen med hänsyn till tillvägagångssättet eller offrets låga ålder eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.*¹⁴⁶

¹⁴⁶ Min kursivering.

Grov våldtäkt utgör en gradindelning av våldtäktsbrottet som räknas som en egen brottstyp,¹⁴⁷ och regleras i våldtäktsbestämmelsens tredje stycke. Där anges först att om brott som avses i första stycket är att anse som grovt, ska dömas för grov våldtäkt. Därtill anges flera (brottsinterna) omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om gärningen är grov; användningen av våld eller hot av särskilt allvarlig art, om gärningen inneburit en situation av flera mot en eller om gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet (t.ex. på grund av tillvägagångssätt eller offrets låga ålder).

Utgångspunkter inför förslaget om vidgat tillämpningsområde av våldtäktsbestämmelsen

I utredningen som genomfördes inför reformen av bestämmelsen om grov våldtäkt år 2005 lades en stor tonvikt vid att den nya bestämmelsen bättre skulle beakta och utgå ifrån kunskap om hur sexuella övergrepp utförs samt hur offer reagerar och påverkas av övergreppen. Som ovan beskrivits, uppmärksammades särskilt den aspekten att offer i en stor andel av våldtäktsfallen reagerar på ett överhängande eller livsfarligt hot med passivitet.¹⁴⁸ Man understryker vidare att övergreppen kan leda till långtgående psykiska konsekvenser för offret, och att det inte endast är fallet vid övergrepp som inneburit omfattande och livsfarligt våld.¹⁴⁹

Mot bakgrund av dessa utgångspunkter, föreslog kommittén att området för när våldtäkt kan bedömas som grov bör utvidgas och ytterligare exemplifierande omständigheter införas.¹⁵⁰ Grov våldtäkt bör i kommitténs mening vara för handen när gärningsmannen använt farligt våld, t.ex. då offret tillfogats allvarlig skada eller sjukdom. Om skadan eller sjukdomen uppstår även i frånvaron av farligt våld bör man i de flesta fall kunna anse att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet. Vidare framhöll kommittén att om våldtäktsoffret kastats omkull och orsakats skallskador, eller gärningsmannen hotat offrets barn, är detta att räkna som en sådan särskild hänsynslöshet som bör medföra att våldtäkten rubriceras som grov. Men särskilt intressant ur ett psykiskt offerperspektiv, är att kommittén inte ansåg att rubriceringen av våldtäkt som grov endast bör bero på graden av fysisk skada. Även kvalificerad psykisk påverkan föreslogs kunna utmynna i en svårare grad av våldtäkt. bl.a. i det hänseendet ansåg kommittén att praxis som gått genom inom ramarna för utredningen inte i tillräcklig grad motsvarat lagstiftarens intentioner;

“Om en gärningsman har använt hot som varit ägnat att hos offret framkalla allvarlig fruktan för liv eller säkerhet bör också brottet bedömas som grovt. En sådan omständighet [...] bör i första hand omfatta fall när en gärningsman t.ex. har använt kniv eller vapen [...]. Det är särskilt i dessa avseenden som kommittén ansett att den nuvarande praxisen inte motsvarar lagstiftarens avsikter [...] En våldtäkt bör således bedömas som grov om gärningsmannen hotat med vapen som kan medföra allvarlig

¹⁴⁷ Jfr avsnitt 4.2.1. första stycket ovan.

¹⁴⁸ SOU 2001:14 s. 89 ff.

¹⁴⁹ SOU 2001:14 s. 88 ff.

¹⁵⁰ SOU 2001:14 s. 197.

kroppsskada, t.ex. skjutvapen, kniv och skruvmejsel. *Detsamma bör alltså gälla om det varit fråga om attrapper eller oladdade vapen. I dessa fall kan hävdas att hotet i sig är så allvarligt att gärningen bör bedömas som grov.*^{151 152}

Formuleringen att angreppet ska ha varit *ägnat att framkalla* dessa känslor kan ses i ljuset av att bedömningen av andra liknande rekvisit i våldtäktsbestämmelsen, däribland *kränkningens allvar*¹⁵³, ska göras objektivt och inte utifrån det specifika offrets synpunkt.¹⁵⁴

Psykisk inverkan har getts större utrymme sedan reformen 2005

Ändringen som genomfördes år 2005 tog tveklöst intryck av utredningens linje. Regeringen anförde i propositionen att de delade kommitténs bedömning att omfattningen av grov våldtäkt bör utvidgas, och detta särskilt mot bakgrund av att synen på sexualbrott under senare år allmänt sett blivit strängare.¹⁵⁵

Ändringen innebar att de omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömande av om brottet är grovt reviderades. Genom införandet av beaktandegrunden att våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art avsågs att redan en lägre grad av tvång jämfört med vad som krävdes tidigare kan medföra ansvar för grovt brott. I likhet med hur det även tidigare varit skulle sådan allvarlig misshandel, men som ändå inte utgör en grov misshandel i lagens mening, innebära att kraven för att bedöma en våldtäkt som grov är uppfyllda. Om gärningsmannen använt vapen eller annat hotfullt verktyg som *kan* orsaka allvarlig skada, bör detta också innebära att det varit frågan om grovt brott.¹⁵⁶ Gruppvåldtäkter, eller omständigheten att fler än en samtidigt eller i följd deltagit i övergreppet, infördes även explicit som beaktandegrund.¹⁵⁷ Detta kan ses mot bakgrund av att man i den föregående utredningen särskilt anmärkt att det förhållandet att bli utsatt för övergrepp av flera gärningsmän “måste vara utomordentligt skrämmande”.¹⁵⁸ Sådana gärningar har ansetts regelmässigt skapa känslor av total hjälplöshet och innebära en ytterst stark integritetskränkning.¹⁵⁹ Om den ena av två gärningsmän hotar eller utövar våld mot offret samtidigt som den andra utför den sexuella handlingen måste ofta anses att båda utövat särskild hänsynslöshet.¹⁶⁰

¹⁵¹ SOU 2001:14 s. 181 f.

¹⁵² Mina kursiveringar.

¹⁵³ Se avsnitt 4.2.2. ovan.

¹⁵⁴ Prop 2012/13:111 s. 111. ; Prop 2004/05:45 s. 136 ; SOU 2001:14 s. 158.

¹⁵⁵ Prop 2004/05:45 s. 55.

¹⁵⁶ Prop 2004/05a:45 s. 54 ff och 138 f.

¹⁵⁷ Prop 2004/05:45 s. 139.

¹⁵⁸ SOU 2001:14 s. 183 f.

¹⁵⁹ Prop. 2004/05:45 s. 56 ; NJA 2016 s. 819 p. 9.

¹⁶⁰ SOU 2001:14 s. 183 f.

Särskild hänsynslöshet eller råhet

Vad gäller den sistnämnda omständigheten i bestämmelsen, att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet, finns ledning främst att hämta i äldre förarbeten.¹⁶¹ Allvarlig skada eller sjukdom som orsakats offret kan falla inom omständigheten. Särskilt relevanta är omständigheter som kretsar kring gärningens farlighet och konkreta skadeverkningar.¹⁶² Däremot tycks finnas betydande utrymme att beakta omständigheter som i och för sig inte inneburit våld eller hot av någon särskild omfattning, men som ändå ofta får anses som så brutala att de utgör en sådan hänsynslöshet eller råhet som karaktäriserar grov våldtäkt. Detta gäller om övergreppet är upprepat eller långdraget och när offret är invalid eller annars befinner sig i särskilt utsatt läge. Dit hör enligt förarbetena såklart även gruppvåldtäkter, där offret regelmässigt uppfattar situationen som utomordentligt skrämmande och förenat med total hjälplöshet – ett sådant övergrepp anses utgöra en ytterst allvarlig integritetskränkning även utan inslag av allvarlig misshandel eller särskild förnedring.¹⁶³ Ett övergrepp som har dokumenterats på bild eller film, särskilt om det skett i spridningssyfte, är ett annat exempel på gärningsmannens särskilda hänsynslöshet.¹⁶⁴

Uppräkningen över omständigheter som särskilt ska beaktas är, som formuleringen indikerar, exemplifierande. Gärningens svårhet ska alltid avgöras genom en samlad bedömning, som totalt sett ska medföra att brottet bedöms som grovt.¹⁶⁵

Möjligheter att beakta psykiskt lidande inom ramarna för rubricering av våldtäkt som grov kan sägas vara stora. Dels tar sig hänsynstagandet uttryck genom att den psykiska aspekten getts ett mycket stort fokus när omständigheter som bör anses ingå i rekvisitet utvecklats och motiverats i förarbeten. Detta kan sägas innebära att lagstiftaren skapat möjligheter till indirekt beaktande av psykiskt lidande, på så sätt att lidandet i sig inte nämns i straffbudet, utan istället utgör en bakomliggande orsak till att vissa omständigheter införts som explicita beaktandegrunder. Dels har de kopplingar som görs mellan omständigheterna och offrets psykiska lidande stöd i den forskningsöversikt som gjorts i avsnitt 3 ovan. bl.a. är de resonemang som lagts till grund för dagens utformning i enlighet med forskningen på följande punkter;

- Utsatthet för våldtäkt kan leda till fysiska skador och även mycket negativa psykiska sådana,
- Det finns ett visst samband mellan graden av fysisk skada som orsakats och den psykiska skada som orsakats, även om detta samband inte är statistiskt eller linjärt på så sätt att man kan säga att ett brottsoffer som inte skadats fysiskt inte heller avsevärt lidit på ett psykiskt plan,

¹⁶¹ Prop 2004/05:45 s. 139, med hänvisning till Prop 1991/92:35 “om sexuella övergrepp mot barn, m.m.”. S. 13 f.

¹⁶² Prop 1991/92:35 s. 13.

¹⁶³ Prop 1991/92:35 s. 13 f.

¹⁶⁴ Prop. 2017/18:177 “En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet”. S. 67.

¹⁶⁵ Prop. 2004/05:45 s. 139 f.

- Graden av fysisk skada bör därmed inte ensamt ges den mest centrala rollen i en bedömning av ett brotts svårhetsgrad, hänsynslöshet eller råhet, och
- Antalet gärningsmän, användande av våld eller utpräglat hot, t.ex. i form av vapen eller oladdade atrapper, utgör tydliga faktorer till psykiska skadeverkningar för den utsatte bl.a. på grund av det hot och den rädsla faktorerna leder till, även om någon allvarlig fysisk skada av dessa omständigheter inte orsakats.

4.3. Det psykiska lidandets roll vid straffvärdebedömning av våldtäkt

4.3.1. Allmänt om straffvärdebedömning

29 kap. 1 § BrB:

Straff ska, med beaktande av *intresset av en enhetlig rättstillämpning*, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens *straffvärde*.

Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den *skada, kränkning eller fara* som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Det ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett *allvarligt angrepp på någons liv eller hälsa eller trygghet till person*.¹⁶⁶

Straffvärde är ett begrepp som sedan 1989 års påföljdsreform fick sig tydligare konturer och fördes in explicit i lagtexten.¹⁶⁷ Även om straffvärdebedömningens utfall inte är det som ensamt eller slutgiltigt bestämmer påföljd, utgör den många gånger det mest centrala och grundläggande elementet vid påföljdsbestämningen.¹⁶⁸ Ett brotts straffvärde är enligt kapitlets ursprungliga förarbeten att likställa med brottets svårhet.¹⁶⁹ Denna tolkning har även understrukits i litteratur¹⁷⁰, lagkommentarer¹⁷¹ och artiklar¹⁷², bl.a. med hänvisning till lagtextens formulering. Enligt förarbetena är ett annat sätt att uttrycka det, att straffvärdet är att betrakta som ett mått på hur allvarligt ett visst brott är.¹⁷³

¹⁶⁶ Mina fetmarkeringar och kursiveringar.

¹⁶⁷ Prop. 1987/88:120, bl.a. s. 33.

¹⁶⁸ Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 47. ; Ågren, J. Lexino. Avsnitt 2.1. ; Asp, P., & von Hirsch, A. *Straffvärde*. (1999). Artikel i Svensk Juristtidning. Tillgänglig: <<https://svjt.se/svjt/1999/151>> S. 151.

¹⁶⁹ SOU 1986:14 s. 131.

¹⁷⁰ Se t.ex. Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 105. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Gradindelade brott. Avsnitt: 29 kap. 1 §.

¹⁷¹ Se t.ex. Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.3.

¹⁷² Se t.ex. Asp, P., & von Hirsch, A. (1999). S. 151.

¹⁷³ SOU 1986:14 s. 131. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §, "Inledning".

Utöver benämningarna “svårhet” och “allvarlighet”, tycks även formuleringar som “klandervärdhet”¹⁷⁴ eller “förkastlighet”¹⁷⁵ ibland användas synonymt för att beskriva vad straffvärdet ger uttryck för. De senare två formuleringarna av straffvärdets innebörd kan tyckas föra tankarna än tydligare till den centrala princip för påföljdsbestämningen, som innebär att alla former av straff ska utgå ifrån vad gärningsmannen förtjänar. Vad gärningsmannen förtjänar, med andra ord brottets svårhet, avgörs i sin tur främst av *brottets skadlighet/farlighet* och *gärningsmannens grad av klandervärdhet* (förenklat uttryckt, skada och skuld). Skada och skuld utgör alltså grundelementen i straffvärdebedömningen.¹⁷⁶ En bedömning av gärningens skadlighet och farlighet förutsätter hänsynstagande till flera delmoment. För det första, ska beaktas betydelsen av det intresse eller värde som kränkts eller hotats genom brottet. För det andra, ska en avvägning göras av hur nära det varit att brottet verkligen kränkt intresset eller värdet (reell skada, konkret fara, risktagande eller om gärningen endast inneburit en överträdelse av en säkerhets- och ordningsregel). För det tredje, ska beaktas om gärningen förövats med uppsåt eller oaktsamhet (se 29 kap 1 § 2 st andra bisatsen).¹⁷⁷

Den formulering av 29 kap. 1 § 2 st som först antogs angav endast vad som *särskilt* skulle beaktas vid bestämmande av straffvärdet, och var alltså inte en uttömmande uppräkningslista.¹⁷⁸ Det kan ses mot bakgrund av att FSK i de ursprungliga förarbetena såg skäl att i straffvärdebedömningen även kunna väga in faktorer som vid första anblick inte är kopplade till brottets svårhet utan snarare till allmänpreventiva hänsyn. FSK menade att det t.ex. för brott med internationell anknytning kan finnas anledning att ta hänsyn till straffskalor för motsvarande brott i andra länder. Detsamma gällde om brottsligheten blivit mer utbredd eller antagit allvarligare former.¹⁷⁹ Resonemanget verkar utgå ifrån att denna faktor skulle kunna beaktas på grund av dess koppling till brottets svårhet, och inte som undantag till en huvudregel om att straffvärdet är ett mått på brottets svårhet, men det måste ändå påpekas att det framstår som att argumentet i grund och botten baseras på intresset av allmänprevention. Till följd av viss kritik från remissinstanser, gjorde departementschefen ytterligare uttalanden där det framhölls att en fördel med att inte “stänga” definitionen av straffvärde var att det gav en möjlighet att i vissa fall beakta t.ex. behovet av allmänprevention i den enskilda straffvärdebedömningen.¹⁸⁰

När förslaget om att reglera straffvärdet genom att endast ange vad som särskilt ska beaktas vid bedömningen antogs 1989, följde under flera år och från flera håll kritik i den juridiska debatten mot möjligheten att göra avsteg från principen om straffvärde som svårhet. bl.a. Asp

¹⁷⁴ Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.5.

¹⁷⁵ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 105. ; Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.5.

¹⁷⁶ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 105. ; Asp, P., & von Hirsch, A. (1999). S. 151. ; Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.2.

¹⁷⁷ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 112 f.

¹⁷⁸ Prop. 1987/88:120 s. 81. ; Asp, P., & von Hirsch, A. (1999). S. 152.

¹⁷⁹ SOU 1986:14 s. 145 f. Se punkt 5 och 7.

¹⁸⁰ Prop 1987/88:120 s. 80 med hänvisning till s. 37.

och Von Hirsch har intog denna kritiska ställning. Deras invändningar grundade sig till stor del på att hänsynstagande till behov av allmänprevention i det enskilda straffvärdet inte utgjorde rättfärdigade frånsteg från principerna om proportionalitet, ekvivalens¹⁸¹ och att straff ska bestämmas utifrån vad gärningsmannen förtjänar.¹⁸² När straffmättningsreformen för allvarliga våldsbrott genomfördes 2010 lyftes kritiken upp och gavs genomslag, och man tog då bort ordet "särskilt" i syfte att göra bestämmelsen uttömmande.¹⁸³

Även efter 2010 års reform framhåller vissa författare, däribland Zila och Jareborg, att det finns viss diskrepans mellan brottets svårhet och straffvärde, bl.a. då vissa faktorer som kan anses innefattas av svårhet separerats från straffvärdebedömningen (t.ex. återfall, som istället beaktas vid en senare tidpunkt i straffmätningen). Dessutom används begreppet svårhet i två olika bemärkelser – dels inom ramarna för gradindelning av brott, dels som synonym till brottets straffvärde. De tycks inte heller vilja stänga möjligheten för att någon slags allmänpreventiva överväganden eller ett brotts internationella anknytning fortsatt skulle kunna påverka straffvärdebedömningen.¹⁸⁴ Med tanke på att man i förarbeten till påföljdsbestämmningsreformen särskilt uttryckt att preventionshänsyn är mindre lämpade för påföljdsbestämningen i enskilda fall¹⁸⁵, måste det utrymme för sådana överväganden som mot förmodan potentiellt finns anses vara mycket begränsat.¹⁸⁶

Det kan mot bakgrund av det som skrivits ovan konstateras att straffvärdet till en mycket hög grad utgörs av faktorer kopplade till brottets svårhet, som i sin tur utgår från gärningens skada och gärningsmannens skuld. De eventuella undantag som diskuteras från den principen är varken vedertagna eller särskilt relevanta för en diskussion om det psykiska lidandet. Inom ramen för denna uppsats räcker det alltså med att utgå från antagandet att straffvärde är att likställa med brottets svårhet.

Bestämmelsen är slutligen avsedd att ge klart uttryck för en princip om att det endast är omständigheter *vid brottet* som får beaktas vid straffvärdebedömningen. Vad omständigheter *vid brottet* är utvecklas närmare genom försvårande och förmildrande omständigheter i 29

¹⁸¹ Mer om proportionalitet och ekvivalens skrivs längre ned i samma avsnitt.

¹⁸² Se t.ex. Asp, P., & von Hirsch, A. (1999).

¹⁸³ Prop 2009/10:147 "Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.". S. 13 ff.

¹⁸⁴ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 107 ff.

¹⁸⁵ Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Inledning.

¹⁸⁶ Frågan om huruvida preventiva skäl kan inverka på straffvärdet har också berörts av Bäcklund, Johansson, Trost, Träskman & Wersäll (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Omständigheter av betydelse för straffvärdet. Deras resonemang utmynnar i slutsatsen att det inte är tillåtet att åberopa allmänpreventiva skäl som direkt grund för straffvärdebedömningen. Författarna uttrycker att "Den närmare innebörden av dessa uttalanden av departementschefen är inte helt klar. [...] Att det mot bakgrund av brottsutvecklingen kan föreligga allmänpreventiva skäl för att välja fängelse i stället för en inte frihetsberövande påföljd är lättare att förstå än att straffvärdet av ett enskilt brott skulle påverkas. När HD resonerat med utgångspunkt från den här aktuella typen av allmänpreventiva överväganden har det också i de flesta fall rört sig om påföljdsvalet. [...] Även om motiveringen för ändringen är knapphändig måste den antas innebära att det, på det sätt som dock redan tidigare torde ha gällt, inte är tillåtet att åberopa förmodade allmänpreventiva effekter som direkt grund för en ändrad straffvärdebedömning. Om avsikten varit att domstolarna även därutöver ska vara förhindrade att vid straffvärdebedömningen beakta förändringar av faktorer som brottslighetens utbredning och former framstår som mer oklart."

kap 2 och 3 §§.¹⁸⁷ I propositionen till påföljdsbestämningsreformen uttalas att bedömningen av omständigheter vid brottet måste ske utifrån objektiva kriterier. Gärningsmannens person, tidigare brottslighet eller omständigheter som inträffar efter brottet ska alltså i princip inte påverka straffvärdebedömningen. Vem som drabbats av brottet ska i princip inte heller tillmätas betydelse.¹⁸⁸ Det skrivs även att detta självfallet inte utesluter att “det kan finnas anledning att se allvarligare på vissa former av angrepp än andra med hänsyn till att de kränker flera skyddsvärda intressen”.¹⁸⁹ Vad som närmare menas med detta framgår inte.

Att omständigheter som “inträffar efter brottet” eller rör “vem som drabbats av brottet” inte ska beaktas vid straffvärdebedömningen är särskilt intressant i en diskussion där psykiskt lidande sätts i centrum. En mer eller mindre vedertagen slutsats i brottsofferforskning är ju att det psykiska lidandet många gånger sträcker sig över en mycket lång tid efter gärningen. Lidandet tar sig också olika uttryck i olika tidsspann efter gärningen, vilket innebär att en viss psykisk åkomma kan visa sig, eller uppstå, först vid en senare tidpunkt, även om dess uppkomst fortfarande härrör från brottstillfället. Dessutom kan det psykiska lidandets grad och uttryck variera avsevärt från person till person. Centrala frågor att utreda i detta sammanhang är därför i vilken mån 1) psykiskt lidande anses ha “inträffat efter brottet”, och 2) psykiskt lidande anses vara en produkt av “vem som drabbats av brottet”. Utfallet av att ett visst psykiskt lidande faller inom dessa kategorier är att det inte kan beaktas inom ramarna för straffvärdebedömningen.¹⁹⁰

Tyngdpunkten ligger i resterande del av avsnittet på att identifiera hur psykiskt lidande förhåller sig till brottets *skada, kränkning eller fara* respektive *allvarligt angrepp på liv, hälsa eller trygghet till person*, samt till de försvärande och förmildrande omständigheterna i 29 kap. 2 § och 3 § BrB. De subjektiva momenten kopplade till skuld, vilka i bestämmelsen tar sig uttryck genom formuleringen “vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft”, utgör inte någon direkt möjlighet till beaktande av psykiskt lidande och kommer därför inte att beröras närmare.

Straffvärdebedömningens placering i påföljdsbestämningen

Den process varigenom straff bestäms och döms ut kallas *straffmätning*. Straffvärdebedömningen utgör en komponent av flera i straffmätningen. Typiskt sett inleds straffmätningen genom att en gärning rubriceras och därmed ges en straffskala, eller ett *abstrakt straffvärde* som det uttrycks i förarbetena och som även kommit att anammas i doktrin.¹⁹¹ Därefter görs straffvärdebedömningen genom de allmänna bestämmelserna 29 kap. 1-3 §§ BrB. När straffvärdet är bestämt ska ytterligare hänsynstaganden göras innan

¹⁸⁷ Prop. 1987/88:120 s. 80 ff. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Omständigheterna vid brottet.

¹⁸⁸ Prop. 1987/88:120 s. 80 ff. ; SOU 2012:34 “Nya påföljder”. S. 69. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Omständigheterna vid brottet.

¹⁸⁹ Prop. 1987/88:120 s. 80 f.

¹⁹⁰ Utfallet av diskussionen presenteras i avsnitt 6.1.2.

¹⁹¹ Se tex SOU 1986:14 s. 131 och 164 ; Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 51. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 105.

straffet slutligt bestäms. Sådana hänsynstaganden består i billighetsskälen i 29 kap 5 §, beaktande av låg ålder i 29 kap 7 § och beaktande av eventuell tidigare brottslighet i 29 kap 4 §.¹⁹²

Straffmätningen utgår dock i allt väsentligt från straffvärdet och bedömningen av brottets allvarlighetsgrad utgör det mest centrala och avgörande momentet i straffmätningen.¹⁹³

Proportionalitet, ekvivalens och intresset av en enhetlig rättstillämpning

För att helt kunna förstå innebörden av straffvärde krävs viss förståelse för de grundläggande principer som präglar svensk straffrätt i allmänhet, och påföljdsbestämningen i synnerhet.

Användandet av konstruktionen straffvärde fyller bl.a. den funktionen att det förenklar bedömningen av vad gärningsmannen förtjänar i praktiken. Den praktiska bedömningen av den specifika gärningens klandervärdhet eller allvarlighet ska vara relativ. Det innebär att allvarlighetsgraden av ett visst brott ska ställas i relation till allvarlighetsgraden av andra brott, och bestraffas därefter. Det ska med andra ord råda relativ proportionalitet mellan ett brotts allvarlighetsgrad/klandervärdhet och det straff som utdöms.¹⁹⁴

Proportionalitetsprincipen är tätt sammanlänkad med principen om ekvivalens. Ekvivalensen tar sikte på att lika svåra brottstyper ska bestraffas lika, och att olika svåra brottstyper ska bestraffas olika.¹⁹⁵

Principerna om proportionalitet, ekvivalens och likabehandling utgjorde grundpelare i påföljdsreformen som genomfördes år 1989 och byggdes då på olika sätt in i de nya kapitlen om straffmätning och straffvärde (bl.a. 29 kap BrB).¹⁹⁶ För att ge principerna genomslag i praktiken har ansetts att det måste finnas enhetliga kriterier som bedömningen av ett brotts allvarlighetsgrad eller klandervärdhet görs utifrån. Dessutom måste kriterierna appliceras och värderas på ett likartat sätt i enskilda fall.¹⁹⁷

I 29 kap BrB har man därför försökt åstadkomma just detta. Begreppet straffvärde har getts en konkret definition i 29 kap 1 § 2 st. I samma paragrafs första stycke anges att straffvärdebedömningar ska göras med utgångspunkt i intresset av en enhetlig rättstillämpning. Därtill har vissa centrala faktorer som särskilt ska beaktas vid bestämmandet av straffvärde angetts i 29 kap 2 och 3 §§.¹⁹⁸ I propositionen till bestämmelsernas första version påtalas att även med en sådan reglering, är det uppenbart att det finns utrymme för

¹⁹² Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 § Straffvärde. ; Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.5.

¹⁹³ Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.6. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). *Att bestämma påföljd för brott*. (4 uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik AB. S. 47. ;

¹⁹⁴ Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 40. ; Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.2.

¹⁹⁵ Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 40.

¹⁹⁶ Prop. 1987/88:120. S. 37 och 117.

¹⁹⁷ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 114. ; Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.2.

¹⁹⁸ A.a. ; A.a.

olika bedömningar av vilket straffvärde en gärning i det enskilda fallet har. Genom hänvisningen till intresset av en enhetlig rättstillämpningen ansåg man dock ytterligare betona att den enskilde domaren vid bedömning av straffvärdet ska utgå från den allmänna värdering som lagstiftaren ger uttryck för och i övrigt också anpassa sig till de principer som utvecklats genom praxis.¹⁹⁹

4.3.2. Våldtäktsbrottets skada, kränkning eller fara

I 29 kap 1 § 2 st BrB finns en uppräkningslista av omständigheter som ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet. Som skrivits ovan, är uppräkningslistan efter att ordet särskilt ströks ur lagtexten att betrakta som uttömmande.²⁰⁰ Det första som nämns i uppräkningslistan är brottets skada, kränkning eller fara.

Skada, kränkning eller fara syftar till att uttrycka att utgångspunkten vid straffvärdebedömningen ska vara de objektiva omständigheterna vid brottet.²⁰¹ Uttrycket ska uppfattas i vid mening.²⁰² Betydelsen av att uttrycket ska uppfattas i vid mening har utvecklats av HD i praxis, då särskilt NJA 2014 s. 559 (“De kinesiska kullagren”);

6. Föreskriften i 29 kap. 1 § andra stycket BrB om beaktande av skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit ska uppfattas i vid mening (prop. 1987/88:120 s. 80). Det innebär att alla på straffvärdet inverkan omständigheter som är värda att beakta ska tas med vid bedömningen. Men självfallet finns det en gräns för hur långt bort t.ex. en skadlig effekt får ligga för att den ska beaktas (jfr Petter Asp och Andrew von Hirsch i SvJT 1999 s. 151 ff., särskilt s. 162 f.). Den viktigaste begränsningen när det gäller möjligheten att ta hänsyn till risken för sällan inträffande negativa effekter av en brottslig gärning finns dock i kravet på att straffvärdepåverkande omständigheter ska vara subjektivt täckta. Det innebär att endast sådan skada, kränkning eller fara kan beaktas som gärningsmannen har haft uppsåt till eller, om handlandet är straffbelagt också vid oaktsamhet, har varit täckt av oaktsamhet från gärningsmannens sida [...].

Därmed fastställer HD en mycket långtgående innebörd av skada, kränkning eller fara – dock till en viss gräns, som i första hand tycks utgöras av kravet på täckning av gärningsmannens uppsåt/oaktsamhet.²⁰³

Enligt förarbeten till bestämmelsen ska skadan, kränkningen eller faran bedömas med utgångspunkt i den aktuella straffbestämmelsens rekvisit. Ofta framgår nämligen där vilka former av skada, fara eller kränkning som är aktuella för det specifika brottet.²⁰⁴ Som kort berörts ovan, brukar sådana omständigheter som särskilt tar sig uttryck i den specifika

¹⁹⁹ Prop 1987/88:120 s. 77 f.

²⁰⁰ Prop. 2009/10:147 s. 13 och 40.

²⁰¹ Prop 1987/88:120 s. 80. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 170.

²⁰² Prop 1987/88:120 s. 80. ; NJA 2014 s. 559.

²⁰³ Se vidare avsnitt 4.4.2. nedan.

²⁰⁴ Prop 1987/88:120 s. 80 ff.

straffbestämmelsen kallas brottsinterna faktorer. I såväl HD:s praxis som doktrin har dock även tydliggjorts att man med brottsinterna faktorer som kan beaktas vid straffvärdebedömningen inte endast avser sådana som uttryckligen omnämns genom rekvisit, utan även bör kunna räkna “förhållanden som har bäring mera direkt på de intressen som straffbestämmelsen ska skydda (straffbestämmelsens primära skyddsområde)”.²⁰⁵ Man kan med andra ord uttrycka det som att 29 kap 1 § BrB utgör en allmän definition av straffvärde, i vilken de brottsinterna omständigheterna ingår genom hänvisningen till brottets skada, kränkning eller fara, som i sin tur bestäms av det specifika brottets rekvisit och primära skyddsområde.

Först utvecklas frågan om psykiskt lidande kan sägas ingå i straffvärdet på grund av att det tar sig uttryck i våldtäktsbestämmelsens rekvisit.²⁰⁶ Därefter utvecklas om psykiskt lidande kan sägas ingå i våldtäktsbestämmelsens primära skyddsområde.

Psykiskt lidande genom våldtäktsbestämmelsens rekvisit?

Genom hänvisningen till skada, kränkning och fara i definitionen av straffvärde, som i sin tur utgörs främst av omständigheter i det specifika straffbudets rekvisit, skapas alltså en överlappning mellan rubriceringen och straffvärdebedömningen. Rubriceringen utgår ju också huvudsakligen från rekvisiten i straffbestämmelsen (med att rubriceringen *huvudsakligen* utgår från straffbudets rekvisit menas att även rekvisit som inte explicit framgår av straffbudet, såsom frånvaro av rättfärdigande omständigheter, måste föreligga för att en gärning ska rubriceras som brott).²⁰⁷ Det innebär att redogörelsen över psykiskt lidande vid våldtäktsrubricering²⁰⁸ ovan är vägledande även för frågan om det psykiska lidandets roll i straffvärdebedömningen. Däremot behöver rekvisiten här diskuteras ur det särskilda perspektivet om vilken skada, kränkning eller fara som framgår av våldtäktsbrottets rekvisit. Våldtäkt, grov våldtäkt och oaktsam våldtäkt behandlas gemensamt i avsnittet, då alla tre brottstyper grundas på samma grundrekvisit och delar skyddsintresse.

Våldtäktsparagrafens grundrekvisit centrerar kring två grundläggande faktorer; ofrivillighet, samt samlag eller annan sexuell handling som *med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag*. Ofrivilligheten utvecklas genom angivande av omständigheter som aldrig innebär att personen har deltagit frivilligt (1 st punkt 1-3). Vid bedömningen av om brottet ska graderas som grovt ska även beaktas om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art, om det varit flera gärningsmän eller om gärningsmannen med hänsyn till offrets ålder

²⁰⁵ Citat från NJA 2014 s. 559 “Den kinesiska kullagren” p. 7. Att brottsinterna faktorer kan avse det bakomliggande skyddsintresset och inte bara uttryckligen angivna rekvisit framgår även av Ägren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §, avsnitt 2.6. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 112.

²⁰⁶ Med straffvärdepåverkande omständigheter som framgår av den särskilda straffbestämmelsen avses rekvisit, men också sådant som framgår av t.ex. förarbeten och rättspraxis, se t.ex. Prop 2002/03:53 “Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.”. S. 69 f.

²⁰⁷ Asp, P. & Ulväng, M. *Täckningsprincipens ABC*. (2/2009). Artikel i Juridisk Publikation. Tillgänglig: <http://juridiskpublikation.se/wp-content/uploads/2014/10/22009_Petter-Asp-Magnus-Ulv%C3%A4ng.pdf> S. 1.

²⁰⁸ Se avsnitt 4.2.

eller tillvägagångssättet visat särskild hänsynslöshet eller råhet. Dessa omständigheter utgör brottsinterna omständigheter.

Att en gärning för att inte vara kriminaliserad ska ha skett frivilligt från offrets sida har redan vid reformen 2005 setts som en naturlig utveckling av den synen som kommit att prägla den sexualbrottsliga utvecklingen, i vilken det centrala intresset för sexualbrottskriminaliseringen förskjutits till kränkningen.²⁰⁹ Det var dock inte förrän 2018 års reform som tanken fick genomslag. I propositionen till ändringen angavs som bakgrund till förslaget om en reglering byggt på frivillighet att ett sexuellt övergrepp är “ett extremt och oacceptabelt uttryck för bristande respekt för en annan människas självklara rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande”.²¹⁰ Varje persons rätt till sexuell och personlig integritet och självbestämmanderätt är intressen som propositionen frekvent återkommer till, både i form av allmän bakgrund till sexualbrottsregleringen och i relation till införandet av ofrivillighetsrekvisitet. Det står därför klart att den kränkning av sexuell och personlig integritet och självbestämmanderätt som det innebär att bli utsatt för sexuell handling ofrivilligt, är den allra mest framträdande skadan eller kränkningen som rekvisiten i våldtäktsbestämmelsen ger uttryck för.²¹¹

Frågan är om psykiskt lidande som offret tillfogas har något samband med den kränkning av sexuell och personlig integritet och självbestämmanderätt som våldtäkten innebär. Ovan har konstaterats att det psykiska lidandet har betydelse för en gärnings kränkning.²¹² Först och främst har i förarbetena till våldtäktsbestämmelsen utvecklats vilka moment av att bli utsatt för våldtäkt som innebär kränkning. I samband med det framhöll man särskilt att det faktum att offret tillfogas skador och potentiellt livslånga lidanden i sig utgör en kränkning.²¹³ Bedömningen av om kränkningen är jämförlig med samlag ska också ta ledning i vissa faktorer och omständigheter som i sin tur typiskt sett är förenade med förhöjt psykiskt lidande hos offret. Detta gäller bl.a. om förloppet varit utdraget, innehållit förnedrande eller förödmjukande inslag och innefattat allvarligt tvång. Även ofrivillighetsrekvisitet har en viss koppling till psykiskt lidande, på så sätt att vissa omständigheter som anges alltid innebära ofrivillighet från offrets sida också ökar risken för förhöjt psykiskt lidande hos offret. Den sistnämnda kopplingen är dock av mer abstrakt karaktär och kan inte sägas utgöra ett tydligt stöd för att det psykiska lidandet härigenom ingår i de brottsinterna omständigheterna för våldtäktsbrottet.

De omständigheter som särskilt ska beaktas när man avgör om våldtäkten är grov utgör en ytterligare vägledning för att bedöma om psykiskt lidande utgör en skada, kränkning eller fara som kan ingå i straffvärdebedömningen. Tidigare har framgått att det psykiska lidandet

²⁰⁹ Prop. 2004/05:45 s. 37.

²¹⁰ Prop 2017/18:177 s. 15.

²¹¹ Synsättet stöds och bekräftas genomgående i praxis från HD. Se t.ex. NJA 2015 s. 1024 p. 12, NJA 2016 s. 819 p. 9, NJA 2019 s. 668 p. 14 och NJA 2021 s. 536 p. 8.

²¹² Se avsnitt 4.2.2.

²¹³ SOU 2001:14 s. 110 ff.

har haft en relativt central ställning i diskussionen om vilka omständigheter som ska anges som särskilt beaktansvärda vid bedömningen av våldtäkten är grov.²¹⁴ Tillsammans med omfattande fysisk skada, angavs kvalificerad psykisk påverkan kunna utmytna i en svårare grad av våldtäkt. I samma riktning talar att användandet av i realiteten ofarliga attrapper eller oladdade vapen typiskt vid gärningen talar för att den bör rubriceras som grov, eftersom det innebär ett större upplevt hot och allvarlig rädsla hos offret. På liknande sätt motiverades införandet av omständigheten att flera deltagit i övergreppet som särskilt beaktansvärt vid gradindelningen, genom att ett sådant övergrepp ofta orsakar känslor av allvarlig rädsla och hjälplöshet hos offret, vilket ytterligare understryker det psykiska lidandets roll vid bedömningen av våldtäktsbrottets skada, fara eller kränkning.

Det står mot bakgrund av ovanstående klart att psykiskt lidande utgör en beaktansvärd skada, fara eller kränkning som kan beaktas vid straffvärdebedömningen av våldtäkt. Psykiskt lidande nämns inte explicit i våldtäktsparagrafens rekvisit, men ingår i olika skepnader i den närmare innebörden av de rekvisit som uttryckligen nämns i bestämmelserna.

Psykiskt lidande inom våldtäktsbestämmelsens primära skyddsområde?

Det står alltså mer eller mindre klart att psykiskt lidande, i form av bl.a. stark rädsla och hjälplöshet, ingår i våldtäktsbrottets skada, kränkning eller fara genom att det representeras genom rekvisit och omständigheter som nämns i bestämmelserna. Mycket tyder därför på att psykiskt lidande är en omständighet som kan beaktas vid straffvärdebedömningen. Eftersom de explicita rekvisiten, som bekant, endast i indirekt mån bereder utrymme för att beakta psykiskt lidande, skulle dock kunna tänkas att det finns former eller uttryckssätt för psykiskt lidande som riskerar att inte ingå betydelsen av dessa rekvisit. Även om detta scenario framstår som osannolikt, finns därför anledning att kort diskutera om psykiskt lidande även kan anses ingå i begreppet skada, kränkning och fara genom att det räknas som ett förhållande som har bäring mera direkt på de intressen som straffbestämmelsen ska skydda, eller med andra ord straffbestämmelsens primära skyddsområde.

När vi försöker uttyda om psykiskt lidande i dess helhet har bäring mera direkt på de intressen som straffbestämmelsen avser att skydda blir diskussionen ofrånkomligen något flytande och abstrakt. För att frågan om vad som ingår i straffbestämmelsens primära skyddsområde ska ha någon praktisk innebörd måste vi anta att det kan finnas omständigheter som ingår i detta område som inte hade kunnat beaktas i straffvärdet inom ramarna för den aktuella bestämmelsens rekvisit (med den innebörd som specificeras av förarbeten och andra rättskällor). För att försöka uttyda våldtäktsbestämmelsens primära skyddsområde görs här en analys av hur psykiska konsekvenser för brottsoffret framställs i förarbeten, offentliga utredningar och andra källor som ligger till grund nu gällande reglering.

Sexualbrotten har över tid genomgått en drastisk förändring när det kommer till de intressen som regleringen syftar till att skydda. En skiftning har skett, från att fokusera på den

²¹⁴ Se avsnitt 4.2.3.

straffvärda handlingen (den avvikande sexualdriften) och det straffvärda subjektet, till att betona det skyddsvärda subjektet och dennes upplevelser.²¹⁵ Samhällets värdering och syn på olika typer av handlingar ändras och varierar med tiden. Omfattningen av kriminalisering på sexualbrottsområdet har blivit bredare och visar på en utveckling där människans, och då särskilt kvinnans, frihet står i centrum. Tidigare har fokus ansetts vara ära samt bevarande och skydd av familjens anseende. Dessa värden kan historiskt sett sägas ha utgjort skyddsintressena.²¹⁶ Skiftningen syns tydligt genom att de viktigaste skyddsintressena i att reglera sexuella övergrepp av olika slag, varav våldtäkt anses vara det allvarligaste,²¹⁷ numera otvetydigt är den sexuella självbestämmanderätten och integriteten. Avsikten med kriminalisering är såklart, liksom för andra brottstyper, att motverka brott. Men lagstiftningen ska också påverka människors värderingar – lagstiftningen ska stödja den allmänna uppfattningen att sexuella övergrepp är skadliga handlingar.²¹⁸

Den allmänna uppfattningen om våldsbrott i allmänhet och sexualbrott i synnerhet har utgjort en viktig anledning till flera lagstiftningsreformer, däribland den som genomfördes år 2010 och syftade till att höja straffen för allvarliga våldsbrott.²¹⁹ Utgångspunkten för reformen var att synen på allvarliga våldsbrott, där våldtäkt ingår,²²⁰ generellt sett blivit strängare, bl.a. på grund av en ökad medvetenhet om att allvarliga våldsbrott kan medföra mycket allvarliga psykiska konsekvenser för brottsoffret.²²¹ Inför reformen uppmärksammades att straffmätningen av sådana brott ditintills fokuserat på de rent fysiska skadorna, och inte i samma utsträckning de psykiska. Medan fysiska skador kan läka relativt snabbt, kan känslan av kränkning och rädsla bestå under en lång tid. Därför ansåg man att det psykiska lidande som allvarliga våldsbrott kan medföra i större utsträckning bör beaktas vid övervägandet av straffnivån för brotten. Utredaren påtalade att detta till viss del skett för sexualbrottet vid den generella översynen som gjordes år 2005.²²²

Offrets psykiska lidande som brottskonsekvens har alltså getts en central roll i flera reformer av våldtäktsbestämmelsen som inneburit bl.a. att omfattningen av grov våldtäkt utvidgats och ytterligare omständigheter införts som särskilt relevanta vid gradindelningen. Det psykiska lidandet anges upprepade gånger som anledning till att modifiera uttryck och rekvisit i våldtäktsbestämmelsen. Så är t.ex. fallet när man avsåg nyansera det alltför ensidiga fokuset på förekomsten av våld och objektiv farlighet, till att vid bedömning av kränkningens allvar i

²¹⁵ Wegerstad, L. (2015). *Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande*. Lund University (Media-Tryck). S. 184 f. Se även SOU 1986:14 s. 511 som utgjorde förarbete till den avgörande påföljdsbestämmningsreformen. Där påtalades att brott ofta orsakar stort lidande och inte sällan livslånga fysisk och psykisk problematik, men att målsägandens situation och upplevelser sällan ägnas tillräcklig uppmärksamhet. Istället hade stort fokus ditintills legat på brottet och gärningsmannen. Man uppmanade till att aspekter kopplade till den utsatte i fortsättningen måste få större genomslag.

²¹⁶ Prop. 2004/05:45 s.19 f.

²¹⁷ SOU 2001:14 s. 110.

²¹⁸ SOU 2001:14 s. 108. ; Prop 2004/05:45 s. 21.

²¹⁹ Se prop. 2009/10:147 och SOU 2008:85.

²²⁰ Prop. 2009/10:147 s. 41.

²²¹ SOU 2008:85 s. 17.

²²² SOU 2008:85 bl.a. s. 251 ff, 257 och 263, med hänvisning till Prop. 2004/05:45.

större utsträckning ta hänsyn till offrets perspektiv och lidande. Sist men inte minst har det faktum att offret orsakas avsevärt lidande ansetts utgöra en kränkning – en kränkning, som i sin tur utgör ett av två centrala skyddsintressen för våldtäktsregleringen. Att psykiskt lidande är en aspekt som har bäring mera direkt på de intressen som straffbestämmelsen ska skydda måste därför anses stå relativt klart.

4.3.3. Allvarligt angrepp på liv eller hälsa eller trygghet till person

Utöver brottsinterna faktorer, är de brottsexterna faktorerna centrala vid bestämmandet av straffvärde. Brottsexterna faktorer avser de som ska beaktas oavsett vilken brottstyp som är för handen och innefattar främst sådana som anges i 29 kap 1 § BrB, vilka utvecklats genom försvårande och förmildrande omständigheter i 2 och 3 §§ samma kapitel.²²³

Vid 2010 års straffmättningsreform, som beskrivits övergripande i föregående avsnitt, infördes att det vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om ett brott har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person (29 kap 1 § 2 st sista meningen). Reformen innebar också att försvårande och förmildrande omständigheter gavs ökat genomslag för brott i allmänhet.²²⁴ Som nämnts var syftet att åstadkomma en straffskärpning för allvarliga våldsbrott.²²⁵ I praxis har också ansetts att reformen måste ha avsett att åstadkomma en förskjutning mellan de olika graderna av visst brott, så att fler fall än tidigare får anses som grova.²²⁶

I allmänmotiveringen skrivs att sexualbrotten *kan* utgöra sådana angrepp som omfattas av tillägget.²²⁷ Detta utvecklas vidare i författningskommentaren, där man skriver att tillägget i första hand är avsett att träffa våldtäkt och grov våldtäkt. Det ska dock röra sig om ett angrepp som är direkt riktat mot annan person och innefattat *uppsåtlig* allvarligare våldsanvändning, *uppsåtligt* allvarligare hot eller sådant handlande som är jämfällbart med sådant våld. Det sistnämnda handlandet kan bestå i att ha försatt någon i vanmakt eller liknande tillstånd eller berövat någon friheten, även utan användningen av våld eller hot.²²⁸ Att tillägget även avsåg öka straffvärdet för vissa brott som inte innefattar något utpräglat våld går i linje med motiven bakom reformen, att samhället generellt sett kommit att betrakta vissa brott som mer allvarliga bl.a. på grund av en ökad medvetenhet om dess psykiska konsekvenser.²²⁹ Om en gärning ska omfattas av den straffhöjning som avses räcker dock inte

²²³ NJA 2014 s. 559 ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110. ; Prop. 2009/10:147 s. 13.

²²⁴ Prop. 2009/10:147 s. 1.

²²⁵ Prop. 2009/10:147 s. 40 ff.

²²⁶ Se bl.a. NJA 2011 s. 89 p. 10 ; NJA 2013 s. 1155. p. 7.

²²⁷ Prop. 2009/10:147 s. 14.

²²⁸ Prop. 2009/10:147 s. 41.

²²⁹ Jfr SOU 2008:85 s. 17.

att den ingår i någon av de brottskategorier som angetts kunna träffas av tillägget – det enskilda handlandet måste ha innefattat våld, hot eller jämställbart handlande.²³⁰

Under vilka omständigheter som våldtäkt i övrigt ska anses omfattas av bestämmelsen och därmed påverkas i strängare riktning vid straffvärdebedömningen har inte utvecklats närmare i praxis från HD. Däremot har i en dom rörande misshandel, där två personer överfallit offret på öppen gata, gärningen ansetts ha utförts på ett särskilt skrämmande sätt och i en situation då offret varit försvarslös, vilket domstolen ansåg utgöra ett allvarligt angrepp på trygghet till person.²³¹ Därför kan tänkas att i vart fall våldtäktsfall där tillvägagångssättet är särskilt skrämmande eller innebär att offret varit försvarslöst, omständigheter som är förenade med förhöjt psykiskt lidande hos offret, på liknande sätt kan generera högre straffvärde.

Det ovanstående leder oss till följande slutsats kring om tillägget innebär att psykiskt lidande ges större genomslag vid straffvärdebedömningen av våldtäkt. Motiven och tanken bakom tillägget tyder på att en gärning som inneburit att offret orsakas omfattande psykiska men, sjukdomar eller övrigt psykiskt lidande som avsevärt går utöver det som en våldtäkt normalt innebär, också anses utgöra ett allvarligt angrepp på offrets liv, hälsa eller trygghet till person. Däremot krävs för strängare bedömning av straffvärdet vid våldtäkt eller grov våldtäkt att det handlande som våldtäkten utgjort varit allvarligt våldsamt, hotfullt eller jämställbart med sådant allvarligt våldsamt eller hotfullt handlande. Våldtäkt är, i enlighet med forskning på området, ett brott som i en stor majoritet av fallen inte omfattar utpräglat fysiskt våld. Offret upplever dock ofta rädsla eller hot även utan förekomsten av sådant våld. Omfattningen av rädslan, hotet eller de andra negativa psykiska effekter offret upplever kan dock i stor grad påverkas i förvärrande riktning om gärningsmannen använt mer utpräglat våld. Av detta följer att många fall av våldtäkt antagligen inte träffas av tillägget, eftersom de inte innefattat allvarligare våldsanvändning, allvarligare hot eller jämställbara omständigheter. När våldtäkten inneburit ett mer aggressivt och hotfullt agerande från gärningsmannens sida och detta genererat mer allvarligt psykiskt lidande (angrepp på liv, hälsa eller trygghet till person) kommer straffvärdet till följd av sista meningen, av allt att döma, att höjas.

4.3.4. Psykiskt lidande i brottsexterna försvårande omständigheter

29 kap. 2 § BrB:

Som försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt beaktas

1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få allvarligare följder än det faktiskt fått,
2. om den tilltalade *visat stor hänsynslöshet*,
3. om den tilltalade *utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig*,

²³⁰ Prop. 2009/10:147 s. 14.

²³¹ NJA 2013 s. 1155 p. 10.

4. om den tilltalade utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,
5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller missbruk av hans eller hennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,
6. om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt eller om brottet föregåtts av särskild planering,
7. om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck eller annan liknande omständighet,
8. om brottet varit *ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person*,
9. om brottet begåtts mot en person på grund av att han eller hon eller någon närstående innehaft ett uppdrag som förtroendevald i stat, kommun, region, Sametinget eller Europaparlamentet, eller
10. om ett motiv för brottet varit att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder.²³²

De brottsexterna försvårande omständigheterna utgör en specifikation av vilka omständigheter som alltid är att betrakta som försvårande till följd av allmändefinitionen av straffvärde i 1 § samma kapitel.²³³ En uppräknings av särskilt beaktansvärda omständigheter har ansetts vara nödvändigt för att domare vid straffvärdebedömningen ska beakta ungefär samma förhållanden och tillskriva dem likvärdig vikt, och på så sätt främja intresset av en enhetlig rättstillämpning (jfr 29 kap 1 § 1 st).²³⁴ Eftersom 2 § är en "förlängning" och specifikation av generaldefinitionen i 1 §, gäller att de omständigheter som beaktas inom ramarna för 2 § är omständigheter hänförliga till det konkreta brottet (omständigheter som inträffat därefter eller gärningsmannens person är som beskrivits irrelevanta i sammanhanget).²³⁵

Uppräkningen är exemplifierande men avses ändå ge uttryck för de vanligast förekommande och mest betydelsefulla omständigheterna av försvårande slag – om inte genom direkt angivelse, så på det sätt att de går att hänföra till någon av de angivna punkterna.²³⁶ I förarbetena till bestämmelsens ursprungliga införande uttalades att avsikten var att "någorlunda uttömmande ange de omständigheter som vid sidan av brottslighetens omfattning eller effekter brukar betraktas som särskilt försvårande". Med tanke på denna avsikt är punkterna allmänt hållna. Därav ansågs vid denna tidpunkt följa att omständigheterna bör tillämpas med försiktighet.²³⁷ Den inställningen har dock sedan 2010 års reformer ändrats. I samband med att flera kvalificerande rekvisit slopades eller ändrades

²³² Mina kursiveringar.

²³³ NJA 2014 s. 559 ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110. ; Prop. 2009/10:147 s. 13.

²³⁴ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 114.

²³⁵ Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 1 §: Omständigheter av betydelse för straffvärdet.

²³⁶ Prop 1987/88:120 s. 84. ; Prop. 2009/10:147 s. 42 ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 2§ Försvårande omständigheter.

²³⁷ Prop 1987/88:120 s. 84.

uttalades istället att utrymmet för beaktande av försvårande och förmildrande omständigheter skulle vidgas, för att uppnå en mer differentierad straffmätning.²³⁸

Det ovan sagda utesluter inte att det i ett enskilt fall kan finnas andra omständigheter som bör tillmätas lika stor eller större betydelse än de uttryckligen angivna. Samtliga omständigheter vid brottet ska beaktas.²³⁹ Hur mycket straffvärdet ska ökas till följd av förekomsten av en försvårande omständighet beror på med vilken styrka omständigheten förelegat. En mer påtaglig styrka ska generera en mer påtaglig ökning. Endast i undantagsfall kan en omständighet ha förelegat i så låg styrka att straffvärdet inte bör ökas på grund av den.²⁴⁰

Sådana omständigheter som räknas upp kan även förekomma i den särskilda brottsparagrafen, vilket är fallet för t.ex. särskild/stor hänsynslöshet vid grov våldtäkt (se 6 kap 1 § 3 st respektive 29 kap 2 § 1 st 2 p). Vid straffvärdebedömningen får i sådana fall omständigheten endast beaktas i den utsträckning som den inte redan beaktats för att gradindela brottet.^{241 242}

Psykiskt lidande intar en central roll i flera av punkterna. Detta gäller särskilt punkten 2 om stor hänsynslöshet, punkten 3 om utnyttjande av någons skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig och punkten 8 om brott som varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person. Resterande punkter utgör inte alls, eller endast i mycket begränsad omfattning, möjligheter till beaktande av offrets psykiska lidande.

Punkt 2: Stor hänsynslöshet

År 2010 byttes rekviritet *särskild* ut mot *stor* i punkt 2. I propositionen skrivs att “det ska vara fråga om ett beteende som gått utöver vad som varit nödvändigt för att begå brottet och som samtidigt objektivt sett varit ett uttryck för hänsynslöshet”.²⁴³ Vad gäller tolkningen av hänsynslöshet, anses ett rån som begås under pistolhot normalt som grovt rån. Om rånaren även skjuter skarpa varningsskott, utgör detta ett extra mått av hänsynslöshet som det ofta kan finnas skäl att beakta vid straffvärdebedömningen. Liknande resonemang kan föras gällande inbrott i någons bostad, som normalt bedöms vara grov stöld. Om gärningsmannen därtill orsakat en omfattande eller omotiverad förstörelse kan hänsynslösheten vara försvårande för straffvärdet.²⁴⁴

Som tidigare beskrivits²⁴⁵, kan omständigheter relevanta för gradindelningen av brott alltid *till sin natur* beaktas vid straffvärdebedömningen. Eftersom hänsynslösheten även ingår som

²³⁸ Prop 2009/10:147 s. 28 och s. 42 ff. Se även Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110. ; Prop. 2009/10:147 s. 117. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 228 f.

²³⁹ Prop 2009/10:147 s. 28. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 2 § Försvårande omständigheter.

²⁴⁰ Prop. 2009/10:147 s. 42 f.

²⁴¹ Prop. 1987/88:120 s. 82 f.

²⁴² Se mer om förbud mot dubbelräkning i avsnitt 4.4.1.

²⁴³ Prop. 2009/10:147 s. 43.

²⁴⁴ Prop. 1987/88:120 s. 82 f. ;

²⁴⁵ Avsnitt 4.2.1.

en särskilt beaktansvärd omständighet vid bedömningen av om en våldtäkt är grov, kan ledning hämtas där för att avgöra vad som närmare kan anses utgöra hänsynslöshet vid våldtäktsbrottet. Kvalificerad hänsynslöshet vid våldtäkt kan ta sig uttryck bl.a. genom att gärningsmannen orsakat offret allvarlig skada eller sjukdom, eller framställt allvarligare hot, t.ex. genom att hota offrets barn. Hit kan också räknas andra hot som varit ägnade att framkalla allvarlig fruktan för liv eller säkerhet, vilket inbegriper fall då gärningsmannen använt vapen eller vapenliknande atrapper,²⁴⁶ samt då flera gärningsmän deltagit i övergreppet.²⁴⁷ Det är dock viktigt att ha med sig att de uppräknade omständigheterna i förarbeten angetts vara exempel på *särskild hänsynslöshet*, medan det kvalificerande rekvisitet i nuvarande bestämmelse av försvårande omständigheter numera är *stor*, vilket utgör en något lägre tröskel.²⁴⁸

Sammantaget framstår det som att punkt två om stor hänsynslöshet innefattar relativt omfattande möjligheter till beaktande av omständigheter som medför psykiskt lidande för offret. Detta utrymme har också genom 2010 års ändringar vidgats något. Beaktandet är indirekt på så vis att psykiskt lidande som fenomen inte nämns explicit, utan ges genomslag genom andra omständigheter som medför sådant lidande.

Punkt 3: Utnyttjande av någons skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig

Punkten om utnyttjande av någons skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig tar i första hand sikte på brott mot särskilt utsatta grupper såsom barn, handikappade eller äldre.²⁴⁹

Omständigheten bör normalt tillmätas en betydande vikt, särskilt då brottet är förövat mot barn. Att så är fallet motiveras enligt propositionen av att brott mot barn innebär särskilt höga risker för att barnet drabbas av svåra och långvariga personliga skadeverkningar.²⁵⁰

Återigen tar sig psykisk inverkan på brottsoffret uttryck på ett indirekt sätt. De förhöjda risker som barn lider för att orsakas personliga skadeverkningar understryks utgöra en anledning till att särskilt beakta omständigheten som försvårande vid straffvärdebedömningen. Andra grupper än de angivna kan emellertid ha särskilt hög risk att drabbas av svåra och långvariga skadeverkningar. Huruvida omständigheten, att en gärning är begången mot en person som på *annan grund* än ålder eller funktionsnedsättning har en särskilt hög risk att drabbas av svåra och långvariga skadeverkningar, på motsvarande sätt ska tillmätas en betydande vikt framgår inte.

²⁴⁶ SOU 2001:14 s. 181 f.

²⁴⁷ A.a. s. 183.

²⁴⁸ Jfr Prop 2009/10:147 s. 27 f. Se även Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 2 §, avsnitt 2.2.

²⁴⁹ Prop. 1987/88:120 s. 83.

²⁵⁰ A.a. S. 83.

Punkt 8: Brotts som varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person

Punkten tillkom 2003. Att brott förövats mot barn kunde redan innan införandet 2003 beaktas, särskilt genom punkterna 2, 3 och 4. Regeringen ansåg dock att införandet av punkten innebar att skyddet för barn i utsatta situationer blev mer heltäckande.²⁵¹

Punkten omfattar alla personer under 18 år men får störst betydelse i förhållande till mindre barn. Barnet behöver inte ha blivit direkt utsatt utan kan ha drabbats på andra sätt, t.ex. genom att bevittna ett brott mellan föräldrar. Till närståendekretsen hör emellertid även fosterföräldrar, samboförhållanden, men även andra familjemedlemmar såsom mor- och farföräldrar, mostrar och fastrar som barnet normalt sett också har en nära relation till.²⁵² Rekvisitetet *ägnat att* innebär att det är tillräckligt att brottet typiskt sett skadar barnets trygghet och tillit till någon närstående. Det behöver därmed inte i enskilt fall bevisas att barnet lidit sådana skadeverkningar. I propositionen uttalas att, till skillnad från vad som vanligen gäller för liknande rekvisit, gärningsmannen inte heller behöver ha uppsåt till att skada barnets trygghet eller tillit – det är tillräckligt att gärningsmannen haft uppsåt till de faktiska omständigheter som leder domstolen till bedömningen att gärningen varit ägnad att skada barnets trygghet och tillit.²⁵³ I brottsbalkskommentaren skrivs däremot att det, trots uttalandet i propositionen, torde krävas att gärningsmannen “insett inte endast vad han gjort, utan också att gärningen var ägnad att åstadkomma en skada av det aktuella slaget”.²⁵⁴ Borgeke har mot bakgrund av att propositionen ger uttryck för en annan ståndpunkt uttalat att brottsbalkskommentaren inte borde tas för god utan vidare, även om den går i enlighet med vad som brukar gälla för liknande rekvisit.²⁵⁵ Det får därför anses att rättsläget är oklart på denna punkt. Det är dock mycket intressant att lagstiftaren i detta fall förordat att frångå vad som vanligen gäller vid straffvärdepåverkande omständigheter. Resonemanget visar nämligen att det inte är helt givet att alla omständigheter måste täckas av gärningsmannens uppsåt, om det finns skäl som talar för motsatsen – t.ex. att ge beaktansvärda omständigheter erforderligt genomslag. Självklart måste sådana frångående vägas mot kravet på förutsebarhet och rätten till rättvis rättegång.

Skada på tryggheten och tilliten till någon närstående är ett tydligt exempel på psykiskt lidande som orsakas brottsoffer. Punkten utgör därför ett tydligt hänsynstagande och ställningstagande från lagstiftarens sida till denna form av psykiskt lidande som en särskilt beaktansvärd omständighet vid straffvärdebedömningen. Likt de andra möjligheter som identifierats, ger dock punkten endast särskild tyngd åt psykiskt lidande i en mycket snäv och specifik situation: när den utsatte är under 18 år, och när det psykiska lidande som orsakats är skada på trygghet och tillit, och när denna effekt avser relationen till någon närstående.

²⁵¹ Prop. 2002/03:53 s. 69 ff.

²⁵² A.a. S. 111.

²⁵³ Prop 2002/03:53 s. 111.

²⁵⁴ Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 2 § Försvårande omständigheter, Punkt 8.

²⁵⁵ Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 224.

4.3.5. Psykiskt lidande i brottsexterna förmildrande omständigheter

29 kap. 3 § BrB:

Som förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

1. om brottet föranletts av någon annans uppenbart kränkande beteende,
2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,
3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,
4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla, eller
5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet.²⁵⁶

Även bestämmelsen om förmildrande omständigheter är exemplifierande och avser utgöra en uppräkningslista av de vanligaste och mest betydelsefulla förmildrande omständigheterna. Andra omständigheter än de explicit angivna kan alltså bli aktuella för att påverka straffvärdet i förmildrande riktning – men det torde vara fallet i än större utsträckning än vad gäller de försvårande omständigheterna.²⁵⁷

Till skillnad från vad som gäller för försvårande omständigheter i 29 kap 2 §, är de flesta förmildrande omständigheter som här nämns kopplade till gärningsmannens skuld och irrelevanta för gradindelningen av brott (se avsnitt 4.2.1. ovan). De kan dock ha mycket stor inverkan på straffvärdebedömningen.²⁵⁸ År 2010 slopades kvalificerande rekvisit i flera av punkterna för att också de förmildrande omständigheterna skulle ges ökat genomslag vid straffvärdebedömningen.²⁵⁹

Eftersom punkterna främst hänför sig till omständigheter som rör gärningsmannens skuld, är det inte helt förvånande att t.ex. frånvaron av eller försök att mildra psykiskt lidande hos

²⁵⁶ Mina kursiveringar.

²⁵⁷ Prop 1987/88:120 s. 85. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 228 ff. ; Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 3 § Förmildrande omständigheter.

²⁵⁸ Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 230.

²⁵⁹ Prop 2009/10:147 s. 44 f.

brottsoffret inte tar sig särskilt stort uttryck bland särskilt beaktansvärda förmildrande omständigheterna. Punkt 4 om brott som föranletts av stark mänsklig medkänsla ger dock visst uttryck för sådana hänsynstaganden.

Punkt 4: Brott som föranletts av stark mänsklig medkänsla

Punkten 4 berörs endast kortfattat i förarbetena till påföljdsbestämmningsreformen. Där skrivs att tillämpning av bestämmelsen sällan torde komma i fråga. Exempel på situationer som innefattas av punkten är barmhärtighetsmord, då någon t.ex. dödar en närstående som är obotligt sjuk för att göra slut på dennes lidanden.²⁶⁰

Sett ur allmänt perspektiv, utgör punkten ytterligare belägg för att offrets psykiska lidande är beaktansvärt vid straffvärdebedömningen. Punkten saknar dock praktiskt taget betydelse från sexualbrottsperspektiv. Det torde vara uteslutet att tänka sig en situation i vilken våldtäkt föranleds av stark mänsklig medkänsla.

Det kan konstateras att det, bland de särskilt angivna brottsexterna förmildrande omständigheterna, inte finns särskilt omfattande möjligheter att beakta psykiskt lidande, även om möjligheten finns i begränsad utsträckning genom punkt 4 och det faktum att uppräkningsmomentet inte är uttömmande. I fortsatt framställning kommer därför fokus att ligga på övriga moment som funnits ha större betydelse för det psykiska lidandet.

4.4. Förbud mot dubbelräkning, bevisbörda och täckningsprincipen

Ovan har grunderna för rubricering, inklusive gradindelning, och straffvärdebedömningen beskrivits, både ur ett allmänt perspektiv men också ur ett perspektiv som särskilt tar sikte på våldtäkt av normalgraden och grov våldtäkt. Redogörelsen har särskilt syftat till att lyfta fram det psykiska lidandets roll vid dessa två moment.

Som redogörelsen också indikerar, finns vissa gemensamma frågor för dessa moment som är nödvändiga att beskriva för att kunna ge en korrekt bild över de ramar som beaktandet av psykiskt lidande har att förhålla sig till. Detta rör det samband som finns mellan gradindelning och straffvärdebedömning (avsnitt 4.4.1.), bevisbördan för omständigheter som ligger till grund för gradindelningen respektive straffvärdebedömningen (avsnitt 4.4.2.), förbudet mot dubbelräkning av omständighet (avsnitt 4.4.3.) och slutligen kravet på att omständigheten för att beaktas ska täckas av gärningsmannens uppsåt eller, i vissa fall, oaktsamhet – den s.k. *täckningsprincipen* (avsnitt 4.4.3.).

²⁶⁰ Prop. 1987/88:120 s. 86.

4.4.1. Förbud mot dubbelräkning

Sambandet mellan gradindelning och straffvärdebedömning

Efter genomgången av rubricering, inklusive gradindelning, och straffvärdebedömning har framkommit att det finns vissa samband mellan momenten. Sambandet består främst i att det förekommer en påtaglig överlappning mellan omständigheter som kan beaktas vid dessa två moment. I själva verket är det kanske vilseledande att tala om en överlappning, eftersom gradindelning görs utifrån omständigheter som alltid kan beaktas vid straffvärdebedömningen – gradindelning har ett snävare omfång som ligger helt inom omfånget för straffvärdebedömningen.²⁶¹ Det finns alltså en mängd omständigheter som endast är relevanta för straffvärdet men inte svårhetsgraden.

Rubricering och gradindelning utgår, som beskrivits ovan²⁶², primärt från straffbestämmelsens utformning – med andra ord de brottsinterna omständigheterna (de rekvisit och kriterier som utmärker respektive brottstyp). Tidigare har också beskrivits att särskilt de objektiva omständigheterna i form av den skada, fara eller kränkning som brottet medfört, är av avgörande betydelse för gradindelningen.²⁶³ Som den allmänna definitionen av straffvärde i 29 kap. 1 § 2 st visar, är skadan, faran eller kränkningen en central beståndsdel även vid straffvärdebedömningen. En viss överlappning finns också rörande subjektiva/skuldrelaterade faktorer, även om dessa har avsevärt större inverkan på straffvärdebedömningen än de har på gradindelningen.²⁶⁴ En omständighet som på detta sätt särskilt ska beaktas vid graderingen av våldtäkt och som även förekommer som allmän grund vid straffvärdebedömningen är *särskild hänsynslöshet*.

Sambandet mellan momenten tar sig även uttryck på det sättet att gradindelningen, även om den som utgångspunkt görs innan straffvärdebedömningen, i mer svårbedömda fall inte kan göras utan att en mer allmän bedömning av brottslighetens allvarlighetsgrad görs.²⁶⁵ Ofta torde prövningen av brottets svårhetsgrad göras parallellt med bedömningen av straffvärdet, trots att bedömningarna görs med tillämpning av delvis olika kriterier.²⁶⁶

Förbud mot dubbelräkning av omständighet

Det sagda medför att det finns en stor mängd omständigheter vid våldtäktsbrottet som kan bli aktuella både för gradindelning och straffvärdebedömning. En mycket viktig begränsning i detta sammanhang är att en och samma omständighet inte får räknas in både för att gradera ett brott som t.ex. grovt, och därefter även för att höja straffvärdet vid

²⁶¹ Prop 1987/88:120 s. 155 ff. ; Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 28. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110.

²⁶² Se avsnitt 4.2.1.

²⁶³ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 110. ; Prop 1987/88:120 s. 155 ff. ; Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 28.

²⁶⁴ Se t.ex. Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). S. 27 f. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 230. ; NJA 2011 s. 89 p. 12.

²⁶⁵ NJA 2019 s. 492 p 19.

²⁶⁶ NJA 2018 s. 1010 p. 23.

straffvärdebedömningen. Detsamma gäller för förmildrande omständigheter.²⁶⁷ I förarbeten till straffvärdebestämmelsen i 29 kap 2 § skrivs följande:

“[Den straffvärdepåverkande omständigheten] ska ges genomslag vid straffvärdebedömningen enligt förevarande paragraf när den inte har beaktats alls eller inte har beaktats tillräckligt genom rubriceringen av brottet eller kvalificeringen av brottet till viss grad.”²⁶⁸

Vad man menar med att *omständigheten inte beaktats tillräckligt*, är att omständigheten i vissa fall inte uttömts genom beaktandet vid rubriceringssteget. Ovan har skrivits att hur mycket straffvärdet ska ökas eller minskas till följd av förekomsten av en straffvärdepåverkande omständighet beror på med vilken styrka omständigheten förelegat. En mer påtaglig styrka ska generera en mer påtaglig ökning/minskning.²⁶⁹ I det fall omständigheten är av sådan styrka att den inte konsumeras genom beaktandet vid rubricering, kan överskjutande del istället påverka straffvärdet.²⁷⁰

4.4.2. Täckningsprincipen

För att kunna beakta en omständighet vid rubricering eller straffvärdebedömning räcker det inte att den är styrkt. Den ska också vara täckt i *subjektivt hänseende* – med andra ord omfattas av gärningsmannens uppsåt. I vissa fall kan oaktsamhet rörande omständigheten vara tillräckligt. Som Asp och Ulväng uttrycker det;

“[e]nligt den s.k. täckningsprincipen krävs att huvudsaklig överensstämmelse råder mellan uppsåt/ oaktsamhet och den faktiska, rättsstridiga gärningen. Annorlunda uttryckt: gärningsmannens uppfattning eller föreställning om ett händelseförlopp skall korrespondera med det verkliga händelseförloppet såsom det har bevisats i en brottmålsprocess. Man prövar således om gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet ”täcker” den rättsstridiga gärningen.”²⁷¹

Hänsyn ska alltså inte tas till omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet. Detta gäller såväl vid rubriceringen och gradindelningen²⁷², som vid straffvärdebedömningen.²⁷³ Vad gäller våldtäkt, ska alltså uppsåtet täcka dels att en kvalificerad sexuell handling genomförts, dels att den andra personen inte deltog frivilligt. Uppsåtet ska dessutom täcka de omständigheter som kvalificerar brottet som grovt. Det krävs inte att gärningsmannen klassificerar gärningarna i enlighet med bestämmelsen, men däremot att uppsåt finns till de faktiska omständigheter som ligger till grund för klassifikationen. För våldtäktsbrottet torde det dock vara svårt att tänka sig realistiska fall när omständigheter i

²⁶⁷ Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 2 § Försvårande omständigheter. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 114. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 47. ; Prop. 1987/88:120 s. 82.

²⁶⁸ Prop. 2009/10:147 s. 42 f.

²⁶⁹ Prop. 2009/10:147 s. 42 f.

²⁷⁰ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 113 f.

²⁷¹ Asp, P. & Ulväng, M. (2009). S. 266, med hänvisning till *Kriminalrättens grunder*, avsnittet som föregår 4.1.

²⁷² Asp, P. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 6 kap. 1 §, avsnitt 2.7.

²⁷³ Prop. 1987/88:120 s. 81. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). *Straffrättens påföljdslära*. (6 upp.). Stockholm: Norstedts Juridik AB. S. 112.

straffbestämmelsen inte täcks av gärningsmannens uppsåt, eftersom många av dessa är omständigheter som gärningsmannen själv utför, t.ex. allvarligheten i våldet eller hotet. En omständighet som däremot kan bli föremål för bristande uppsåt är den utsattes ålder, vilket föranlett en särskild reglering i 6 kap. 13 § BrB.²⁷⁴

Täckningsprincipen tar sin utgångspunkt i 1 kap. 2 § 1 st BrB, som anger att straffansvar som huvudregel förutsätter uppsåt. Undantaget är om något annat anges. För våldtäkt i 6 kap 1 § står det därför klart att uppsåt krävs beträffande samtliga omständigheter. I 6 kap. 1 a § finns dock annat föreskrivet – gärningsmannen behöver inte, för att dömas för oaktsam våldtäkt, ha haft uppsåt till omständigheten att den andra personen inte deltar frivilligt. Den omständigheten behöver endast täckas av gärningsmannens grova oaktsamhet. Resterande omständigheter fordrar fortfarande uppsåt.²⁷⁵

Som framkommit är det span av omständigheter som kan vägas in vid straffvärdebedömningen är relativt vidsträckt.²⁷⁶ Grundläggande är den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit. En bedömningen av skadan, kränkningen eller faran innefattar i sin tur flera delmoment: varav ett är det avstånd eller den närhet till skada, fara eller kränkning som gärningen inneburit.²⁷⁷ Som nämnts har i litteratur och praxis ansetts att det såklart måste finnas en gräns för hur långt bort t.ex. en skadlig effekt får ligga för att den ska beaktas.²⁷⁸ Täckningsprincipen, med sitt krav på att gärningsmannen måste haft uppsåt (eller oaktsamhet) till straffvärdeomständigheter, har ansetts utgöra den viktigaste begränsningen.²⁷⁹

Täckningsprincipen och dess funktion som begränsning av vilka omständigheter som kan beaktas vid gradindelning och straffvärdebedömning får mycket centrala följder för möjligheterna att beakta offrets psykiska lidande. Våldtäktsoffer orsakas i regel betydande psykiskt lidande som tar sig uttryck såväl under gärningen, som en lång tid därefter. Det finns goda skäl att anta att det psykiska lidandet idag faller under huvudregeln som täckningsprincipen ger, och måste täckas av uppsåt i någon av dess former (avsiktsuppsåt, insiktuppsåt, och likgiltighetsuppsåt).²⁸⁰ Huvudregeln, att det alltid fordras uppsåtstäckning av både handling och följd²⁸¹, tycks dock inte vara undantagslös. I Prop. 2002/03:53 har lagstiftaren istället valt att förordna att gärningsmannen, för att omständigheten att gärningen varit ägnad att skada ett barns trygghet och tillit till en närstående ska kunna läggas denne till last i straffvärdet, endast behöver ha haft uppsåt till de faktiska omständigheterna som ligger

²⁷⁴ Asp, P. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 6 kap. 1 §, avsnitt 2.7.1.

²⁷⁵ Prop. 2017/18:177 s. 84 f.

²⁷⁶ Se avsnitt 4.3.2.

²⁷⁷ Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 112 f.

²⁷⁸ NJA 2014 s. 559 med hänvisning till Asp, P., & von Hirsch, A. (1999). S. 162 f.

²⁷⁹ NJA 2014 s. 559 p. 6.

²⁸⁰ NJA 2016 s. 726 p. 11-12.

²⁸¹ Asp, P. & Ulväng, M. (2009). S. 271 f.

till grund för bedömningen att gärningen varit av sådan art. Alltså krävs enligt detta uttalande inte uppsåt till att gärningen varit ägnad att orsaka sådana skada hos ett barn.²⁸²

Täckningsprincipen medför att sådant psykiskt lidande hos brottsoffret som täcks av gärningsmannens uppsåt kan beaktas för gradering och straffvärdebedömning. Om det psykiska lidandet ifråga, med hänsyn till omständigheterna, är sådant gärningsmannen måste ha kunnat inse kan uppstå till följd av gärningen, lär inte täckningsprincipen lägga hinder i vägen för beaktande. Detsamma gäller om den utsatte personen på grund av tidigare inträffade händelser, sjukdom eller personliga egenskaper är mer sårbar för psykiska skador, och gärningsmannen har vetskap om detta t.ex. eftersom offret och gärningsmannen är bekanta.

Problemet kan dock uppstå i förhållande till psykiskt lidande som inte är vanligt förekommande – eller som är vanligt förekommande, men som inte är allmänt känt. Kan en gärningsman t.ex. hävda att han inte hade vetskap om de långtgående psykiska effekter som ett brott innebär och på så sätt undvika en höjning av straffvärdet? Så länge det psykiska lidandet omfattas av täckningsprincipens huvudregel, lär möjligheterna till beaktande av psykiskt lidande som går utöver vad som normalt kan förväntas eller antas till följd av liknande gärningar, vara litet. En mycket långsökt eller ovanlig reaktion, eller en reaktion som allmänt sett inte är vedertagen eller uppmärksammas, kommer antagligen inte läggas gärningsmannen till last, om inte omständigheterna minst tyder på att inträdandet av det psykiska lidandet inte utgjorde ett för gärningsmannen relevant skäl för att avstå från gärningen.²⁸³

4.4.3. Bevisbörda

En annan relevant aspekt av att kartlägga möjligheterna att beakta en viss omständighet för gradindelning och straffvärdebedömning, är frågan om bevisbördans placering. I brottmål gäller generellt att bevisbördan vilar på åklagaren.²⁸⁴ Det innebär att åklagaren har bevisbördan för att samtliga relevanta omständigheter i gärningsbeskrivningen är uppfyllda, med andra ord samtliga rekvisit och omständigheter i det enskilda straffbudet.²⁸⁵ Åklagaren torde även ha bevisbördan för de subjektiva momenten, att uppsåt eller oaktsamhet föreligger från gärningsmannens sida.²⁸⁶ I praxis, däribland NJA 2016 s. 719, klargör HD grunden för bevisbördan i brottmål;

“15. I brottmål har åklagaren bevisbördan för sådana förhållanden som har bäring på skuldfrågan. Beviskravet har i allmänhet angetts så att det ska vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade har gjort sig skyldig till den gärning som avses med åtalet för att fällande dom ska få meddelas. Kravet på bevisningen är detsamma i fråga om de rent faktiska förhållanden som ska vara uppfyllda för att ett

²⁸² Prop. 2002/03:53 på s. 111.

²⁸³ För definitionen av likgiltighetsuppsåt, se NJA 2004 s. 176.

²⁸⁴ Diesen, C. (2015). *Bevisprövning i brottmål*. (2 uppl.) Stockholm: Norstedt Juridik. S. 123. ; Dahlman, C. (2018). *Beviskraft – Metod för bevisvärdering i brottmål*. Stockholm: Norstedts Juridik AB. S. 63.

²⁸⁵ Diesen, C. (2015). S. 199 f.

²⁸⁶ Nordh, R. (2011). *Praktisk Process VII*. Uppsala: Iustus Förlag. S. 36 f.

brott ska föreligga som beträffande det subjektiva rekviset, dvs. gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet.”²⁸⁷

Försvårande omständigheter och omständigheter till stöd för gradindelning och rubricering innefattas av detta uttalande. HD fortsätter även med att beskriva vad som gäller när den tilltalade påstår att någon ansvarsfrihetsregel eller förmildrande omständighet enligt 29 kap 3 § BrB föreligger. Även för dessa s.k. *negativa brottsrekvisit* bär åklagaren bevisbördan men har då ansetts ha en viss bevislättnad. Om invändningen framstår som blank eller verklighetsfrämmande anses åklagaren ha styrkt frånvaron av sådana omständigheter. Kan det dock inte uteslutas att invändningen är riktig, ska åklagaren lägga fram bevisning som gör att invändningen framstår som obefogad.²⁸⁸

Att åklagaren bär bevisbördan för försvårande omständigheter är dock inget som hindrar att domstolen beaktar sådana vid straffvärdebedömningen även om åklagaren inte åberopat dem i stämningsansökan. Kravet är dock att omständigheten på något sätt lyfts fram och behandlats under målets handläggning.²⁸⁹

²⁸⁷ NJA 2016 s. 719 p. 15.

²⁸⁸ NJA 2016 s. 719 p. 15. ; Prop 1987/88:120 s. 86 f. ; Zila, J. & Jareborg, N. (2020). S. 112. ; Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). S. 230.

²⁸⁹ Bäcklund, A., Johansson, S., et al. (2021). Avsnitt: 29 kap. 2 § Försvårande omständigheter.

5. Tingsrättens beaktande av brottsoffrets psykiska lidande: Analys av 12 domar

I detta avsnitt ska analyseras hur det psykiska lidandet beaktas inom ramarna för rubriceringen och straffvärdebedömningen i den praktiska rättstillämpningen. Analysen görs utifrån den teoretiska grund som lagts i avsnitt 3 och 4 ovan. Av särskild relevans i analysen är frågor som; *huruvida* psykiskt lidande, direkt eller indirekt, beaktas, *i vilket sammanhang* beaktande sker, *på vilket sätt* beaktandet sker, hur domstolarnas resonemang *förhåller sig till forskningsöversikten* i avsnitt 3, och slutligen om de möjligheter som lagen ger till beaktande av psykiskt lidande nyttjas *i tillräcklig omfattning*.

De 12 domar som analyseras kommer att beröras i varsitt avsnitt. Som beskrivits har, för att urvalet ska bli så givande som möjligt utifrån de frågor uppsatsen avser besvara, de första sex domarna (avsnitt 5.1.- 5.6) valts ut med hjälp av sökord kopplade till psykiskt lidande, och resterande sex (avsnitt 5.6.- 5.12) utan sådana sökord.²⁹⁰ Övergripande slutsatser som berör samtliga domar kommer sedan att presenteras i avsnitt 6.2. nedan.

5.1. “Det nedbrytande förhållandet”²⁹¹

5.1.1. Bakgrund

Målsägande A, M.A., har under ca tio år bott med J.S. och deras tre gemensamma barn, varav alla är under tio år gamla. I slutet av år 2021 inkom en anmälan från M.A.:s mamma, varpå en förundersökning inleddes. Förundersökningen ledde till åtal som innefattade fem åtalpunkter, där tre rörde M.A. och de resterande två målsägande B, M.B. För M.A.s del avsåg åtalet grov kvinnofridskränkning och två fall av våldtäkt. Åtalpunkterna rörande M.B. kommer inte att behandlas i analysen och den grova kvinnofridskränkningen avseende M.A. berörs till den del den kan anses relevant för en analys av M.A.s psykiska lidande till följd av de två våldtäkterna.

Genom främst förhör, vittnesmål av närstående, videofilmer, fotografier och journalanteckningar har följande ansetts styrkt rörande parternas relation och vad M.A. blivit utsatt för under åren. Under förhållandet har M.A. blivit utsatt för psykiskt och fysiskt våld. J.S. har dagligen kallat henne för nedvärderande ord, såsom “fyllo”, “pundare”, “tjack-hora”, “idiot”, och sagt att M.A. är värdelös och äcklig. Han utövade konstant kontroll över henne och bestraffade henne om hon t.ex. kom hem en annan tid från jobbet än han beräknat enligt tabellen, om hon inte städade tillräckligt, om hon snusat eller druckit alkohol. Då kunde han knuffa henne, hålla sopor eller bajsblöjor i hennes säng. Hon fick inte besöka vissa rum i huset och inte äta när hon ville. Tyckte han att hon betett sig fel använde han ofta sex som

²⁹⁰ Urvalet behandlas i avsnitt 1.3.

²⁹¹ Göteborgs Tingsrätts dom i mål nr B 19041-21 (meddelad 2022-04-06).

straff, ibland genom att penetrera henne när hon sov. J.S. har ofta kastat saker på henne och slagit henne, samt uppmuntrat barnen att göra detsamma och låtsas som att hon inte finns. M.A. fick inte heller följa med när J.S. gjorde saker med barnen eller besöka deras skola.²⁹²

Från närstående har det framkommit att M.A. till följd av detta förändrats kraftigt. Hon har blivit mycket osäker på sig själv, rädd för att hon inte duger och konstant varit rädd för att bli utsatt av J.S. M.A. har även förlorat kontakten med sin familj och sina vänner då J.S. förbjudit henne att ha kontakt med dem. M.A. har under flera års tid blivit utsatt för många hot, total nedvärdering och våld. Han har tvingat sig på henne sexuellt och de gånger hon lyckats undvika det har han senare återvänt ännu argare.²⁹³

I domen har det ansetts styrkt att J.S. gjort sig skyldig till flera fall av misshandel, kränkande fotografering, ofredande och sexuellt ofredande, vilket tingsrätten sammantaget rubricerar som grov kvinnofridskränkning.²⁹⁴ J.S. döms även för två fall av våldtäkt gentemot M.A. Dessa behandlas var för sig.

5.1.2. Våldtäkt 1

Händelseförlopp

Av filmer och parternas egna uppgifter framgår att J.S. vid tillfället väckt M.A. och börjat massera henne, flyttat henne i bättre position och sedan penetrerat henne, först med sin hand och sedan med sin penis. Domstolen konstaterar att M.A. "bidrog" genom att se till att trosorna kunde tas av, puta upp med rumpan och sära på benen. Därefter har J.S. återigen penetrerat M.A. med handen och sedan med sin penis. Under dessa handlingar visas på filmen hur M.A. säger "ajajaj" flera gånger, ligger helt stilla, sedan försöker flytta sig bort från J.S. och gett undvikande respons på J.S. försök att lyfta hennes bak. Han har även efter dessa uttryck fortsatt under flera minuter tills dess att han fått utlösning.²⁹⁵

Rubricering

Tingsrätten berör endast rubriceringsfrågan kort. Då M.A. inledningsvis genom handling gett uttryck för frivillighet, men i den senare delen av händelseförloppet istället gett uttryck för att hon inte längre ville delta och hade ont, och J.S. trots detta fortsatt, konstaterar tingsrätten att den senare delen av handlandet objektivt sett utgör våldtäkt. Tingsrätten anser det också styrkt att J.S. i vart fall varit likgiltig inför omständigheten att M.A. inte deltagit frivilligt, på grund av de uttryck M.A. gjort för att hon inte ville delta. Tingsrätten berör inte frågan om gärningen bör rubriceras som grov.²⁹⁶

²⁹² Dom i mål nr B 19041-21 s. 9 f.

²⁹³ Dom i mål nr B 19041-21 s. 10 ff.

²⁹⁴ Dom i mål nr B 19041-21 s. 12-25.

²⁹⁵ Dom i mål nr B 19041-21 s. 26-28.

²⁹⁶ Dom i mål nr B 19041-21 s. 27 f.

5.1.3. Våldtäkt 2

Händelseförlopp

Vid det andra tillfället har J.S. penetrerat M.A. när hon sovit, vilket mot bakgrund av en videofilm på ca 30 sekunder anses styrkt. M.A. har legat helt orörlig och inte vaknat när det skedde.²⁹⁷

Rubricering

Domstolen berör även i förhållande till våldtäkt 2 rubriceringsfrågan endast mycket kort, och konstaterar endast att det är styrkt att J.S. uppsåtligt genomfört samlag med M.A. när hon sov. Därmed har han otillbörligt utnyttjat att hon var i en särskilt utsatt situation, vilket innebär att M.A. inte kan anses ha deltagit frivilligt. J.S. ska till följd av detta dömas för våldtäkt.²⁹⁸

5.1.4. Gemensam straffvärdebedömning

I målet nöjer sig domstolen med att kort presentera brottslighetens slutliga straffvärde, utan att nämna någon form av grund för detta beslut. Straffvärdet varken berörs eller utvecklas i förhållande till våldtäkterna eller någon annan enskild gärning. Istället ges ett övergripande uttalande om brottslighetens sammantagna straffvärde i slutet av domen;

“Påföljd

[J.S.] förekommer inte tidigare i belastningsregistret.

Brottens samlade straffvärde uppgår till fängelse fyra år. Med hänsyn till brottens art och straffvärde ska påföljden bestämmas till fängelse. Fängelsestraffets längd bestäms till fyra år.”^{299 300}

5.1.5. Analys av tingsrättens beaktande av M.A.s psykiska lidande

Rubricering

Det står klart att den situation som M.A. befunnit sig i, och de gärningar hon blivit utsatt för och som är föremål för domen, orsakat M.A. stort psykiskt lidande. Domstolen har återkommande beskrivit detta i domens generella bakgrund och i de avsnitt som berör bevisning. Det psykiska lidande som M.A. generellt konstateras ha blivit utsatt för är bl.a. mycket stark ångest,³⁰¹ stor osäkerhet på sig själv och sin duglighet samt stark rädsla.³⁰² Hon

²⁹⁷ Dom i mål nr B 19041-21 s. 28 f.

²⁹⁸ Dom i mål nr B 19041-21 s. 29.

²⁹⁹ Min kursivering och pseudonymisering.

³⁰⁰ Dom i mål nr B 19041-21 s. 32.

³⁰¹ Dom i mål nr B 19041-21 s. 9.

³⁰² Dom i mål nr B 19041-21 s. 10.

har blivit utsatt för utpräglad och allvarlig psykisk misshandel genom att ha blivit isolerad, kontrollerad, avskuren från familj och vänner samt psykiskt nedbruten. Hon har blivit utfrusen från familjen och blivit utsatt för upprepade kränkningar av dem, även barnen då J.S. uppmanat dem att ignorera, göra illa och säga nedvärderande saker till henne, vilka är hennes närstående kring vilka hon har rätt att känna sig trygg. De sexuella övergreppen, inklusive våldtäkterna, har utgjort en del av många i att orsaka sådant psykiskt lidande.

Även om domstolen målat upp en tydlig bild av att de psykiska skador som M.A. lidit varit omfattande, berörs inga sådana omständigheter när domstolen diskuterar rubricering eller straffvärdebedömning av de två våldtäkterna. Vid rubriceringen kan detta i och för sig anses vara befogat av flera anledningar. För det första har fokuspunkten, liksom för många fall av våldtäkt, legat på ofrivillighetsrequisitet. I fallet har funnits videofilmer som tydligt visar hur M.A. och J.S. agerat vid båda gärningarna, vilket gjort det relativt tydligt att frivillighet inte förelegat. Inom ramarna för domstolens resonemang i den delen har därför inte funnits någon anledning att beröra M.A.s psykiska lidande mer ingående. För det andra tycks inte heller finnas anledning för domstolen att gå närmare in på frågan om våldtäkterna bör rubriceras som grova – det har inte framkommit att de specifika gärningarna varit förenade med våld eller hot av särskilt allvarlig art, eller att J.S. visat särskild hänsynslöshet eller råhet i jämförelse med vad som normalt ingår i en våldtäkt.

Straffvärdebedömning

Annat kan sägas om domstolens mycket knappa resonemang om straffvärde. Eftersom de omständigheter som i fallet skulle kunna verka i försvårande eller förmildrande riktning överhuvudtaget inte nämns, och inte heller respektive brotts straffvärde, är det omöjligt att veta på vad domstolen baserar sina överväganden. Det går inte att utläsa om våldtäkternas straffvärde anses ligga i den övre eller den nedre delen av straffskalan och än mindre varför.

Detta är problematiskt, eftersom domstolen inte är transparent kring hur principerna om proportionalitet, ekvivalens och intresset av en enhetlig rättstillämpning som nuvarande 29:e kapitlet BrB avsåg att främja, tillgodoses i det enskilda fallet. Det är omöjligt att veta vilka kriterier som tillämpas för att bedöma brottets allvarlighetsgrad eller klandervärdhet och hur dessa appliceras. I förlängningen är det också olämpligt att domstolen gör en sådan slentrianmässig och ospecifik bedömning, eftersom de värden eller intressen som kränks genom brottet inte representeras eller ges explicit genomslag i rättstillämpningen. Symbolvärdet eller den normerande verkan som sexuallagstiftningen avser generera, nämligen att en gärning som begås på ett visst sätt och under vissa förutsättningar (t.ex. genom att orsaka någon mycket utsatt person ett stort psykiskt lidande) är mer förkastlig och gärningsmannen därmed förtjänar ett hårdare straff, försvagas eller helt berövas sin genomslagskraft.

Att domstolen bort föra ett resonemang kring det psykiska lidande som M.A. har eller kan ha orsakats genom *de specifika händelserna* står relativt klart. En mycket relevant och svårare fråga som bör lyftas i sammanhanget, är dock i vilken omfattning som domstolen hade kunnat beakta att M.A. under en mycket lång tid utsatts för nedvärdering, nedbrytning och

avsevärda psykiska påfrestningar, i tiden innan (och efter) de specifika övergreppen. Enligt forskningsöversikten³⁰³ är ju brottsoffrets möjligheter att klara sig ur den krisreaktion som ofta inträder efter ett övergrepp i stor grad beroende av den allmänna livssituationen, och särskilt den gemenskap man är delaktig i eller saknar. Särskilt det sociala kontaktnätet och dess acceptans och stöd, samt tillgång till professionell hjälp, är viktiga i bearbetningen och för att undvika att hamna i en situation av långvarig och bestående ångest. Något annat som framkommit är att offer som haft en negativ eller svår livshistoria, psykiska störningar eller problem, har svårare att hantera de stressreaktioner som ett sexuellt övergrepp innebär.

M.A. har på grund av J.S. avskurits sitt sociala kontaktnät helt, och även dennes egna barn. Hon har därmed inte haft något tryggt sammanhang, utan varit fast i en destruktiv och ensam tillvaro där hon lagt stor skuld på sig själv utan möjlighet att få andra perspektiv. Alla de övergrepp hon blivit utsatt för har gjort hennes år före aktuella våldtäkter mycket negativa och svåra för henne. Därmed finns tydliga indikationer på att M.A. har mycket begränsade möjligheter att hantera traumat och minimera negativa psykiska effekter.

Det finns dock vissa begränsningar att ta hänsyn till. Som bekant får, för det första, domstolen inte dubbelbeakta försvårande omständigheter. Många av de omständigheter som gjort M.A. till extra sårbar har beaktats inom ramarna för den grova kvinnofridskränkningen. För det andra, finns en begränsning i hur långt bort från den enskilda gärningen som en omständighet får ligga för att få beaktas vid straffvärdebedömningen – det ska röra sig om omständigheter *vid gärningen*. Innebär detta att M.A.s förhöjda risk för att drabbas av skada, kränkning eller fara i form av psykiskt lidande inte kan beaktas som försvårande i förhållande till våldtäkterna? Med beaktande av målets omständigheter och ramarna för straffvärdebedömningen måste svaret vara nej. Inte bara har de försvårande omständigheterna varit kända för J.S. vid gärningarna – de har också medvetet orsakats av honom under flera års tid. Täckningsprincipen utgör därmed inget hinder för beaktande. Vad gäller att omständigheterna måste förelegat *vid gärningen*, är M.A.s sårbarhet och utsatthet en omständighet som förelegat vid gärningen. M.A. har inte blivit utsatt för kvalificerat våld vid våldtäkterna, men däremot har hon varit medveten om att en vägran att delta kunde göra J.S. ännu argare och innebära att han blev våldsam. Den ständiga risken för att bli utsatt för våld och hot förekom alltså inte *endast* vid våldtäkterna, men *även* då. Att något inte begränsar sig till att förekomma vid en viss tidpunkt innebär inte att det inte förekommit alls – utan bör kunna beaktas som försvårande med hänvisning till att omständigheten gjort att gärningen orsakar större psykiskt lidande (som är en beaktansvärd skada, kränkning och fara vid våldtäktsbrottet).

³⁰³ Se avsnitt 3.

5.2. “Övernattning på fest”³⁰⁴

5.2.1. Händelseförlopp

Tingsrätten har funnit följande händelseförlopp styrkt, utifrån en bedömning av uppgifter från NN1:s och C.R.A.s utsagor, flertalet vittnesuppgifter och sparade snapchatkonversationer. NN1, T.P. och ett gäng andra personer umgicks en kväll i januari och drack alkohol, först hemma hos NN1 och sedan hemma hos C.R.A. NN1 pratade under kvällen i telefon med K.S. som hon tidigare varit tillsammans med inne på C.R.A.s sovrum, och blev efter samtalet ledsen. C.R.A. och T.P. kom då in till henne för att trösta och krama om henne. NN1 kände sig vid den tidpunkten full och snurrig efter att ha druckit mycket alkohol, och hade även kvällen innan tagit en medicin som gjorde henne trött och yrslig. Hon somnade därför i sängen och låg kvar även då T.P. skulle hem och försökte få med sig henne. C.R.A. sa att hon kunde få sova vidare i sängen och att han skulle sova i gästrummet. NN1 knäppte upp byxorna men minns inte att hon tagit av sig något klädesplagg. Hon vaknade senare, utan byxor och med neddragna trosor, av att C.R.A. försökte tränga in sin penis i henne. Penisens vidrörde hennes blygdläppar men ingen penetration skedde. Någon gång under händelseförloppet tog även C.R.A. hennes hand och höll den mot sitt skrev. När hon vaknade sa hon åt honom att sluta, vilket han gjorde. Det hade inte förekommit något flirtigt mellan dem under kvällen och ingen beröring eller kyssar under natten.³⁰⁵

Dagen efter begav sig NN1 av från C.R.A. och berättade i nära anslutning till händelsen om vad som hänt för flertalet närstående. Hon har i efterhand varit ledsen, arg, förvirrad och frustrerad, men samtidigt har hon mått dåligt över anmälan och ville inte att C.R.A. skulle hamna i fängelse.³⁰⁶ Enligt vittnesuppgifter har NN1 även sagt att hon känner sig äcklig och duschar av sig hela tiden samt att hon flera gånger skrivit att hon ligger hemma och gråter.³⁰⁷

5.2.2. Rubricering

I enlighet med bedömningen av händelseförloppet konstaterar tingsrätten att könsdelarna kommit i kontakt med varandra och därmed ska bedömas som samlag. Tingsrätten finner styrkt att NN1 sov och var kraftigt berusad, samt att C.R.A. förstod det. C.R.A. har därmed utnyttjat att NN1 befann sig i en särskilt utsatt situation. Domstolen konstaterar dock att handlingen bör bedömas som mindre allvarlig bl.a. mot bakgrund av att penetrering inte skett, handlandet avbrutits när NN1 vaknat och inga förödmjukande eller förnedrande inslag funnits i övrigt.³⁰⁸

³⁰⁴ Västmanlands Tingsrätts dom i mål nr B 586-22 (meddelad 2022-04-05).

³⁰⁵ Dom i mål nr B 586-22 s. 4 f. (NN1:s utsaga) och s. 14 (Tingsrättens ställningstagande att NN1:s utsaga ska ligga till grund för bedömning).

³⁰⁶ Dom i mål nr B 586-22 s. 5 f.

³⁰⁷ Dom i mål nr B 586-22 s. 9.

³⁰⁸ Dom i mål nr B 586-22 s. 14 f.

5.2.3. Straffvärdebedömning

Inte heller i F mål redovisas grunderna för straffvärdebedömningen, utan domstolen konstaterar endast kort att gärningens straffvärde motsvarar fängelse ett år;

“Påföljd m.m.

[C.R.A.] är inte tidigare dömd för något brott. Av yttrande från Frivården framgår att han lever under ordnade förhållanden.

Brottets straffvärde uppgår till fängelse ett år. Brottets art och straffvärde medför att någon annan påföljd än fängelse inte kommer i fråga. Fängelsestraffets längd bör bestämmas i enlighet med straffvärdet.”^{309 310}

5.2.4. Analys av tingsrättens beaktande av NN1:s psykiska lidande

Rubricering

Domstolen diskuterar varken NN1:s psykiska lidande explicit vid rubricering eller straffvärdebedömningen. Däremot nämns omständigheten att gärningen inte innefattat några förödmjukande eller förnedrande inslag, omständigheter som kunnat indikera ett större mått av psykiskt lidande. Omständigheterna som domstolen bygger domen på utvisar visserligen att NN1 utsatts för visst psykiskt lidande till följd av övergreppet. bl.a. har hon varit arg, mycket ledsen, förvirrad, frustrerad och känt sig äcklig. Eftersom sexuella övergrepp enligt vad som framkommit i avsnitt 3 regelmässigt innebär sådant liknande psykiskt lidande hos brottsoffret, kan dock inte det lidande som framkommit i domen anses gå utöver vad som normalt ingår i en gärning av liknande slag. Inte heller i övrigt tycks finnas några omständigheter som tyder på att domstolen borde ha diskuterat om våldtäkten ska rubriceras som grov, vilket i sådana fall hade utgjort en möjlighet för domstolen att lägga fokus vid det psykiska lidande som förekommit. Istället anser domstolen att våldtäkten bör bedömas som mindre grov, då den utgör ett i förarbetena särskilt uppräknat typfall av mindre grov våldtäkt. Det framstår mot den bakgrunden berättigat att domstolen vid rubriceringen inte direkt berör psykiska effekter hos NN1 inom ramarna för rubriceringsfrågan.

Straffvärdebedömning

Det finns dock, såsom även konstaterats i föregående dom, skäl att anse att domstolen på något sätt bör redovisa skälen för *straffvärdebedömningen*. Såklart måste nivån av utförlighet bero på behovet i varje i enskilt fall, men det kan knappast motiveras att över huvud taget inte nämna vilka omständigheter som varit av störst vikt i bedömningen. En rimlig tolkning av domstolens tidigare resonemang, när de bedömer om våldtäkten ska anses som mindre grov, är att den anser relevanta förhållanden vara att händelseförloppet varit kortvarigt, varit fri från

³⁰⁹ Dom i mål nr B 586-22 s. 15.

³¹⁰ Min pseudonymisering.

förödmjukande och förnedrande inslag samt inte inneburit penetration. Som bekant kan faktorer som kan påverka placering i svårhetsgrad alltid även vägas in i straffvärdebedömningen. Med tanke på att de nämnda omständigheterna, i enlighet med avsnitt 3 ovan, kan indikera mindre utpräglat psykiskt lidande, hade en sådan redovisning av domstolens resonemang kunnat innebära ett indirekt beaktande.

5.3. “Det utdragna förnedringssexet”³¹¹

5.3.1. Händelseförlopp

Bevisningen i målet har bestått av målsägandens berättelse, samtal med närstående efter händelsen, förhör med vittnen, rättsintyg från gynakuten och SMS-konversationer.³¹² Tingsrätten har sammantaget ansett att bevisningen räcker för att följande händelseförlopp ska anses styrkt.³¹³

Aktuell dag hade målsäganden och M.K. mötts upp och spenderat natten tillsammans genom att bl.a. besöka en grav och äta på McDonald’s. På morgonen åkte de hem till målsäganden. När målsägandens rumskamrat M.L. gått hade målsäganden och M.K. frivilligt samlag.³¹⁴ Efter att målsäganden och M.K. gått och handlat på en butik ändrades dock M.K.s beteende. Han blev våldsam och aggressiv och hade vaginalt, oralt och analt samlag med målsäganden, mot hennes vilja, under flera timmars tid. Händelseförloppet hade mycket förnedrande inslag – han spottade bl.a. målsäganden i munnen och i ansiktet, någon gång fick hon så mycket i ögonen så att hon knappt kunde se. M.K. kallade målsäganden för nedvärderande ord som “hora” och “slampa” samt tvingade henne flertalet gånger att utföra oralsex på honom genom att trycka ned henne på golvet. En av gångerna drog han henne hårt i håret och tryckte in sin penis i hennes mun så att hon inte fick luft, vilket slutade med att målsäganden spydde. Övergreppen innefattade stryptag, betvingande genom fasthållning och M.K.s kroppstyngd, slag med öppen hand, örfilar, hårda slag på bröst och rumpa och bitt i bröstvårtor. När han inte lyckades få utlösning av oralsex blev han arg.³¹⁵

Övergreppen pågick i omgångar, förmodligen ca 10-15 st. Flera gånger under denna tid gav målsäganden uttryck för att hon inte ville, t.ex. genom att försöka hålla bort honom, ta på sig kläder mellan övergreppen (vilket han inte tillät), fråga om han verkligen behövde ha analt samlag med henne igen och mot slutet sa hon att hon var trött, hade ont och inte ville fortsätta. Målsäganden var i övrigt passiv under övergreppen.³¹⁶ M.K. blev även aggressiv och skrek på henne när hon under en paus från övergreppen inte ville följa med för att köpa

³¹¹ Göteborgs Tingsrätts dom i mål nr B 9288-21 (meddelad 2022-04-05).

³¹² Dom i mål nr B 9288-21 s. 3 f. och 17.

³¹³ Dom i mål nr B 9288-21 s. 17.

³¹⁴ Dom i mål nr B 9288-21 s. 4 f.

³¹⁵ Dom i mål nr B 9288-21 s. 5 f.

³¹⁶ Dom i mål nr B 9288-21 s. 6.

mat.³¹⁷ Under en annan paus ringde M.K. samtal till sina vänner där han filmade målsäganden och bl.a. sa att han skulle "hamra på den här horan".³¹⁸

Målsäganden har under övergreppen blivit utsatt för stark smärta. Hon har dock varit i "överlevnadsläge" vilket gjorde att den fysiska smärtan främst kom senare. Hon orsakades även vissa dokumenterade skador, bl.a. omkring ändtarmen. Hon har känt sig maktlös, helt i hans kontroll, ovärdig och äcklig. Innan händelsen hade målsäganden haft problem med depression och ångest, vilka sedan dess återkommit. Hon har mått mycket dåligt, har i perioder haft panikångestattacker varje dag, känt sig otrygg och haft sömnsvårigheter. Hon har återfallit i självskadebeteende och försökt ta sitt liv. Dessutom har det förhållande hon vid tidpunkten för huvudförhandlingen var i, och hennes sexliv, påverkats.³¹⁹

5.3.2. Rubricering

Domstolen inleder sitt resonemang kring rubriceringsfrågan med att diskutera ofrivillighetsrekvisitet. De anser att det är tydligt utifrån vad som är styrkt av händelseförloppet att målsäganden inte deltagit frivilligt.

"När det gäller frågan om målsäganden frivilligt deltagit i händelserna har det tydligt framgått att så inte varit fallet. Det har varit fråga om våldsamt förnedringssex som lett till skador på målsäganden, trots att hon och [M.K.] knappt kände varandra och det var första gången de hade sex. Det finns ingen uppgift om att de skulle ha diskuterat inställningen till sådan typ av sex eller någonting annat som tyder på frivillighet. [...] Det har också framkommit att hon mått mycket dåligt efter händelsen och direkt gått till gynekuten."^{320 321}

Målsägandens dåliga mående efter händelsen har alltså tagits upp av tingsrätten på ett sätt som indikerar att det ger stöd för att frivillighet inte förelegat, vilket som bekant är ett centralt rekvisit vid våldtäktsrubricering.

Domstolen anser det vidare stå klart att M.K. haft avsiktsuppsåt³²² och att övergreppen, trots att pauser förekommit, ska bedömas som samma gärning samt att "gärningen uppfyller rekvisiten för våldtäkt".³²³ Därefter prövar domstolen om våldtäkten bör rubriceras som grov. Det konstateras att den varit hänsynslös och pågått under en mycket lång tid hemma hos målsäganden. M.K. har förgripit sig på målsäganden oralt, vaginalt och analt, vilket varit förenat med strypgrepp som är en allvarlig typ av våldsanvändning. Tingsrätten anför dock att det inte förekommit några uttryckliga hot samt att de fysiska skadorna inte varit av

³¹⁷ Dom i mål nr B 9288-21 s. 6.

³¹⁸ Dom i mål nr B 9288-21 s. 8.

³¹⁹ Dom i mål nr B 9288-21 s. 9.

³²⁰ Dom i mål nr B 9288-21 s. 18.

³²¹ Min pseudonymisering.

³²² Dom i mål nr B 9288-21 s. 18 f.

³²³ Dom i mål nr B 9288-21 s. 19.

allvarligare art. Våldet har i en sammantagen bedömning, enligt tingsrätten, inte varit av sådan allvarlig art som krävs för att brottet av den anledningen ska bedömas som grovt, utan ska bedömas som våldtäkt av normalgraden, även om gärningen anses ligga mycket nära grov våldtäkt.³²⁴

5.3.3. Straffvärdebedömning

Vad gäller straffvärdebedömningen, hänvisar tingsrätten till de omständigheter som de ansett relevanta för rubriceringen. Med tanke på att dessa gjort att våldtäkten får anses ligga nära grov våldtäkt, anför tingsrätten att straffvärdet är "högt och motsvarar fängelse i fyra år".³²⁵ Inga utförligare beskrivningar av denna bedömning redovisas.

5.3.4. Analys av tingsrättens beaktande av målsägandens psykiska lidande

Rubricering

Som framkommit ovan lägger tingsrätten vid rubriceringsdiskussionen vikt vid flertalet omständigheter som ger uttryck för psykiskt lidande hos offret. Så är fallet när det gäller att gärningen varit hänsynslös, pågått under en mycket lång tid, och att det skett i målsägandens hem. Tingsrätten uppmärksammar även det våld som förekommit, vilket i enlighet med forskningsöversikten i avsnitt 3 indikerar mer omfattande psykiskt lidande till följd av gärningen.

Även om de omständigheter som lyfts upp utgör indirekta beaktanden av psykiskt lidande, kan kritiseras att domstolen inte uttryckligen fäster avseende vid annat än *fysiska* skador, och *uttryckliga* hot. Det är idag vedertaget att brottsoffrets psykiska skador många gånger är mer inverkan och omfattande än de fysiska men som orsakas till följd av övergrepp. Att målsäganden i fallet lidit markanta psykiska skador, vilket lett till att målsäganden försökt ta sitt eget liv, anser också domstolen bevisat. Mot bakgrund av att psykiskt lidande utgör en central brottsintern omständighet för våldtäktsbrottet, riskerar underlåtenheten att beröra omständigheten i aktuellt fall (särskilt mot bakgrund av att den förekommit med beaktansvärd styrka) göra resonemanget bristfälligt och icke representativt för brottets svårhetsgrad. Det ska också tilläggas att M.K.s generella agerande och brist på empati för det obehag målsäganden uttryckte måste ha upplevts som mycket hotfullt, även om hoten inte uttryckts explicit.

Slutligen är det intressant att tingsrätten, i sitt resonemang om frivillighet förelegat, lyfter upp det faktum att målsäganden mått dåligt efter händelsen och besökt gynakuten som stöd för att hon inte deltagit frivilligt. I forskningsöversikten har framkommit att reaktioner på övergrepp är vitt skilda mellan individer och situationer. Att gråta och må dåligt är en vanlig reaktion –

³²⁴ Dom i mål nr B 9288-21 s. 19.

³²⁵ Dom i mål nr B 9288-21 s. 19.

men det förekommer också att offret isolerar sig från sina känslor och agerar likgiltigt eller som att inget hänt. Även om dåligt psykiskt mående tyder på att personen i fråga är utsatt för någon typ av psykiskt lidande, måste stödet som omständigheten ger för att detta specifikt beror på en misstänkta våldtäkten anses begränsat. Tingsrättens formulering ger dock inte heller anledning att tro att de fäst mer än begränsat avseende vid omständigheten.

Att det psykiska lidandet bör ges större utrymme i rubriceringsdiskussionen än vad som nu gjorts innebär däremot inte nödvändigtvis att brottet på den grunden borde ha rubricerats som grovt. Utifrån vad som står i förarbetena tycks istället mycket tyda på att brottet, som tingsrätten bedömt, är ett av normalgraden (dock ett svårare sådant), såsom tingsrätten konkluderat. Den slutsatsen går också bättre ihop med ståndpunkten i förarbetena till reformen 2005, där man underströk att övergrepp kan få långtgående psykiska konsekvenser för offret även utan att omfattande eller livsfarligt våld förekommit.

Straffvärdebedömning

Likt tidigare domar, utvecklar inte tingsrätten grunderna för straffvärdebedömningen. De hänvisar endast till de omständigheter som berörts inom ramarna för rubriceringen. Även i förhållande till straffvärdet hade de psykiska aspekterna behövt ges större utrymme för att bättre spegla intressena bakom våldtäktsregleringen.

5.4. “Alkoholleveransen”³²⁶

5.4.1. Händelseförlopp

Målsäganden var vid tidpunkten för gärningen 18 år gammal och bodde i egen lägenhet på ett s.k. LSS-boende (enligt lagen om vård av unga m.m.). Hon har flera diagnoser och tillstånd som påverkar henne mycket; bl.a. ADHD, autismspektrumtillstånd, bipolär sjukdom och lindrig utvecklingsstörning. En dag under våren 2020 umgicks målsäganden med sin vän A.B. hemma hos målsäganden. Eftersom vännerna ville ha tag på alkohol kontaktade de T.E. via snapchat, som lovade att komma med alkohol till målsäganden och A.B. T.E. kom dit tillsammans med två vänner till honom men utan alkohol. Målsäganden, A.B., T.E. med flera umgicks därefter hos målsäganden utan att dricka någon alkohol. Senare hamnade målsäganden och T.E. på målsägandens sovrum där de först pratade om att målsägandens pojkvän varit otrogen mot henne med hennes vän och därefter hånglade.³²⁷ Vidare finner tingsrätten styrkt att de båda gick in på toaletten och låste dörren³²⁸ och att T.E. och målsäganden hade samlag och utförde andra sexuella handlingar där inne.³²⁹ Därefter lämnade T.E. platsen tillsammans med sina vänner.³³⁰

³²⁶ Uddevalla Tingsrätts dom i mål nr B 91024-20 (meddelad 2022-04-01).

³²⁷ Dom i mål nr B 91024-20 s. 4.

³²⁸ Dom i mål nr B 91024-20 s. 4.

³²⁹ Dom i mål nr B 91024-20 s. 6.

³³⁰ Dom i mål nr B 91024-20 s. 4.

Utifrån målsägandens uppgifter i förening med vittnesutlåtanden av de andra på festen, vilka tingsrätten anser styrker händelseförloppet, framgår att T.E. under hånget frågat målsäganden flera gånger om de skulle ha sex, på vilket hon svarade nej.³³¹ När målsäganden gick in på badrummet med T.E. förstod hon inte vad som skulle hända. När övergreppen började drabbades hon av frozen fright och det var därför hon inte påkallade hjälp av de andra.³³²

Under natten undersöktes målsäganden på sjukhus. Där hittades vissa skador, samt spermier från T.E. på bl.a. hennes tröja, hand och hennes ändtarm.³³³ Skadorna bestod bl.a. i smärta, blånader, rodnader, hudavskrapningar och hudblödningar.³³⁴ Därtill har målsäganden mått mycket dåligt efter händelsen, varit "helt förstörd", gråtit under flera dagar och vägrat sova i sin lägenhet.³³⁵ Ungefär sju månader därefter har målsäganden diagnostiserats med PTSD.³³⁶

5.4.2. Rubricering

Vid rubriceringen lägger domstolen mycket vikt vid styrkandet av och resonemang kring om handlingarna varit frivilliga eller ej. Det anses stå klart att samlag skett. Domstolen konstaterar att det faktum att målsäganden inte påkallade hjälp inte innebär att hon inte kan ha utsatts för våldtäkt, eftersom det är allmänt känt att personer som utsatts för övergrepp inte alltid gör aktivt motstånd utan kan drabbas av frozen fright.³³⁷ Vidare framhåller tingsrätten att även om vissa mindre skador kan uppkomma till följd av frivilligt samlag, talar omfattningen av skador i fallet med viss styrka för att det inte varit fråga om frivillighet.³³⁸ Det har dock inte dokumenterats några skador i målsägandens analöppning, vilket tingsrätten anser i viss mån talar emot hennes uppgifter om analt samlag.³³⁹

I resonemanget berör tingsrätten inte frågan om gärningen bör rubriceras som grov, och inte heller direkt det psykiska lidande som målsäganden orsakats.

5.4.3. Straffvärdebedömning

Vad gäller påföljdsbestämningen dömer tingsrätten till fängelse i två år. Grunderna till det bedömda straffvärdet presenteras inte.³⁴⁰

³³¹ Dom i mål nr B 91024-20 s. 5 och 6.

³³² Dom i mål nr B 91024-20 s. 6.

³³³ Dom i mål nr B 91024-20 s. 5.

³³⁴ Dom i mål nr B 91024-20, Bilaga 1 Stämningsansökan, s. 1.

³³⁵ Dom i mål nr B 91024-20 s. 6 f.

³³⁶ Dom i mål nr B 91024-20 s. 5.

³³⁷ Dom i mål nr B 91024-20 s. 6.

³³⁸ Dom i mål nr B 91024-20 s. 7.

³³⁹ Dom i mål nr B 91024-20 s. 7.

³⁴⁰ Dom i mål nr B 91024-20 s. 8 f.

5.4.4. Analys av tingsrättens beaktande av målsägandens psykiska lidande

Rubricering

Till att börja med kan det inte framstå som helt obefogat att domstolen främst fokuserar på frivillighetsrekvisitet – det är trots att den fråga som tycks vara förenad med störst osäkerhet i fallet. Det finns inte några omständigheter som tyder på att det finns skäl att diskutera om gärningen bör hänföras till svårare grad, varför det psykiska lidandet inte heller lyfts upp i det sammanhanget.

I forskningsöversikten har presenterats det faktum att våldtäktsoffer i många situationer reagerar på övergrepp med passivitet, utan att göra aktivt motstånd, och detta ofta när övergreppet framstår som övermäktigt. Frånvaron av motstånd eller försvar kan alltså inte ge stöd åt en slutsats att den sexuella handlingen varit frivillig. Detta är också något som domstolen uppmärksammar. Tingsrättens rubricering kan dock inte anses ge annat än indirekt uttryck för beaktande av psykiskt lidande. Omfattningen av fysiska skador tas upp i sammanhanget i form av stöd för eller mot förekomsten av frivillighet. Såsom beskrivits i forskningsöversikten kan omfattande fysiska skador indikera ett förhöjt psykiskt lidande, även om omständigheterna i det enskilda fallet alltid måste bedömas för att kunna dra någon slutsats om det förhållandet. Det kan visserligen framstå som att tingsrätten drar alltför simplificerade slutsatser av förhållandet mellan förekomsten av skador och händelseförloppet, men denna diskussion tycks främst ha ett bevisvärderande syfte snarare än ett direkt rubricerande sådant och ger inte någon tydligt uttryck för beaktande av målsägandens psykiska lidande.

Straffvärdebedömning

Den mer uppenbara möjligheten att beakta psykiskt lidande ligger i straffvärdebedömningen. Liksom tidigare fall presenteras egentligen inget resonemang, utan endast ett utfall av straffvärdebedömningen. Det finns i fallet flera omständigheter som talat för ett förhöjt psykiskt lidande hos målsäganden. Hon har en funktionsnedsättning och många påfrestande diagnoser som innebär att hon befinner sig i en psykiskt utsatt situation redan innan gärningen.³⁴¹ Det har framkommit att hon diagnostiserats med PTSD efter gärningen samt att hon orsakats en omfattande otrygghet till följd av gärningen. Även om ett beaktande av omständigheterna i försvårande riktning kräver att de måste ha omfattats av T.E.s uppsåt, utgör de centrala element i bedömningen av gärningens allvarlighetsgrad genom särskilt den skada, kränkning eller fara som målsäganden orsakats genom våldtäkten. Det är med andra ord något domstolen i vart fall översiktligt bör ha behandlat i domen.

³⁴¹ Jfr. tex vad som skrivs i avsnitt 3.5. ovan om att personer med negativ eller svår livshistoria, t.ex. psykiska störningar eller problem, har svårare att hantera de stressreaktioner som ett sexuellt övergrepp innebär.

5.5. “Skolpromenaden” ³⁴²

5.5.1. Händelseförlopp

Utifrån främst målsägandens berättelse, vittnen som målsäganden delgett sina upplevelsers utsagor, SMS och övervakningsfilmer har följande ansetts styrkt om händelseförloppet.³⁴³ Målsäganden gick i nionde klass och var aktuell dag på väg till skolan, först via tvärbana och sedan via tunnelbana. Hon började därefter promenera varpå E.K., som var 29 år, sökte kontakt med henne och frågade om hennes ålder. Hon svarade att hon var 15 och fortsatte gå, men E.K. följde efter och fortsatte ställa frågor. Efter att ha blivit nekad hennes telefonnummer tog E.K. hennes mobil och ringde upp sig själv. Frågorna övergick till att ha en sexuell karaktär och han uttryckte att han ville ha samlag med henne. Målsäganden var obekvämt under hela förloppet, speciellt då hon också har social fobi, men blev nu ännu mer obekvämt och försökte på flera sätt avsluta samtalet, utan att lyckas bli av med E.K. E.K. började titta på hennes bröst, började sedan ta och slicka på dem. Han drog henne sedan åt sidan. Under några minuters tid drog han henne intill sig och kysste henne under tiden som hon gjorde motstånd, placerade hennes hand på sin penis, tog på henne under kläderna och förde upp sina fingrar i hennes underliv. Hon kände sig under tiden mycket rädd och inträngd. Hon lyckades efter några minuter slita sig loss och ta sig till skolan, där hon blev ledsen, berättade om händelsen för sina kompisar och därefter gjorde polisanmälan tillsammans med sina föräldrar.³⁴⁴

Under händelsen var målsäganden chockad och rädd och kände inte att hon kunde undkomma angreppet tidigare än hon gjorde. Tingsrätten anser hennes agerande vid tillfället var adekvat, särskilt mot bakgrund av målsägandens psykiska mående inklusive social fobi, hennes låga ålder och fysiska underläge. I domen beskrivs även att målsägandens psykiska mående kraftigt försämrats efter händelsen;

“Såväl målsägandens mamma som [J.K.Å.], som båda känner henne väl, har berättat att målsäganden efter händelsen har mått mycket dåligt och att hennes oro för att möta människor hon inte känner har kraftigt förstärkts.”^{345 346}

5.5.2. Rubricering

Vid rubriceringen fastställer tingsrätten att de handlingar som målsäganden utsatts för, däribland penetration av vagina och även andra sexuella handlingar, utgör handlingar som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförliga med samlag. Ofrivillighetsrekvisitet eller

³⁴² Södertörns Tingsrätt dom i mål nr B 1949-22 (meddelad 2022-04-01).

³⁴³ Dom i mål nr B 1949-22 s. 13-16 (domstolens bevisvärdering) och s. 9 (målsägandens utsaga).

³⁴⁴ Dom i mål nr B 1949-22 s. 9 ff.

³⁴⁵ Min pseudonymisering.

³⁴⁶ Dom i mål nr B 1949-22 s. 15.

gradering av gärningen som grov är inget som tingsrätten berör.³⁴⁷ Tidigare har framkommit³⁴⁸ att det psykiska lidandet kan vara en aspekt som kan vägas in när kränkningens allvar bedöms. Detta är dock inte något som tingsrätten berör i sitt explicita rubriceringsresonemang.

5.5.3. Straffvärdebedömning

I aktuella domen berörs två gärningar: våldtäkt och sexuellt ofredande. Fokus för denna uppsats är dock endast våldtäkten. I straffvärdebedömningen tar tingsrätten endast upp en försvårande omständighet rörande våldtäkten, nämligen målsägandens låga ålder;

“...Han döms nu för våldtäkt och sexuellt ofredande. Våldtäkten har begåtts mot ett barn strax över 15 år vilket är försvårande och medför att straffvärdet överstiger straffminimum om fängelse två år. [...] Det sammanvägda straffmättningsvärdet motsvarar fängelse två år och tre månader.”³⁴⁹

5.5.4. Analys av tingsrättens beaktande av målsägandens psykiska lidande

Rubricering

Målsägandens psykiska lidande hade visserligen rent formellt kunnat beaktas vid rubriceringen i form av att utgöra en faktor i bedömningen av kränkningens allvar (som i sin tur är utgångspunkten vid hänförande av annan sexuell handling än samlag till våldtäktsbestämmelsen). Domstolens val att inte göra det framstår dock som berättigat med hänsyn till att penetrering med fingrar, som skett i fallet, är en sådan typomständighet som förarbeten explicit angett innefattas av våldtäktsbestämmelsen.

Det framstår också berättigat att inte explicit diskutera det psykiska lidandet i samband med gradering, då omständigheterna sammantaget ger få anledningar att överväga en grövre rubricering än våldtäkt av normalgraden. Gärningen har t.ex. inte inneburit användning av särpräglad hot eller våld eller särskild hänsynslöshet eller råhet. I sådana fall där omständigheterna utesluter relevansen av en viss faktor, framstår det som befogat att faktorn inte diskuteras. Att i domen beröra alla teoretiskt viktiga, men praktiskt irrelevanta, faktorer hade lett till negativa konsekvenser för rättsväsendet bl.a. av effektivitets- och rättssäkerhetssynpunkt.

Straffvärdebedömning

Av händelseförloppet har framkommit främst två omständigheter som talar för ett försvårat straffvärde; målsägandens låga ålder och hennes sociala fobi. Därtill framkommer att hon mått mycket dåligt efter händelsen och att hennes sociala problem förstärkts vilket gjort det

³⁴⁷ Dom i mål nr B 1949-22 s. 16.

³⁴⁸ Se avsnitt 4.2.2.

³⁴⁹ Dom i mål nr B 1949-22 s. 26.

än svårare att träffa nya människor. Såsom har konstaterats i förarbeten till 29 kap. 2 §, innebär brott mot barn en särskild risk för att drabbas av svåra och långvariga personliga skadeverkningar.³⁵⁰ Även om målsäganden vid tillfället var ett äldre barn, 15 år, kan de psykiska skador hon led i vart fall till viss del tänkas ha förvärrats av hennes unga ålder.

Social fobi är en psykisk svårighet, något som enligt forskningsöversikten kan försvåra offrets hantering av det trauma som övergreppet inneburit. Enligt vad som framkommit om målsägandens mående efter övergreppet har hennes problematik också förstärkts sedan händelsen. Därtill har övergreppet skett då målsäganden varit på väg till skolan, en situation i vilken hon behöver befinna sig varje dag och där hon har rätt att känna sig trygg. Till skillnad från målsägandens ålder, är dock inte den sociala fobin en omständighet som E.K. haft vetskap om och kunnat räkna med. Täckningsprincipen ger därför för handen att domstolen inte kunnat låta omständigheten inverka som försvårande t.ex. på grund av den ytterligare skada eller fara som våldtäkten inneburit för målsäganden.

Liksom tidigare domar bör domstolen, för att främja transparens och enhetlig rättstillämpning, ha utvecklat grunderna för straffvärdebedömningen något. Omständigheterna runt gärningen är dock inte av sådan art att de framstår som klart försvårande jämfört med vad som normalt ingår i en våldtäkt. Att tingsrätten endast beaktar det psykiska lidandet indirekt genom målsägandens låga ålder, och inte hennes sociala fobi, är därför inte märkvärdigt. Möjligen kan dock hennes låga ålder i kombination med det faktum att övergreppet skedde under hennes färd till skolan riskera att skapa långsiktigt lidande i form av rädsla och otrygghet i hennes vardag. Detta är något som med fördel kunnat beröras vid straffvärdebedömningen.

5.6. “Grannfesten”³⁵¹

5.6.1. Händelseförlopp

Tingsrätten anser utifrån bevisningen³⁵² som presenterats i målet att målsägande A:s utsaga är tillförlitlig och ska läggas till grund för prövningen.³⁵³ Följande är utrett.

En mängd personer befann sig hemma hos R på fest, där de åt och drack. Framåt midnatt kom även R:s granne, J.J., och deltog i festen. Där började A och J.J. prata. De pratade bl.a. om J.J.s sambo, A:s son och svårigheter som att A:s vän nyligen dött. Efter att J.J. då flätat in sina fingrar i hennes bytte hon soffan och förklarade att hon hade svårt för fysisk kontakt då hon som 16-åring blivit utsatt för våldtäkt. A hade tänkt sova hos R men då det inte fanns

³⁵⁰ Se avsnitt 4.3.4.

³⁵¹ Kalmar tingsrätts dom i mål nr B 1287-22 (meddelad 2022-04-01)

³⁵² Bevisning har bestått av partsutsagor, vittnesmål om händelseförloppet innan gärningen begicks samt målsägande A:s reaktioner i stunden och dagarna efter, rättsintyg, sakkunnigutlåtande från NFC (Nationellt Forensiskt Centrum), samt journalanteckningar och fotografier från läkarundersökning, se Dom i mål nr B 1287-22 s. 16 och Bilaga 1 Stämningsansökan, s. 2.

³⁵³ Dom i mål nr B 1287-22 s. 16.

tillräckligt med sovplatser erbjöd J.J. allmänt sovplats i sin soffa om någon behövde, som hon tackade ja till. Senare på natten följde A med J.J. när han ville ned till sin lägenhet på grund av att han var för full. När de kom ned blev J.J., som A tidigare uppfattat som trevlig, helt annorlunda. Han slet plötsligt hårt tag i hennes hår, slog henne med öppen hand på bröstet och kysste henne våldsamt. Han drog därefter med henne till sovrummet. A sa att hon ville upp till festen igen men vågade inte göra motstånd. J.J. slet av hennes kläder, knuffade ned henne i sängen, lade sig naken ovanpå och tog stryptag. Hon försökte hålla ihop benen, men J.J. särade på dem och penetrerade henne sedan. A blev som paralyserad och sa att det gjorde ont, utan att få svar från J.J. Under tiden samlaget pågick höll J.J. kvar stryptaget och fortsatte att slå henne på bröstet. När det var klart tog hon på sig kläderna och gick ut.³⁵⁴ Tingsrätten konstaterar i bevishänseende att A:s utsaga, som motsvarar händelseförloppet, är trovärdig. Man framhåller att det framstår som märkligt att A inte skrek eller värjde sig, men att hennes förklaring får godtas om att hon efter att ha blivit utsatt för våld blev som förfrusen och inte vågade göra mer motstånd.³⁵⁵

Direkt efter händelsen var A mycket upprörd, ledsen och arg. Hon fick snart blåmärken på flera ställen på kroppen. Efter uppmaning från vänner anmälde hon händelsen, trots att hon vet hur jobbig en sådan process är sedan förra gången hon blivit våldtagen.³⁵⁶ Tiden efter händelsen har A drabbats hårt av psykiskt lidande och haft en daglig samtalskontakt med sjukhus;

“Efter händelsen har hon blivit osäker samt fått svårt med närhet och fysisk kontakt. Hon har svårt med kramar från alla, speciellt i närheten av halsen. Första veckan efter händelsen hade hon fysiska besvär, så sonen fick vistas hos annan. Hon har isolerat sig efter händelsen och lever med en känsla av panik och att hon ”är under angrepp”. Hon har samtalskontakt på sjukhuset och de har sms-kontakt dagligen. Tanken var att hon skulle börja plugga, få ny bostad och att året skulle bli positivt. När hon fyllt 18 år började hon må bättre efter tidigare bekymmer och vågade gå ut, och precis innan detta hände hade hon börjat våga göra saker som hon tidigare inte kunnat göra.”³⁵⁷

5.6.2. Rubricering

Rubriceringsmomentet avgränsas inte på ett särskilt tydligt sätt i domen. Domstolen ägnar dock ett stycke åt att räkna upp olika styrkta omständigheter som man närmast tycks anse ger stöd för eller emot att frivillighet förelegat. Som stöd för att hon inte deltagit frivilligt anger domstolen de skador som A uppvisat efter händelsen samt hennes reaktioner.

“Förutom de uppgifter A lämnat om att hon sagt att hon ville gå tillbaka till festen och det motstånd hon gjort samt de berättelser vittnena lämnat om hennes reaktion efteråt, har A har företett sådana skador [...] att det framstår som uppenbart att A inte medverkat frivilligt.”³⁵⁸

³⁵⁴ Dom i mål nr B 1287-22 s. 4 f.

³⁵⁵ Dom i mål nr B 1287-22 s. 16.

³⁵⁶ Dom i mål nr B 1287-22 s. 6 f.

³⁵⁷ Dom i mål nr B 1287-22 s. 7.

³⁵⁸ Dom i mål nr B 1287-22 s. 17.

I övrigt behandlar tingsrätten rubriceringsfrågan mycket kortfattat. Ingen omständighet av relevans för A:s psykiska lidande nämns, utöver förekomsten av fysiska skador.³⁵⁹

5.6.3. Straffvärdebedömning

Vid påföljdsbestämningen nämns varken vilket straffvärde som tingsrätten bedömer att gärningen har och inte heller några bakomliggande överväganden. Fokus läggs enbart på J.J.s personliga förhållanden.³⁶⁰

5.6.4. Analys av tingsrättens beaktande av A:s psykiska lidande

I målet har omständigheter ansetts styrkta som ger uttryck för psykiskt lidande hos offret. Dels hade A tidigare blivit utsatt för våldtäkt och under en relativt lång tid haft psykiska begränsningar och svårigheter på grund av det, vilka hon just inför aktuell händelse börjat kunna hantera bättre. Dels hade A i nära anslutning till festen upplevt en hastig bortgång av en vän. Stöd har presenterats³⁶¹ för att personer som befinner sig i en mer sårbar situation på grund av problem, psykiska störningar eller negativ livshistoria, har svårare att hantera stressreaktionen efter en våldtäkt. A måste med hänsyn till att hon tidigare ha blivit utsatt och genomgått en svår period av traumahantering ha befunnit sig i en sådan sårbar situation som inneburit mer omfattande psykiskt lidande. Tingsrätten har beskrivit vilka psykiska men som A lidit psykiska i form av svårigheter med närhet, isolering och ständig känsla av att ha panik och vara angripen. E.K. visste också om att A tidigare blivit utsatt för liknande övergrepp.

Rubricering

Tingsrättens mycket sparsamma rubriceringdiskussion utgör ett begränsat underlag för en analys av beaktandet av psykiskt lidande. Det är dock mycket intressant att domstolen anser att det dels med hänsyn till de skador A orsakats, dels med hänsyn till det som är styrkt om hennes reaktion efteråt (ledsamhet, isolering, problem med närhet, ilska m.m.) anser det vara "uppenbart" att frivillighet inte förelegat.

Gällande den första omständigheten har vi sett ovan³⁶² att förekomsten av fysiska skador har vissa samband med psykiskt lidande. Att domstolen ser till tecken på fysiska skador för att bedöma frivillighet kan alltså indirekt anses vara ett beaktande av psykiskt lidande vid bedömning av frivillighetsrekvisitet. Frågan är om det, som tingsrätten menar, är "uppenbart" att frivillighet saknas på grund av tecken på snarlika skador på målsäganden (blåmärken, rodnader m.m.). Det framstår mot bakgrund av forskningsöversikten tveksamt att ett så entydigt samband finns, även om tecken på skador i enlighet med målsägandens utsaga

³⁵⁹ Dom i mål nr B 1287-22 s. 17.

³⁶⁰ Dom i mål nr B 1287-22 s. 18.

³⁶¹ Se avsnitt 3.5.

³⁶² Se avsnitt 3.4.- 3.5.

såklart kan utgöra stöd för målsägandens påstående om att frivillighet inte förelåg (genom att bidra till ökad trovärdighet).

Gällande den andra omständigheten finns det här en något tydligare koppling mellan A:s psykiska lidande och rubriceringen av våldtäkt. Domstolen tar nämligen hennes reaktion på händelsen som stöd för att frivillighet inte förelåg. Detta kan vara berättigat. Visserligen reagerar inte alla våldtäktsoffer på det sätt som A gjort. Till skillnad från andra mer "neutrala" reaktioner, som kan uppfattas både hos utsatta och icke utsatta, kan dock tecken på rädsla, ilska och ledsamhet antas vara en säkrare indikation på att något allvarligt inträffat. Det viktiga i sammanhanget är att inte luras att utan vidare anta det motsatta; att frånvaron av stereotypiska offerreaktioner nödvändigtvis ger stöd åt slutsatsen att gärningen inte begåtts.³⁶³

Straffvärdebedömning

Ur straffvärdesperspektiv kan konstateras att täckningsprincipen inte lägger några hinder i vägen för beaktande av det psykiska lidande som A genomgått, då J.J. vetat om att A varit drabbad av omfattande psykiska men sedan förra våldtäkten. Det ytterligare psykiska lidande som A orsakats, i jämförelse med vad som normalt orsakas offer genom våldtäkt, genom upprepad utsatthet har alltså varit fullt möjligt att beakta vid straffvärdebedömningen.

Även om våldet som använts vid gärningen varit av relativt lindrig art har J.J. slagit henne och tagit strypgrepp, vilket måste ha upplevts mycket hotfullt av A särskilt mot bakgrund av tidigare utsatthet. Han har även blivit som förbytt i jämförelse med beteendet tidigare under kvällen och gått från trevlig till aggressiv och distanserad. I en sammantagen bedömning tycks tydligt att tingsrätten borde ha berört förekomsten av ett sådant implicit hot och visst våld, om inte för att höja straffvärdet så i vart fall för att motivera det. Detta hade också inneburit ett ställningstagande mer i enlighet med våldtäktsbrottets bakomliggande skyddsintresse: den som orsakar en större kränkning genom att medvetet orsaka mer omfattande lidande hos den utsatte har gjort sig skyldig till en allvarligare gärning.

5.7. "Konfrontationen i hamnen"³⁶⁴

5.7.1. Händelseförlopp

Målsäganden och C.L. hade under en tid umgåtts som ett par, även om de inte officiellt var tillsammans. De umgicks, gjorde saker tillsammans och hade samlag. En kväll umgicks de hemma hos C.L.³⁶⁵ Enligt vad tingsrätten funnit styrkt genom bl.a. målsägandens utsaga, vittnesuppgifter och SMS-meddelanden³⁶⁶ låg målsäganden i soffan när C.L. började ta och

³⁶³ Jfr domstolens resonemang som beskrivits under rubriken "händelseförlopp", där man i annat sammanhang uttalat att det framstår som märkligt att A inte skrek eller värjde sig mer än hon gjorde vid övergreppet.

³⁶⁴ Värmlands tingsrätts dom i mål nr B 3266-21 (meddelad 2022-04-05)

³⁶⁵ Dom i mål nr B 3266-21 s. 4.

³⁶⁶ Dom i mål nr B 3266-21 s. 12 f.

pussa på henne. Hon sa då att hon inte ville och C.L. svarade “jo, kom igen”. Målsäganden försökte knuffa undan honom men C.L. fortsatte. Hon blev chockad över detta och kände sig oförmögen att göra något. Målsäganden började gråta och tydliggjorde igen att hon inte ville, utan att lyckas få honom att sluta. C.L. genomförde fullbordat samlag med henne. Dagen efter pratade C.L. och målsäganden kort om vad som hänt, där C.L. frågade henne om det varit mot hennes vilja, vilket hon svarade ja på.³⁶⁷

Morgonen efter händelsen kände sig målsäganden äcklig och att hon inte ville att någon skulle få veta eftersom hon kände att det var hennes fel.³⁶⁸ Någon vecka efter händelsen konfronterade målsäganden och hennes kompisar C.L. när de satt i en bil invid en hamn, och han sade då förlåt. En tid därefter har C.L. och målsäganden setts några gånger, under en tid då målsäganden mått dåligt. Redan innan händelsen har målsäganden diagnostiserats och haft problem med PTSD och depression, något som C.L. enligt målsägandens utsaga visste om. Efter våldtäkten har hon haft svårt för relationer.³⁶⁹

5.7.2. Rubricering

Frivillighetsrekvisitet ägnas ett mycket stort fokus vid tingsrättens rubricering. Frivilligheten, eller frånvaron av densamma, diskuteras främst ur bevishänseende, för att bedöma om målsägandens berättelse om att hon inte deltagit frivilligt anses styrkt. I denna bedömning berörs ingen aspekt som kan identifieras som hänsynstagande till psykiskt lidande av något slag.³⁷⁰ De andra rubriceringsmoment som utgör möjligheter till hänsynstagande, främst diskussion om svårhetsgrad, berörs inte heller utan tingsrätten utgår i sin bedömning för att det rör sig om våldtäkt av normalgraden.³⁷¹

5.7.3. Straffvärdebedömning

Straffvärdet bestäms till två år utan vidare motivering. Straffet bestäms dock, främst med hänsyn till att C.L. var nyss fyllda 18 år vid tidpunkten för gärningen, till ett år.³⁷²

5.7.4. Analys av tingsrättens beaktande av målsägandens psykiska lidande

Rubricering

Utifrån den utredning som förekommit i målet och det som tingsrätten funnit styrkt tycks inte händelseförloppet ha inneburit något särpräglat psykiskt lidande för målsäganden i jämförelse med det som normalt orsakas genom en våldtäkt. Målsäganden har visserligen gråtit under

³⁶⁷ Dom i mål nr B 3266-21 s. 4 f.

³⁶⁸ Dom i mål nr B 3266-21 s. 6. .

³⁶⁹ Dom i mål nr B 3266-21 s. 6.

³⁷⁰ Se främst Dom i mål nr B 3266-21 s. 12 f. och rubriken “Den första frågan: Har målsäganden inte deltagit frivilligt?”

³⁷¹ Dom i mål nr B 3266-21 s. 14 f.

³⁷² Dom i mål nr B 3266-21 s. 14.

gärningen, något som C.L. måste ha uppfattat och valt att ignorera. Efter händelsen har målsäganden mått dåligt och klandrat sig själv, något som forskning indikerar kan göra det svårare att hantera det trauma som ett sexuellt övergrepp innebär. Med tanke på att målsäganden dessutom lider av PTSD och depression framstår det som troligt att övergreppet drabbat henne hårdare psykiskt än vad som är fallet för någon utan sådan problematik. Trots det sagda kvarstår dock faktumet att gärningen inte varit förenad med sådana särpräglade drag som ger skäl för domstolen att mer ingående diskutera dess svårhetsgrad. Domstolens underlåtenhet att i detta sammanhang ge mer genomslag åt de psykiska konsekvenser som gärningen gett framstår därmed som befogat.

Straffvärdebedömning

Även i förevarande mål kan konstateras att tingsrätten ägnar en, förmodligen obefogat, liten uppmärksamhet till straffvärdet. Visserligen förs en något längre diskussion än i tidigare analyserade domar om påföljden i dess helhet. Med tanke på att straffvärdet ofta utgör den mest avgörande faktorn vid påföljdsbestämningen³⁷³ är det anmärkningsvärt att utfallet inte motiveras på något sätt. Vid motiveringen hade, med tanke på att fallet inte innefattar extraordinärt psykiskt lidande, räckt med att konstatera att målsäganden visserligen varit extra sårbar på grund av sina diagnoser och orsakats visst extra mått av psykisk skada genom handlingen, men att händelseförloppet i övrigt varit av relativt lindrig art och att straffvärdet därför ligger på straffskalans nedre gräns.

5.8. “Den stulna dagboken”³⁷⁴

5.8.1. Händelseförlopp

Målet avser upprepade fall av våld, kränkande uttalanden, olaga hot, grovt förtal, olaga integritetsintrång, och sexuellt våld. De första gärningarna har tingsrätten rubricerat som grov fridskränkning och det sexuella våldet som våldtäkt.³⁷⁵ Följande händelseförlopp har lagts till grund för domen.³⁷⁶

NN5 och F.G. arbetade på samma arbetsplats och inledde en relation, vilken varade i ungefär åtta månader. Till en början var relationen normal och fungerande, men blev sedan destruktiv med frekventa gräl, våld, hot och kränkningar från F.C.s sida. Med tiden blev NN5 alltmer rädd för F.G. och trodde att han skulle kunna ta hennes liv. Hon har under tiden också berättat och visat bilder av sina skador för vänner och kollegor. NN5 har även instruerat en vän om hur vännen kunde få tag på meddelanden i hennes mobiltelefon och hennes dagbok som bevis, om hon skulle dö.³⁷⁷

³⁷³ Se avsnitt 4.3.1.

³⁷⁴ Alingsås tingsrätts dom i mål nr B 158-22 (meddelad 2022-04-05)

³⁷⁵ Dom i mål nr B 158-22 s. 1 och s. 6 ff.

³⁷⁶ Dom i mål nr B 158-22 s. 8, där Tingsrätten fastställer att NN5:s utsaga är styrkt.

³⁷⁷ Dom i mål nr B 158-22 s. 5 f.

Aktuell kväll sov F.G. över hos NN5 och de började bråka. F.G. utdelade flera slag och sparkar mot NN5. Under denna tid låg NN5:s dotter och sov i en barnvagn. Även efter att NN5 plockat upp dottern och höll henne i famnen utdelade F.G. två till tre slag och en spark. NN5 gick sedan in i sovrummet, varpå F.G. följde efter och tilltvingade sig ett oralt samlag.³⁷⁸ En uppseendeväckande iakttagelse är att åklagaren i åtalspunkten, vilken tingsrätten bifallit, specificerat att F.C. tilltvingat sig samlaget genom användning av visst våld (hårt drag i NN5:s hår som orsakat smärta) samt allvarligt hot. Hotet har bestått i att F.G. uttalat att "Jag dödar dig om du inte suger av mig".³⁷⁹ Även om tingsrätten ansett åtalspunkten styrkt, har dessa omständigheter inte annat än nämnts i förbifarten i domslutet. Det har inte heller nämnts att det är ett dödshot som uttalats.³⁸⁰

5.8.2. Rubricering

Som grund för åtalspunkten har åklagaren, som nämnts ovan, hänvisat till 6 kap 1 § 1 st 1 p BrB, där den utsatte aldrig kan ha ansetts delta frivilligt om deltagandet är en följd av misshandel, våld eller hot om brottslig gärning.³⁸¹ Tingsrätten gör bedömningen att bevisningen är tillräcklig för att styrka samtliga åtalspunkter och den berättelse som NN5 gett, vilket innebär att de också anser det styrkt att våldtäkten genomförts under dessa omständigheter. Våldet eller det allvarliga hotet är dock inte något som vidare diskuteras eller omnämns i domskälen. Domskälen har generellt inte presenterats på ett sätt som tydligt särskiljer de olika delarna av bedömningsprocessen och inte heller de olika brott som F.G. åtalats för. Istället förs ett allmänt resonemang om det händelseförlopp som anses styrkt och slutligen konstateras kort att detta är tillräckligt för att "beviskravet ska vara uppfyllt för bifall på samtliga åtalspunkter."³⁸² Rörande våldtäkten är det främst följande stycke som är relevant;

"NN5 gick därefter in i sovrummet och [F.G.] gick efter medan dottern satt på en soffå i vardagsrummet. Där tilltvingade han sig ett oralt samlag på *sätt som är beskrivet i åtalspunkt 2*. Gärningen avbröts kort av att NN5 gick ut till dottern i vardagsrummet och gav henne godis. När hon kom tillbaka till sovrummet fortsatte övergreppet."^{383 384 385}

³⁷⁸ Dom i mål nr B 158-22 s. 6 f.

³⁷⁹ Dom i mål nr B 158-22, Bilaga 1 Stämningsansökan, s. 3.

³⁸⁰ Se särskilt Dom i mål nr B 158-22, första meningarna på s. 7.

³⁸¹ Dom i mål nr B 158-22 s. 1.

³⁸² Dom i mål nr B 158-22 s. 7.

³⁸³ Dom i mål nr B 158-22 s. 7.

³⁸⁴ Min pseudonymisering.

³⁸⁵ Min kursivering.

5.8.3. Straffvärdebedömning

Liksom resterande domskäl stannar tingsrätten vid en samlad bedömning av straffvärdet, utan att först bedöma de enskilda gärningarnas straffvärde. Inga skäl eller omständigheter av betydelse för bedömningen anförs.³⁸⁶

5.8.4. Analys av tingsrättens beaktande av NN5:s psykiska lidande

Rubricering

Tingsrättens sätt att ställa upp och resonera kring rubriceringen är förenade med vissa problem ur tydlighets- och transparensynpunkt. De gärningar som utgör grov fridskränkning och våldtäkten, som utgör separata gärningar och brottsrubriceringar, behandlas löpande och omvärtannat i domen. Den grund på vilken rubricering av våldtäkten görs är därmed inte möjlig att enkelt identifiera, vilket även gäller fridskränkningen och vilka omständigheter som utmynnar i att den bedöms vara grov. När uttalanden om våldtäkten väl identifierats omnämner inte tingsrätten det faktum att gärningen bedöms som våldtäkt på grund av att NN5 deltagit som följd av allvarligt hot och våld, vilket är den grund som tingsrätten i slutändan ändå väljer att utgå ifrån.

Det kan alltså konstateras att tingsrättens rubriceringsmoment inte går att uttyda ur domskälen, men att man utgått från det faktum att våldtäkten genomförts under dödshot och våld. Båda dessa omständigheter är sådana som typiskt sett orsakar offret ett mycket stort psykiskt lidande i form av rädsla och fruktan för sitt liv under gärningen, och även mycket inverkan psykiskt lidande på kort och lång sikt efter gärningen. Detta kan särskilt antas vara fallet i en situation där den utsattes barn varit närvarande i rummet bredvid, och gärningsmannen visat en betydande likgiltighet inför barnets risk att skadas även när det varit placerat i den utsattes famn. Mot den bakgrunden talar starka skäl för att tingsrätten borde ha lagt mer fokus vid våldet och det mycket ingripande hotet som orsakat omfattande psykiskt lidande, i två rubriceringssammanhang; 1) när de bedömer att gärningen varit ofrivillig på grund av hot och våld, och 2) även för att beröra frågan om det rört sig om grov våldtäkt. I det sistnämnda fallet talar i samma riktning det faktum att 6 kap. 1 § 3 st vidgats och utökats för att i större utsträckning inrymma situationer där det visserligen inte förekommit livsfarligt fysiskt våld, men där gärningsmannen framställt hot av särskilt allvarlig art som fått den utsatte att känna allvarlig fruktan för liv och säkerhet. Som bakgrund till denna ändring angavs att man avsåg att bestämmelsen bättre skulle spegla det faktum att våldtäkt ofta får långtgående psykiska konsekvenser för offret, och att det inte endast är fallet vid övergrepp som inneburit omfattande och livsfarligt våld.³⁸⁷ Det framstår antagligen som befogat att tingsrätten rubricerar våldtäkten som av normalgraden, men med tanke på att flera

³⁸⁶ Dom i mål nr B 158-22 s. 11.

³⁸⁷ Se ovan avsnitt 4.2.3.

omständigheter i målet är sådana som avsetts ges särskilt genomslag i den nya bestämmelsen finns goda skäl att ändå beröra dem i domskälen.

Straffvärdebedömning

Det hade varit mycket intressant att se hur tingsrätten resonerat ifråga om straffvärde och vilka omständigheter som de ansett inverka på bedömningen. Domskälen ger dock ingen ledning i dessa avseenden. Vid en sådan bedömning bör särskilt tre omständigheter ha beaktats i försvårande riktning; F.G.s drag i NN5:s hår, dödshotet, och det faktum att NN5:s barn befann sig i rummet bredvid vilket gjort hotet om än mer skräckinjagande för henne. Även om omständigheterna är mycket centrala för straffvärdet, kan den största kritiken riktas mot att domstolen över huvud taget inte lyfter upp omständigheten att F.G. framställt sådana hot, trots att denna aspekt måste vara mycket avgörande i vilken skada, kränkning eller fara som övergreppet inneburit för NN5.

Självklart får inte hotet eller våldet beaktas dubbelt i den tilltalades nackdel. Detta innebär att i den mån som gärningarna bestraffats självständigt genom den grova fridskränkningen, kan de inte ges fullskaligt genomslag som försvårande även vid straffvärdebedömningen för våldtäkt. Det våld som förekom innan våldtäkten, dvs. slagen och sparkarna mot NN5 innan de gått in i sovrummet, bör därför inte beaktas. Däremot har hårdraget och hoten som framställts i sovrummet varit en del av händelseförloppet inom ramen för våldtäkten och inte heller berörts i någon annan åtalspunkt. Dessa omständigheter ger tydligt uttryck för den psykiska inverkan som gärningen haft på henne samt utgör viktiga och uppmärksammade faktorer vid bedömningen av våldtäktens allvarlighet. Någon annan slutsats kan inte dras än att domstolen borde ha utvecklat sin ståndpunkt ifråga om straffvärde och lyft upp det hot och våld som förekommit.

5.9. “HBO Max-kontot”³⁸⁸

5.9.1. Händelseförlopp

Tingsrätten finner, mot bakgrund av en “alltigenom trovärdig utsaga” och stödbevisning i form av bl.a. vittnesmål, rättsintyg och fotografier följande händelseförlopp styrkt.³⁸⁹

Sekretess A skjutsade en kväll i december 2021 hem F.H. och K.B., från klubben, efter att ha blivit tillfrågad av K.B. F.H. var den sista kvar att bli avsläppt. I bilen pratade Sekretess A och F.H. om Harry Potter och Sekretess A berättade för F.H. att man kunde se det på HBO Max, och de kom överens om att hon skulle hjälpa honom sätta upp ett sådant konto. När de var framme hos F.H. följde hon därför med upp för att sätta upp kontot, se film och låna toaletten.³⁹⁰

³⁸⁸ Nyköpings tingsrätts dom i mål nr B 108-22 (meddelad 2022-04-01)

³⁸⁹ Dom i mål nr B 108-22 s. 21 särskilt stycke 3 och s. 22 särskilt stycke 2.

³⁹⁰ Dom i mål nr B 108-22 s. 4 f.

Upp i lägenheten satte sig F.H. och Sekretess A på varsin sida i sängen varpå F.H. börjar ställa sexuella frågor om Sekretess A:s piercingar. Sekretess A svarade att hon inte visste. F.H. sa även att Sekretess A skulle ta av sig sina byxor för bekvämlighets skull, på vilket hon svarade att hon gillade sina jeans. Hon svarade också nej på frågan om de skulle skeda. F.H. började därefter ta på Sekretess A:s mage och bröst vilket gjorde Sekretess A chockad då hon tyckte att hon tydliggjort att hon inte ville. F.H. började därefter hångla med henne, lade sig över henne, knäppte upp hennes byxor och drog av dem en bit. Sekretess A kände sig chockad och frusen, som att hon inte var där. F.H. drog även upp tröjan och tog och slickade på hennes bröst. Under händelseförloppet drog F.H. av Sekretess A:s byxor, penetrerade henne med sina fingrar och slickade henne mellan benen. Någon gång gav han instruktioner om att hon skulle spotta i handen och ta på hans penis, vilket hon upplevde som hotfullt och därför lydde. Därefter förde F.H. in sin penis i Sekretess A:s vagina och genomförde samlag. Under den tiden tog han två gånger stryptag om Sekretess A, slog henne hårt på rumpan och förde in finger och toppen av sin penis i hennes anal, vilket orsakade smärta. Sekretess A ville inte och hade tårar i ögonen vilket F.H. inte verkade uppmärksamma. När samlaget avslutades gick F.H. in på sitt rum och drog igen dörren efter sig.³⁹¹

Direkt efter händelsen fick Sekretess A panik och började storgråta. Hon ringde till sin dåvarande pojkvän men kunde knappt prata eftersom hon hade panik och ville dö.³⁹² Tiden efter aktuell natt har Sekretess A orsakats avsevärt psykiskt lidande. Hon har mått fruktansvärt dåligt, tagit ut sin ilska på dåvarande pojkvän, skadat sig själv och haft planer på att ta sitt liv. Hon har även besökt en kurator på kvinnokliniken, träffat psykolog och ett omvårdnadsteam veckovis. Trots att hon tagit antidepressiv medicin har hon inte orkat göra något och hon har klandrat sig själv för det inträffade på grund av att hon inte gjorde mer motstånd eller slogs.³⁹³

5.9.2. Rubricering

Det som övergripande ges störst utrymme i domen, är en bevisvärdering utifrån de olika utsagorna i målet, då främst Sekretess A:s och F.H.s utsagor. Tingsrätten gör slutligen en övergripande bedömning att åtalet i dess helhet är styrkt, inklusive “angivna effekter som följd”;

“Även vid en samlad prövning av all bevisning i målet är det ställt utom rimligt tvivel att [F.H.] uppsåtligen har begått den gärning som anges i åtalet samt i övrigt agerat på sätt som åklagaren påstått med *angivna effekter som följd*. Åtalet är styrkt. *Gärningen ska rubriceras på sätt som åklagaren påstått, dvs. våldtäkt som inte är att anse som mindre grov.*”^{394 395 396}

³⁹¹ Dom i mål nr B 108-22 s. 5 f.

³⁹² Dom i mål nr B 108-22 s. 7.

³⁹³ Dom i mål nr B 108-22 s. 8.

³⁹⁴ Dom i mål nr B 108-22 s. 22.

³⁹⁵ Min pseudonymisering.

³⁹⁶ Min kursivering.

Formuleringen “med angivna effekter som följd” syftar troligen på de effekter som åklagaren presenterat i gärningsbeskrivningen, nämligen “[...] utöver den sexuella kränkningen andnöd, smärta, ömhet, sveda och rivmärken”.³⁹⁷

Det rubriceringsresonemang som förs begränsar sig alltså till angivet uttalande om att gärningen ska bedömas som våldtäkt som inte är att anse som mindre grov. Frågan om grov våldtäkt berörs inte. Varken i åklagarens yrkande eller i tingsrättens domskäl nämns några av de psykiska konsekvenser som Sekretess A drabbats av, trots att hennes berättelse och utsaga bedöms trovärdig och läggs till grund för domen. Tingsrätten hänvisar dock till de begränsade fysiska skador som åklagaren inkluderat i sin gärningsbeskrivning.³⁹⁸

5.9.3. Straffvärdebedömning

Påföljdsfrågan diskuteras främst med utgångspunkt i vilken påföljd som kan vara aktuell med hänsyn till att F.H. tidigare dömts för förföljelse av partner. Straffvärdet berörs kort i ett stycke.

“[F.H.] döms nu för våldtäkt. Straffvärdet motsvarar enligt tingsrättens bedömning fängelse två år och sex månader. Annan påföljd än fängelse kan med hänsyn till brottets straffvärde och art inte komma ifråga.”^{399 400}

5.9.4. Analys av tingsrättens beaktande av Sekretess A:s psykiska lidande

Rubricering

Eftersom bevisfrågorna i våldtäktsmål ofta är avgörande är det inte i sig något anmärkningsvärt att det största utrymmet tillägnas värdering av utsagor. Det anmärkningsvärda kan istället tyckas vara dels, att ställningstagandet i rubriceringsfrågan inte underbyggs genom några explicita skäl annat än möjligen hänvisningen till de fysiska skador som åklagaren nämns i gärningsbeskrivningen, dels att det är just de fysiska skadorna som nämnts och inte de psykiska trots att de psykiska skadorna visats vara av avgörande och omfattande natur medan de fysiska varit av mycket begränsad art.

Gradindelningen ska som bekant göras utifrån samtliga omständigheter vid brottet, där de objektiva omständigheterna i form av skada, kränkning eller fara som brottet orsakat är centrala. Att skada, kränkning och fara innefattar graden av fysiskt våld står visserligen klart, då denna omständighet omnämns som brottsintern omständighet i våldtäktsbestämmelsen. Förarbeten till den nuvarande bestämmelsen ger dock mycket starka skäl att anta att de

³⁹⁷ Dom i mål nr B 108-22 s. 3.

³⁹⁸ Dom i mål nr B 108-22 s. 22 med hänvisning till s. 3.

³⁹⁹ Dom i mål nr B 108-22 s. 23.

⁴⁰⁰ Min pseudonymisering.

psykiska skadorna är en viktig och beaktansvärd del av gradindelningen av våldtäktsbrottet.⁴⁰¹ Detta, och då särskilt det faktum att formuleringar i förarbeten tyder på att psykiskt lidande i sig utgör en kränkning av offret (som är det centrala skyddsintresset vid våldtäktsregleringen), medför att tingsrättens domskäl kan kritiseras i den delen. Att nämna det fysiska skadorna men utelämna de psykiska ger en felaktig bild av att de fysiska skadorna är avsevärt mer relevanta för rubricering, vilket alltså allmänt sett inte stämmer. Inte heller ger de specifika omständigheterna i förevarande fall anledning till ett sådant val, då det är tydligt att Sekretess A orsakats psykiska verkningar som går långt utöver de fysiska – hon har klandrat sig själv, blivit personlighetsförändrad, skadat sig själv och planerat att ta sitt liv.

Visserligen är det viktigt att anmärka att domskälen inte utgör en fullständig förteckning över alla domstolens övervägningar, utan en sammanställning över det mest centrala och relevanta. Domstolens val att inte gå djupare in på just frågan om gradindelning skulle kunna förklaras av att man sett det som uteslutet att våldtäkten rubriceras som annat än av normalgraden. Denna slutsats kritiseras inte i sig. Däremot bör kunna förväntas att domstolen i vart fall kortfattat ger de mest centrala skälen för och emot sin slutsats. I det sammanhanget bör de psykiska skador Sekretess A orsakats ha nämnts, om inte före så parallellt med de fysiska. Återigen förutsätts som sagt att beaktande endast kunnat ske i den utsträckning som lidandet täckts av F.H.s uppsåt (eller oaktsamhet).

Straffvärdebedömning

Domstolen bedömer att gärningen har ett straffvärde som på ett betydande sätt överstiger straffminimum för våldtäkt. Ändå ges inga närmare skäl för detta. Här kan samma resonemang som presenterats i föregående avsnitt, "Rubricering", föras. Kan domstolen ha sett skäl att öka straffvärdet på grund av strypgreppen, anal penetrering, förekomsten av upplevt hot, och/eller de fysiska och psykiska skador som Sekretess A orsakats? På dessa frågor ges inget tydligt svar, vilket skapar ett transparensproblem. Vi kan utifrån domen inte veta om bedömningen görs i enlighet med förarbeten eller praxis, och därmed varken verifiera eller angripa domstolens bedömning. I förlängningen hindras ett effektivt arbete med förbättring av rättstillämpningen.

5.10. "Skoltoaletten"⁴⁰²

5.10.1. Händelseförlopp

Bevisningen i åtalet har bestått i målsägandens och B.A.s utsagor, vittnesutsagor från ett flertal personer samt journalanteckningar från Södersjukhuset och BUP.⁴⁰³ Tingsrätten finner i en samlad bedömning att målsägandens uppgifter ska läggas till grund för åtalet⁴⁰⁴ och att

⁴⁰¹ Se avsnitt 4.2.2- 4.2.3.

⁴⁰² Södertörns tingsrätts dom i mål nr 20371-21 (meddelad 2022-03-31)

⁴⁰³ Dom i mål nr 20371-21 s. 4.

⁴⁰⁴ Dom i mål nr 20371-21 s. 14 1 st.

det därmed är ställt utom rimligt tvivel att B.A. agerat i enlighet med åklagarens gärningsbeskrivning.⁴⁰⁵

Målsäganden har förklarat enligt följande. Hon och B.A. lärde känna varandra på sociala medier och hade träffats vid ett tillfälle. Aktuell dag skrev B.A. och ville prata med målsäganden vid toaletterna. När de sågs där tog han in henne på toaletten, vilket hon samtyckte till. Inne på toaletten började de pussas och B.A. stoppade handen innanför hennes trosor och penetrerade henne vaginalt med sina fingrar. Hon utförde också oralsex på honom frivilligt. B.A. och målsäganden tog av sig kläderna. Efter att ha placerat sig med knäna på toaletten försökte B.A. penetrera henne, vilket inte gick eftersom hon var torr. Försöken pågick några minuter och gjorde ont. Till slut sa B.A. att målsäganden blödde. De fortsatte ytterligare ett tag innan B.A. satte penis mot hennes anal. Då slutade målsäganden att samtycka – hennes gräns gick där. Hon försökte prata men B.A. höll för hennes mun. Hon försökte ställa sig upp, men B.A. höll fast henne genom att “krama” henne bakifrån. Han höll även för hennes näsa så att hon ett tag inte kunde andas. Han lyckades penetrera målsäganden analt med ollonet och fingrar, men inte längre då målsäganden spände sig. Därefter tog han bort handen för munnen så att hon kunde andas, men försökte sedan igen och höll åter handen för munnen. Målsäganden var under händelseförloppet i chock och visste att hon inte kunde undkomma situationen. Därför kände hon att det var bättre att göra som han sa. Hon sa att det gjorde ont och ville sluta men B.A. lyssnade inte. B.A. pumpade handen med tvål, placerade ut tvålen på sin penis och sa till henne att rida honom. Hon uttryckte att hon inte ville och att det kunde ge henne svamp, men B.A. sa åt henne att vara tyst och penetrerade henne därefter vaginalt. Det sved av tvålen och under tiden höll han i henne väldigt hårt och höll för munnen. B.A. befallde henne slutligen att suga av honom när han skulle få utlösning, något hon inte heller ville göra men ändå gjorde då hon kände sig pressad. Målsäganden förstod då hur mycket blod det kommit.⁴⁰⁶

Det har också framkommit att målsäganden blivit mycket psykiskt påverkad av händelsen, genom bl.a. påträngande minnen, ångest och humörsvängningar, vilket av ett vittne som arbetar med akut krisstöd på BUP bedömt som vanliga traumareaktioner.⁴⁰⁷

“Hon fick ett blåmärke på armen där [B.A.] hade hållit i henne. Hon fick sår i analen och sprickor vaginalt. Efter händelsen hade hon svårt att gå på toaletten. *Första veckorna efter händelsen hade hon svårt att äta, sova och gå till skolan. Händelsen påverkar henne fortfarande. Hon försöker undvika toaletter när hon är ute och har fortfarande svårt att använda tvål. Hon får panikattacker två till tre gånger i veckan.*”^{408 409 410}

⁴⁰⁵ Dom i mål nr 20371-21 s. 14 2 st.

⁴⁰⁶ Dom i mål nr 20371-21 s. 5 f.

⁴⁰⁷ Dom i mål nr 20371-21 s. 12.

⁴⁰⁸ Dom i mål nr 20371-21 s. 7.

⁴⁰⁹ Min pseudonymisering.

⁴¹⁰ Min kursivering.

5.10.2. Rubricering

Tingsrätten konstaterar inledningsvis att det är ostridigt att vaginalt, analt och oralt samlag skett och ägnar därför största delen av domskälen till att bedöma om målsäganden deltagit frivilligt eller inte.⁴¹¹ Resonemanget som följer är närmast bevisvärderingskopplat där olika utsagor värderas. I dessa utsagor, och då främst i målsägandens samt olika vittnens, framgår att ett psykiskt lidande förekommit under och en relativt lång tid efter händelsen.

Rubriceringen i övrigt berörs vid ett tillfälle, genom att tingsrätten konstaterar att gärningen är att bedöma som våldtäkt.

“Sammantaget anser tingsrätten därför att får anses ställt utom rimligt tvivel att [B.A.], i enlighet med åklagarens gärningsbeskrivning, genomfört samlag samt sexuella handlingar som är jämförbara med samlag med målsäganden och att målsäganden inte deltog frivilligt, något han både uppfattat och förstått. Han ska därför dömas för att uppsåtligen ha *begått den åtalade gärningen som är att bedöma som våldtäkt.*”^{412 413 414}

5.10.3. Straffvärdebedömning

Även straffvärdet berörs mycket kortfattat i domen, då tingsrätten fastslår att straffskalan för våldtäkt är lägst två och högst sex år och att tingsrätten bedömer förevarande gärningsstraffvärde till två års fängelse. Inga förklaringar till straffvärdet framförs.⁴¹⁵

5.10.4. Analys av tingsrättens beaktande av målsägandens psykiska lidande

Rubricering

I rubriceringsstadiet finns som bekant främst tre möjligheter inom vilka beaktande av psykiskt lidande kan ske; frågan om en viss handling utgjort samlag eller varit med samlag jämförlig handling, ofrivillighetsrekvisitet (vilket dock endast i begränsad omfattning kan sägas ge uttryck för psykiskt lidande) samt omständigheter som är relevanta för gradindelning. Det står klart att samlag skett i fallet, vilket gör en mer djupgående analys av den första möjligheten irrelevant.

Möjlighet två nyttjas i begränsad omfattning – i det generella resonemang om frivillighet som förs diskuteras främst trovärdigheten i målsägandens utsaga, där hennes psykiska lidande ingår. t.ex. nämner tingsrätten som stöd för målsägandens utsaga att journalanteckningar från BUP visar att målsäganden drabbats av påträngande minnen, ångest och

⁴¹¹ Dom i mål nr 20371-21 s. 12.

⁴¹² Dom i mål nr 20371-21 s. 14.

⁴¹³ Min pseudonymisering.

⁴¹⁴ Min kursivering.

⁴¹⁵ Dom i mål nr 20371-21 s. 15..

humörsvängningar.⁴¹⁶ Det framstår inte som en påkallad slutsats att tingsrätten bör ha fördjupat det psykiska lidandet i förhållande till ofrivillighetsrekvisitet.

Möjlighet tre nyttjas inte heller då tingsrätten inte berör frågan om gradindelning. Å ena sidan finns vissa omständigheter i händelseförloppet som tyder på psykiskt lidande och kunnat inverka försvårande på rubriceringen. Å andra sidan är det uppenbart att dessa inte räckt för att döma för grov våldtäkt. Inte heller här kan därför förväntas att tingsrätten, utan praktisk betydelse, lyfter det psykiska lidandet.

Straffvärdebedömning

En skillnad mellan rubricering och straffvärdebedömning är att det vid rubriceringen ofta är frågan om att *antingen* bedöma gärningen som brott av normalgrad, *eller* som brott av mindre grovt/ grovt brott. I det fall omständigheterna tydligt utesluter andra alternativ saknas ofta anledning att föra en djupare diskussion. Straffvärdet, å sin sida, placeras någonstans på den löpande straffskalan, och bygger alltid på en sammanvägning av relevanta omständigheter. Reformen har genomförts för att i större utsträckning beakta förmildrande och försvårande omständigheter. Efter reformen uttalades att endast i undantagsfall kan en omständighet ha förelegat i så låg styrka att straffvärdet inte bör ökas på grund av den.⁴¹⁷ För kvalificerade rekvisit, däribland *stor hänsynslöshet*, är dock viktigt att påpeka att rekvisitet ska ha gått utöver vad som varit nödvändigt för att begå brottet och bero på ett beteende som objektivt sett varit uttryck för hänsynslöshet.⁴¹⁸

De omständigheter som kan inverka i försvårande riktning i målet är att B.A. vid minst ett tillfälle täckt för målsägandens andningsvägar så att hon fått syrebrist, brukat ett visst våld genom hård fasthållning som gått utöver vad som varit nödvändigt samt att B.A. fört in två i målsägandens vagina. Samtliga omständigheter är sådana att de objektivt sett gett uttryck för hänsynslöshet och gett målsäganden anledning att känna rädsla, ångest och hotfullhet. Även om våldet eller hotet inte varit av sådan särskilt allvarlig art som krävs för att bedöma våldtäkten som grov, är det långt ifrån troligt att de kan anses ha förekommit i så låg styrka att de bör omfattas av undantaget och inte öka straffvärdet. I vart fall är det inte helt uteslutet att omständigheterna kunnat öka straffvärdet, att de inte bör ha diskuterats av domstolen.

Mot bakgrund av detta, pekar mycket mot att domstolen bör ha angett sina skäl till att våldtäkten straffvärdemässigt placeras på straffskalans minimum. Det finns även indikationer på att straffvärdet borde ha höjts något till följd av att B.A. betett sig på ett sätt som varit ägnat att hos målsäganden orsaka, bl.a., psykiskt lidande.

⁴¹⁶ Dom i mål nr 20371-21 s. 12.

⁴¹⁷ Se Avsnitt 4.3.4.

⁴¹⁸ Se Avsnitt 4.3.4. punkt 2.

5.11. “Lustgasfesten”⁴¹⁹

5.11.1. Händelseförlopp

Enligt tingsrättens bedömning är följande händelseförlopp styrkt, i enlighet med Sekretess A:s utsaga.⁴²⁰

Sekretess A och A.W. träffades dagligen i skolan och var nära vänner, men umgicks inte bara de två. Aktuell dag var de båda på en fest hemma hos S.K., som var bekant till samtliga i Sekretess A:s och A.W.s kompisgäng. På festen drack gästerna alkohol och inhalerade lustgas. Någon gång under kvällen drog A.W. in Sekretess A på toaletten och började kyssa henne. Sekretess A var dock inte intresserad av A.W. annat än som vän och sade ifrån. Vid ett senare tillfälle skulle A.W. och Sekretess A ta lustgas en sista gång och gick därför in på toaletten. De satte sig på golvet och tog lustgas. Sekretess A hade dock druckit för mycket och somnade, eller fick en “blackout”. Hon vaknade av att A.W. penetrerade henne med sina fingrar. Hon låg vid det tillfället mellan hans ben, vilket hon inte gjorde när hon fått “blackouten”. Efter händelsen ville hon inte sova på platsen utan åka hem, vilket hon berättade för de andra vännerna i gänget. När de undrade varför bröt hon ihop. Sekretess A kände sig bedragen av sin bästa vän och tänkte att det var hennes fel då hon varit för full för att säga ifrån. Att anmälan gjordes först efter ett år berodde på att hon skämdes och inte orkade psykiskt. Även vid tidpunkten för anmälan mådde hon dåligt över det inträffade, t.ex. har hon mardrömmar och sömnproblem.⁴²¹

5.11.2. Rubricering

Tingsrätten behandlar rubriceringen i ett stycke i domskälen;

“Utifrån Sekretess A:s berättelse har det inte varit fråga om något ömsesidigt hångel där [A.W.] skulle ha kunnat missta sig och tro att Sekretess A ville bli penetrerad. I stället har [A.W.] uppsåtligen genomfört den sexuella handlingen utan att försäkra sig om att Sekretess A samtyckt till den. Han ska därför dömas för våldtäkt. Brottet kan inte bedömas som mindre grovt.”^{422 423 424}

I stycket berörs frivillighetsfrågan på ett övergripande sätt. Tingsrätten fastställer också att det är fråga om en våldtäkt och att den inte kan bedömas som mindre grov.

⁴¹⁹ Nyköpings tingsrätts dom i mål nr 760-21 (meddelad 2022-03-31).

⁴²⁰ Dom i mål nr 760-21 s. 9.

⁴²¹ Dom i mål nr 760-21 s. 4 f.

⁴²² Dom i mål nr 760-21 s. 9.

⁴²³ Min kursivering.

⁴²⁴ Min pseudonymisering.

5.11.3. Straffvärdebedömning

Någon straffvärdebedömning i dess egentliga mening görs inte heller i målet "Lustgasfesten". Tingsrätten nämner att det inte finns några omständigheter som talar för att minimistraflet om två år bör överskridas.⁴²⁵

5.11.4. Analys av tingsrättens beaktande av Sekretess A:s psykiska lidande

Rubricering

Även i förevarande mål har målsäganden utsatts för psykiskt lidande. Däremot har detta lidande främst, från vad som framkommit i domen, tagit sig uttryck i lindriga sömnproblem. Själva gärningen har inte bestått av våld, hot, stor hänsynslöshet eller andra moment som kan anses försvårande, och inte heller sådana förknippade med psykiskt lidande som går utöver det som är nödvändigt för att begå gärningen. Frånvaron av beaktande av psykiskt lidande i förhållande till rubriceringsmomentet framstår därför som befogad.

Straffvärdebedömning

I förhållande till straffvärdebedömningen kan samma analys göras. Det har inte framkommit någon typ av omständighet som kan indikera att Sekretess A orsakats ett större mått av psykiskt lidande än vad en våldtäkt med nödvändighet innebär. Inte heller framkommer någon förmildrande omständighet i förhållande till sådant lidande. Det tycks stå relativt klart att det är frågan om ett brott vars straffvärde bör motsvara minimum, eller väldigt nära minimum. Inte heller här behöver därför någon mer ingående analys göras.

5.12. "Släktbesöket"⁴²⁶

5.12.1. Händelseförlopp

Målsägandens berättelse i sin helhet har lagts till grund för domen⁴²⁷, av vilken följande har framkommit.

Målsäganden och M.H. har varit vänner i några år och målsäganden hade även en nära relation med M.H.s mamma, det var som att de tillhörde samma familj. Hon hade under denna tid pojkvänner och hon och M.H. sågs varje vecka. Aktuell dag hade målsäganden följt med M.H. och hans mamma för att hälsa på släkt. De åkte sedan hem med bil och gick upp i M.H.s lägenhet. När de kommit hem satt de och pratade och tog ett glas alkohol. Det hann bli sent och M.H. ville gå och lägga sig. Han sa att målsäganden skulle komma till honom, något hon inte ville. Efter tjat gick hon in till honom och kramade honom. M.H. höll

⁴²⁵ Dom i mål nr 760-21 s. 10.

⁴²⁶ Västmanlands tingsrätts dom i mål nr B 731-20 (meddelad 2022-03-30)

⁴²⁷ Dom i mål nr B 731-20 s. 18.

då fast henne och brottade ned henne i sängen så att hon hamnade på rygg. Han höll sedan fast henne och började ta på henne överallt. M.H. tog bl.a. på målsägandens underliv och förde in flera fingrar där, vilka han hade kvar i ungefär tio minuter under tiden som målsäganden grät och sa nej. Han förde henne sedan till en soffa. I samband med det började han ta av sina byxor och lyckades även få av hennes kläder. Målsäganden fick då panik, lyckades komma loss och putta honom ifrån sig. Hon sprang ut i trapphuset och skrek så att grannarna skulle höra men utan att få någon att komma ut.⁴²⁸

Efteråt upptäckte målsäganden blåmärken på kroppen som hon tror kom från fasthållningen. Hon väntade med anmälan runt tre veckor då hon var rädd och inte visste att det hon blivit utsatt för utgjorde en våldtäkt. Efter händelsen försökte M.H. kontakta målsäganden och skicka blommor, men hon blockerade honom från sin telefon. Sedan händelsen har hon varit deprimerad och ledsen. Hon har behövt gå hem från jobbet ett flertal gånger och upplevt sömnproblem.⁴²⁹

5.12.2. Rubricering

“[M.H.] ska dömas för den gärning som åklagaren har påstått. Gärningen är att bedöma på det sätt som åklagaren har påstått, det vill säga som våldtäkt. Brottet är, med hänsyn till omständigheterna, inte att anse som mindre grovt.”⁴³⁰

Ovanstående stycke utgör det enda tillfället där rubriceringsfrågan på något sätt berörs i domskälen.

5.12.3. Straffvärdebedömning

Straffvärdet fastställs till minimum på två år och inga skäl härför framförs. I sammanhanget kan också påpekas att domstolen, vid bedömningen av målsägandens rätt till skadestånd, anför att det inte kan anses visat att målsäganden har lidit sådan skada att ersättning för sveda och värk ska utgå, och att yrkandet på den grunden därför ska avslås.⁴³¹ Ersättning för sveda och värk kommer ifråga bl.a. vid fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur, vilket alltså inte anses styrkt i förevarande fall.⁴³²

⁴²⁸ Dom i mål nr B 731-20 s. 4 f.

⁴²⁹ Dom i mål nr B 731-20 s. 5 f.

⁴³⁰ Dom i mål nr B 731-20 s. 18 f.

⁴³¹ Dom i mål nr B 731-20 s. 20.

⁴³² Jfr. 5 kap 1 § 1 st. 3 p. Skadeståndslag (1972:207).

5.12.4. Analys av tingsrättens beaktande av målsägandens psykiska lidande

Rubricering

Eftersom inga grunder för rubriceringen närmare presenteras kan ingen djupare analys av tingsrättens sätt att bedöma eller ta hänsyn till psykiskt lidande komma ifråga. Istället får bedömas om tingsrätten med hänsyn till omständigheterna borde ha beaktat sådana omständigheter.

Händelseförloppet som läggs till grund för bedömningen innefattar att målsäganden verbalt och kroppsligt gjort motstånd till den sexuella handlingen. Det råder därför ingen tvekan om att hon inte deltagit frivilligt. Det finns därför inga skäl att anse att tingsrätten borde ha fördjupat rubriceringsdiskussionen i den delen. Inte heller framkommer sådana skäl för att utveckla en diskussion om gradindelningen, då händelsen inte kan anses ge uttryck för sådana omständigheter som kan föranleda att den bedöms som grov (eller mindre grov).

Straffvärdebedömning

För straffvärdebedömningens del talar starkare skäl för att en djupare diskussion borde ha förts. En gärnings skadlighet och farlighet (tillsammans med gärningsmannens skuld) är som bekant centrala moment i straffvärdebedömningen. Det finns flera delmoment i att bedöma skadlighet och farlighet; bl.a. betydelsen av intresset som kränks eller hotas genom brottet, och en bedömning av närheten till att intresset eller värdet kränkts och slutligen aktuell skuldform (vilket i detta fall inte kan beaktas vid straffvärdebedömningen då skuldformen är en omständighet som redan beaktats vid rubriceringen av gärningen som våldtäkt, i jämförelse med dess oaktsamma motsvarighet). Vid våldtäktsbrottet utgör kränkning av sexuell och personlig integritet och självbestämmanderätt det mest framträdande intresset.⁴³³ Därtill anges som särskilt uppräknad försvårande omständighet att gärningsmannen avsett att brottet skulle få allvarligare följder än det faktiskt fått.⁴³⁴ Till detta ska också läggas att det funnits att psykiskt lidande hos offret utgör en för våldtäktsbrottet relevant skada, fara eller kränkning, samt ingår i dess primära skyddsområde.⁴³⁵

I detta fall har inget explicit hot framförts av M.H., däremot har han använt visst våld för att tvinga sig på målsäganden, så att hon inte kunnat röra sig, och som även orsakat vissa övergående kroppsskador. Målsäganden har också sagt nej och visat tecken på stort obehag genom att gråta under händelseförloppet. Det måste därför ha stått klart för M.H. att målsäganden orsakats lidande och även i tiden efter händelsen måste påverkas negativt. Detta står i kontrast till flera andra fall, där målsäganden inte uttryckligen gjort verbalt eller kroppsligt motstånd, utan där passiviteten istället varit avgörande för bedömningen av om

⁴³³ Se avsnitt 4.3.2.

⁴³⁴ Jfr. 29 kap. 2 § 1 st. 1 p. BrB.

⁴³⁵ Se avsnitt 4.3.2.

handlingen bör kvalificeras som våldtäkt. Målsäganden måste känt sig mycket hotad och utsatt i situationen, vilket även hennes handlade när hon brutit sig loss tyder på. Utifrån dessa omständigheter har M.H.s agerande utgjort en större kränkning av målsägandens sexuella integritet och självbestämmanderätt, än fall där gärningsmannen inte fysiskt betvingar sitt offer. Det rör sig med andra ord om en större närhet till kränkning av det skyddsvärda intresset, och ett handlande som objektivt sett kunnat orsaka mer omfattande psykiskt lidande än vad som speglas genom att placera brottet på straffskalans minimum.

Uppsats syftar inte till att bedöma hur korrekt tingsrättens val av straffvärde i konkreta termer är, utan på vilket sätt tingsrätten tagit hänsyn till eller avstått att ta hänsyn till psykiskt lidande vid straffvärdet. Även om situationen inte utgör en av de mest särpräglade fallen ur det psykiska lidandets perspektiv, framstår tingsrättens val att inte beröra ovanstående moment som oberättigat.

6. Slutsatser

I tidigare avsnitt har en detaljerad framställning gjorts över samtliga relevanta delmoment för uppsatsens tre frågeställningar. Avsnitten har främst syftat till att skapa en faktamässig grund samt, där det varit påkallat, löpande applicera och analysera denna fakta utifrån det psykiska lidandet som faktor vid rubricering och straffvärdebedömning. I följande avsnitt är förhoppningen att på ett tydligt sätt besvara uppsatsens frågeställningar. Detta kommer att göras utifrån den faktamässiga grund som lagts i tidigare avsnitt.

I avsnitt 6.1. besvaras frågeställning 1: Vilka *rättsliga möjligheter* finns att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?

Avsnitt 6.2. tar sig an frågeställning 2: Hur fastställs och beaktas offrets psykiska lidande i *rättstillämpningen* vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?

Avsnitt 6.3. avser besvara frågeställning 3: Hur förhåller sig regleringen respektive beaktandet av psykiskt lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt till *tvärdisciplinär forskning* på området?

I avsnitt 6.4. presenteras slutligen vissa implikationer för framtiden – har framställningen i avsnitt 6.1.-6.3. synliggjort brister i reglering eller rättstillämpning som bör och kan adresseras? *Hur* kan de adresseras?

6.1. Vilka rättsliga möjligheter finns att beakta offrets psykiska lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?

Det står klart att brottsofferperspektivet i allmänhet, och det psykiska lidandet i synnerhet, vunnit gehör inom den juridiska sfären. Många utredningar och insatser har syftat till att revidera våldtäktsbestämmelsen för att bättre reflektera dessa perspektiv. Särskilt har uppmärksamats att de psykiska effekter som våldtäktsoffer orsakas ofta är omfattande och att detta utgör ett centralt skyddsintresse i lagstiftningen, vilket våldtäktsregleringen måste spegla.⁴³⁶ Det är mot den bakgrunden som avsnitt 6.1. blir relevant.

6.1.1. Rättsliga möjligheter till beaktande av psykiskt lidande vid rubricering

Vid redogörelsen av rubricering inklusive gradindelning av våldtäktsbrottet har framkommit att det finns flera möjligheter till hänsynstagande i nuvarande reglering. Möjligheterna gestaltar sig främst i tre olika element av rubriceringen: i bedömningen av om en sexuell handling *med hänsyn till kränkningens allvar* är jämförlig med samlag, till viss del i bedömningen av om en person *inte deltagit frivilligt*, och slutligen i bedömningen av om *våldtäkten är att betrakta som grov*.

⁴³⁶ Se avsnitt 4.1.

Kränkningens allvar är en avgörande faktor vid rubriceringen, då bedömningen av kränkningen utgör den nedre gränsen för vilka handlingar som kan falla inom våldtäktsbestämmelsens tillämpningsområde. Det är därför av avgörande vikt för frågeställningen att förarbetena till en av de mest betydande sexualbrottsreformerna ansett offrets psykiska lidande i sig utgöra en kränkning. Uttalandet ger ett starkt stöd för att det psykiska lidandet inverkar på själva grunddefinitionen av vad som utgör våldtäkt. Något sådant direkt samband framkommer dock varken direkt av lagtext, eller i de propositioner som utredningen resulterat i. Där är istället möjligheterna till hänsynstagande främst av *indirekt karaktär*. Med att hänsynstagandet är indirekt menas här att lidandet är förknippat med eller en följd av någon annan omständighet. De omständigheter som är relevanta för kränkningens allvar och ger indirekt uttryck för psykiskt lidande är främst omfattningen av fysiskt våld, graden av tvång, händelseförloppet varaktighet samt förekomst av förnedring eller förödmjukning. Det faktum att det står öppet för bedömaren att även väga in andra relevanta omständigheter än de angivna (eftersom uppräkningslistan är exemplifierande), banar dock väg även för direkt beaktande när det bedöms relevant i det enskilda fallet. Slutligen har framkommit att bedömningen ska ske objektivt, och inte utifrån offrets specifika upplevelse. Detta påverkar möjligheten till hänsynstagande, eftersom det kan tolkas som ett hinder för att beakta psykiskt lidande som på grund av offrets individuella egenskaper eller situation frångår vad som uppfattas som "typiskt" eller "befogat". Att den objektiva bedömningen av princip innebär en sådan begränsning behöver dock inte alltid vara fallet, vilket utvecklas i avsnitt 6.4. nedan.⁴³⁷

Den koppling som kunnat identifieras mellan psykiskt lidande och **ofrivillighetsrekvisitet** är mer abstrakt och utgör inte en lika utpräglad möjlighet till beaktande. Har någon av punkterna 1 (misshandel, våld eller hot) eller 2 (särskilt utsatt situation) förelegat som medför att deltagande aldrig kan anses frivilligt, utgör detta en stark indikation på att offret orsakats ett mer omfattande psykiskt lidande. Endast i en aspekt går beroendeförhållandet åt motsatt håll, dvs. det psykiska lidandet i sig kan medföra att deltagandet aldrig kan anses frivilligt. Det gäller om personen på grund av sin allvarliga rädsla eller annan typ av psykiskt lidande anses befinna sig i en särskilt utsatt situation.⁴³⁸

Det finns även stora rättsliga möjligheter att beakta det psykiska lidandet i bedömningen av om gärningen utgör **grov våldtäkt**. 6 kap. 1 § 3 st BrB har modifierats flera gånger med det psykiska lidandet som ledstjärna. bl.a. har det ensidiga fokuset på fysiskt tvång och fysiska skador förskjutits, till att i en avsevärt högre grad möjliggöra beaktande av aspekter kopplade till psykiskt lidande (t.ex. upplevt hot, allvarlig fruktan, långdragna eller upprepade övergrepp även utan förekomsten av utpräglad fysiskt våld). Flera propositioner har lyft upp orsakande av allvarlig skada eller sjukdom som försvårande, dock utan att specificera om detta gäller fysisk och/eller psykisk sådan. Eftersom utredningar funnit att praxis dessförinnan i för låg grad, i jämförelse med vad lagstiftaren måste ha avsett, beaktat psykisk

⁴³⁷ Se avsnitt 4.2.2. ovan.

⁴³⁸ Se avsnitt 4.2.2. ovan.

påverkan som kan uppkomma även i situationer utan utpräglat våld, framstår valet att inte *explicit* nämna psykiskt lidande som ineffektivt och omotiverat. För att på ett framgångsrikt sätt ge en omständighet genomslag i praktiken torde inte räkna att partiellt beakta den via vissa av dess beståndsdelar (s.k. *indirekt beaktande*), eller att göra den möjlig att utläsa som ett allmänt intresse mellan raderna. Istället bör den adresseras *explicit* i lagtext eller räknas upp särskilt i förarbeten.⁴³⁹

6.1.2. Rättsliga möjligheter till beaktande av psykiskt lidande vid straffvärdebedömningen

Psykiskt lidande utgör en för våldtäktsbrottet relevant skada, fara eller kränkning

Utrymmet att beakta psykiskt lidande är mycket stort även vid straffvärdebedömningen. I centrum för straffvärdebedömningen står skadan, faran eller kränkningen som brottet orsakat. Vad som ingår i skadan, faran eller kränkningen bestäms i sin tur utifrån den specifika straffbestämmelsens rekvisit, och utifrån en bedömning av vad som ingår i våldtäktsbrottets primära skyddsområde. Uppsatsens utredning tyder på att det psykiska lidandet *till sin natur* kan beaktas inom ramen för en straffvärdebedömningen, dels för att det ingår i våldtäktsbestämmelsens rekvisit, dels för att det även, med stor sannolikhet, torde ingå i dess primära skyddsområde. För den slutsatsen talar att det psykiska lidandet getts stort inflytande i offentliga utredningar om våldtäktsbrottet, getts en central roll i våldtäktsbestämmelsens rekvisit (däribland särskilt beaktansvärda omständigheter vid bedömning av om brottet är grovt) samt det ställningstagandet att orsaka offret psykiskt lidande utgör en kränkning. För denna slutsats talar också det faktum att HD uttalat att begreppet *skada, kränkning eller fara* ska tolkas i vid mening och innefatta alla beaktansvärda omständigheter. Under alla omständigheter måste psykisk skada eller andra negativa psykiska effekter anses utgöra en beaktansvärd omständighet.

Det finns vissa begränsningar i vilket psykiskt lidande som kan beaktas vid straffvärdebedömningen

Att psykiskt lidande *till sin natur* kan beaktas, innebär inte att det inte finns vissa andra begränsningar vad som kan ingå i straffvärdet. I uppsatsen har främst två sådana relevanta begränsningar identifierats – täckningsprincipen, och att det ska röra sig om omständigheter *vid brottet*. Särskilt intressant är den sistnämnda begränsningen, som ställer krav på att omständigheter som inträffar efter brottet och vem som drabbats av brottet i princip inte ska tillmätas betydelse. Som bekant tar sig psykiskt lidande olika uttryck i olika tidsspann efter gärningen, vilket innebär att en viss psykisk åkomma kan visa sig, eller uppstå, först vid en senare tidpunkt, även om dess uppkomst härrör från brottstillfället. Dessutom kan det psykiska lidandets grad och uttryck variera avsevärt mellan personer och situationer, bl.a. utifrån den utsattes tidigare erfarenheter och personliga egenskaper.

⁴³⁹ Se avsnitt 4.2.2. ovan.

Långsiktigt & individuellt präglad psykiskt lidande kan troligen omfattas av “omständigheter vid brottet”

Innebär det att sådant psykiskt lidande som är en effekt av sådana situationsspecifika faktorer, eller som upptäcks först en tid efter gärningen, alltid utesluts från beaktande inom straffvärdet? Det rimliga svaret utifrån det underlag som presenterats i uppsatsen, är nej – under förutsättning att täckningsprincipen upprätthålls. Det har framkommit att det psykiska lidandet är ett centralt skyddsintresse i våldtäktsregleringen. Många reformer och utredningar har åsyftat att nyansera bilden av vad en skada, fara eller kränkning är, genom att implementera det psykiska perspektivet inom ramen för ett brotts allvarlighet. Det verkar finnas en allmän medvetenhet inom flera discipliner, inklusive svensk straffrätt, att sexualbrott orsakar långtgående och stundtals livslånga lidanden. Det vore därför olämpligt och ett åsidosättande av våldtäktsregleringens skyddsintresse att utesluta långsiktigt psykiskt lidande ur bedömningen på den grunden att det inte kan anses innefattas av omständigheter vid brottet. Istället bör begränsningen tolkas som följer. Psykiskt lidande som orsakas genom en gärning, är en skada som uppstår vid gärningstillfället, även om enskilda symptom visar sig först därefter. Vem som drabbas av brottet får betydelse på så sätt, att när offrets specifika situation gör att denne orsakas ett större psykiskt lidande än vad som normalt ingår i en gärning av liknande slag, ska detta beaktas i försvårande riktning, under förutsättning att gärningsmannen haft uppsåt till att så var fallet (täckningsprincipen). Att argumentera på detta sätt går också i enlighet med uttalandet, att det kan finnas anledning att se allvarligare på vissa former av angrepp än andra med hänsyn till att de kränker flera skyddsvärda intressen. Exempel på lidande som inte kan falla inom straffvärdebedömningen blir med denna tolkning det lidande som går utöver vad som är nödvändigt för att begå handlingen, men som gärningsmannen inte förutsett eller borde kunnat förutse. Ett annat exempel är ett “överskjutande” lidande som brottet endast orsakat den utsatte i kombination med senare inträffade händelser som man rimligen inte kunnat räkna med, och som alltså inte går att hänföra i tillräcklig mån till omständigheterna vid brottet.

Täckningsprincipens huvudregel medför att gärningsmannen måste ha haft uppsåt till den försvårande omständigheten, dvs. att offret skulle orsakas avsevärt psykiskt lidande. När gärningsmannen och offret inte är bekanta sedan innan lär därför många gånger en extra sårbarhet för överskjutande psykiskt lidande (än vad som är nödvändigt för att begå gärningen) vara okänd, och inte kunna beaktas. När det överskjutande lidandet kunnat förväntas av gärningsmannen för att han känt till omständigheterna som orsakat det, eller när gärningsmannen själv legat bakom sådana omständigheter, kan det istället inverka försvårande i straffvärdebedömningen. Här finns också skäl att lyfta upp, att täckningsprincipens huvudregel inte nödvändigtvis är undantagslös. bl.a. har det gällande 29 kap. 2 § 8 p diskuterats, om uppsåtet endast behöver täcka de faktiska omständigheter som ligger till grund för bedömningen att följden kan uppstå. Utredningen ger dock inte stöd för att anta att något sådant undantag i dagsläget gäller det psykiska lidandet.

Redan ett litet mått av överskjutande psykiskt lidande är tillräckligt för att höja straffvärdet

Möjligheten att beakta psykiskt lidande vid straffvärdebedömningen påverkas inte heller nämnvärt av att det överskjutande lidandet varit av begränsad omfattning. Särskilt efter 2010 års reformer har straffmätningen blivit mer differentierad eller känslig för försvårande omständigheter. Även om vikten som omständigheten tillmäts måste vara proportionerlig mot i vilken omfattning den förelegat, kan den endast i undantagsfall ha förelegat i så låg styrka att straffvärdet inte bör ökas på grund av den. Detta ger domstolarna skäl att öka straffvärdet i alla fall där gärningsmannen bidragit till ett ökat psykiskt lidande, oavsett om ökningen varit begränsad.

6.2. Hur fastställs och beaktas offrets psykiska lidande i rättstillämpningen vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt?

Det är alltså klarlagt att det psykiska lidandet har en stor roll både vid rubriceringen och straffvärdebedömningen. Frågan om hur dessa möjligheter nyttjas av domstolarna i rättstillämpningen kan dock ha än större praktisk betydelse. Om det psykiska lidandet inte ges genomslag vid rubricering eller straffvärdebedömning trots att det är påkallat, riskerar det psykiska lidandet som centralt skyddsintresse urholkas. För att underlätta en översikt över när och i vilket sammanhang beaktande skett, följer här en sammanställning.

Dom	Överskjutande psykiskt lidande förekommit	Beaktande rubricering (R)	Beaktande straffvärdebed. (S)	Kontext
Det nedbrytande förhållandet (5.1.)	Ja	Nej	Nej	-
Övernattning på fest (5.2.)	Nej	Indirekt (frånvaro av förödmjukande eller förnedrande inslag, kortvarigt förlopp)	Nej	R: Gradindelning av våldtäkt som mindre allvarlig
Det utdragna förnedringssexet (5.3.)	Ja	Direkt (som stöd för att frivillighet inte förelegat) Indirekt (förekomst av hänsynslöshet, utdraget förlopp, allvarligt våld i form av stryppgrepp, frånvaro av uttryckligt hot, fysiska skador ej allvarliga)	Indirekt (hänvisning till omständigheter som angetts vid rubricering)	R: Ofrivillighetsrekvisitet samt gradindelning av våldtäkt som grov S: Försvårande omständigheter
Alkoholleveransen (5.4.)	Förmodligen	Indirekt (förekomsten av fysiska skador)	Nej	R: Stöd för respektive emot att ofrivillighetsrekvisitet är uppfyllt

Skolpromenaden (5.5.)	Ja	Nej	Indirekt (målsägandens låga ålder)	S: Försvårande omständighet
Grannfesten (5.6.)	Ja	Direkt (sorg, rädsla och psykiska besvär efter gärningen som stöd för att frivillighet inte förelegat) Indirekt (förekomsten av fysiska skador som stöd för att frivillighet inte förelegat)	Nej	S: Stöd för att ofrivillighetsrekvisitet är uppfyllt
Konfrontationen i hamnen (5.7.)	Nej, eller i begränsad utsträckning	Nej	Nej	-
Den stulna dagboken (5.8.)	Ja	Nej	Nej	-
HBO Max-kontot (5.9.)	Ja	Nej	Nej	-
Skoltoaletten (5.10.)	Ja	Direkt (påträngande minnen, ångest och humörsvängningar som stöd för att frivillighet inte förelegat)	Nej	R: Stöd för att ofrivillighetsrekvisitet är uppfyllt
Lustgasfesten (5.11.)	Nej	Nej	Nej	-
Släktbesöket (5.12.)	Nej	Nej	Nej	-

* Enligt vad domstolen anser styrkt.

Nedan kommer vissa slutsatser att presenteras rörande hur det psykiska lidandet beaktas i praktiken i de 12 analyserade domarna.

6.2.1. Tingsrättens beaktande av psykiskt lidande vid rubricering

Skäl att beakta psykiskt lidande mer ingående saknas i flera fall

Inledningsvis bör anmärkas att det i majoriteten av de analyserade domarna tycks saknas anledning att beakta det psykiska lidandet mer än domstolen gjort inom ramarna för rubriceringen.⁴⁴⁰ Det beror på att det av omständigheterna framgått att de relevanta rekvisiten varit uppfyllda, t.ex. genom att det står klart att handlandet utgjort samlag eller med hänsyn till kränkningen varit jämfällbart med samlag, eller att det varit uppenbart att gärningen inte kan rubriceras på annat sätt än på det sätt domstolen gjort. I dessa fall framstår som befogat att möjligheterna till beaktande inte nyttjas.

⁴⁴⁰ "Det nedbrytande förhållandet", "Övernattning på fest", "Alkoholleveransen", "Skolpromenaden", "Skoltoaletten", "Lustgasfesten" och "Släktbesöket".

Psykiskt lidande förbises eller beaktas endast indirekt vid gradindelningen

I “Den stulna dagboken” har däremot gärningsmannen använt visst våld och framställt dödshot i en situation när offrets barn befunnit sig i rummet intill, omständigheter som domstolen aldrig berör trots att de kan indikera att brottet bör bedömas som grovt och kan leda till stort psykiskt lidande för offret.

Det psykiska lidandet tagit sig någon form av uttryck i rubriceringen, har det skett i två sammanhang. För det första, som stöd för att ofrivillighetsrekvisitet är uppfyllt.⁴⁴¹ För det andra, när domstolen diskuterar om våldtäkten ska bedömas som grov.⁴⁴² Vid frivillighetsdiskussionen har det psykiska lidandet tagits upp främst som bevismässigt stöd för att rekvisitet är uppfyllt. Inom ramarna för gradindelningen, har det psykiska lidandet endast beaktats på ett *indirekt plan*, och oftast endast i förhållande till de fysiska skadorna. Det psykiska lidandet berörs inte heller explicit i de fall då de psykiska konsekvenserna tycks vara av avsevärt allvarigare art än de påvisade fysiska. De omständigheter som berörs i förhållande till gradindelningen är främst sådana som nämns som särskilt beaktansvärda direkt i lagtexten.⁴⁴³ Sammantaget visar detta att tingsrätterna i analyserade fall tycks förbise det psykiska lidandet som egen och självständig faktor vid rubriceringen. Istället lägger domstolarna oproportionerligt stort fokus vid de fysiska skadorna.⁴⁴⁴

6.2.2. Tingsrättens beaktande av psykiskt lidande vid straffvärdebedömning

Inledningsvis bör framhållas att domstolarna regelmässigt brister i redovisningen av grunderna för straffvärdebedömningen. I samtliga fall, med undantag för “Det utdragna förnedringssexet” där hänvisning görs till omständigheter som angetts vid gradindelningen, fastställs straffvärdet utan närmare motivering. I de flesta fall anser också domstolen styrkt att det förekommit ett stort mått av psykiskt lidande för brottsoffret. De knappa straffvärdebedömningarna utgör ett problem ur förutsebarhets- och rättssäkerhetssynpunkt. De främjar inte heller en enhetlig rättstillämpning, vilket särskilt betonats i regleringen av straffvärde i 29 kap. 1 § BrB.

Förbiseende av psykiskt lidande som försvårande omständighet

I vissa av domarna, har dock det psykiska lidandet framkommit vara särskilt påtagligt och allvarligt för offret. Sådant lidande tycks förekomma i större utsträckning när händelseförloppet innefattat större grad av våld, när hotbilden varit allvarigare och när offret befunnit sig i en sårbar situation på grund av t.ex. tidigare utsatthet för sexuella övergrepp eller psykiska problem som depression och självskaðebeteende. I flera av dessa fall har också

⁴⁴¹ “Det utdragna förnedringssexet”, “Grannfesten” och “Skoltoaletten”.

⁴⁴² “Det utdragna förnedringssexet”.

⁴⁴³ “Övernattning på fest”, “Det utdragna förnedringssexet” och “Alkoholleveransen”.

⁴⁴⁴ Se särskilt “Det utdragna förnedringssexet”.

omständigheterna varit kända för gärningsmannen. I synnerhet i dessa fall kan förväntas att tingsrätten diskuterar omständigheten såsom inverkan på straffvärdet.⁴⁴⁵

Det ovan sagda visar på en tendens från domstolens sida att förbise aspekter som kopplar an till det psykiska brottsofferperspektivet. Lagstiftarens och de offentliga utredarnas intention att i högre grad införa ett sådant perspektiv i våldtäktsregleringen och rättstillämpningen tycks alltså inte ha fått avsett genomslag i de analyserade domarna.

Beaktandet av psykiskt lidande sker främst indirekt

Det finns skäl att anta att domstolarna bygger sin bedömning av straffvärde på omständigheter som också presenterats på andra ställen i domskälen. Av den anledningen, vilket också de få tillfällen då domstolen uttryckligen presenterat några straffvärdegrunder visar, kan slutsatsen dras att beaktandet i stor utsträckning är *indirekt*. Istället för att ge psykiskt lidande självständigt genomslag lyfts omständigheter som anges vara särskilt beaktansvärda i lagtext och förarbeten – såsom hänsynslöshet, förnedring, utdraget händelseförlopp, våldsanvändning, uttryckliga hot och fysiska skador.

6.3. Hur förhåller sig regleringen respektive rättstillämpningen av psykiskt lidande vid rubricering och straffvärdebedömning av våldtäkt till tvärdisciplinär forskning på området?

Då tingsrätterna mycket sällan resonerat uttryckligen kring offrets psykiska lidande, finns begränsat underlag för att analysera hur beaktandet förhåller sig till forskningsöversikten i avsnitt 3 på ett mer övergripande sätt. Vad som däremot kan konstateras är att domstolarna återkommande förbiser det psykiska lidandet som faktor vid rubricering och straffvärdebedömning. Detta frångår forskningsläget, som utvisar att psykiska effekter av brott ofta är mer omfattande och betydande från offrets perspektiv än de fysiska skadorna. Resonemangen kretsar istället främst kring förekomsten av fysiska skador. Även om sexualbrottsregleringen genomgått vissa förändringar som avsett tydligare markera det psykiska lidandets centrala betydelse inom olika moment, är det kanske inte helt förvånande att domstolen förbiser dessa aspekter. Varken lagtexten eller beskrivningar i förarbeten speglar nämligen det psykiska perspektivet på ett sätt som torde främja ett ökat hänsynstagande i rättstillämpningen.

Domstolarnas resonemang om offrets reaktioner under gärningen är däremot mer nyanserad. Där konstateras i flera mål att det faktum att offret inte skriker, springer ut eller fysiskt försvarar sig inte kan anses tala emot att våldtäkt skett. Endast i ett mål har domstolen gett

⁴⁴⁵ “Det nedbrytande förhållandet”, “Det utdragna förnedringssexet”, “Den stulna dagboken” och “HBO Max-kontot”.

uttryck för en förlegad syn på våldtäkt, nämligen att det framstår som märkligt att målsäganden inte skrek eller värjde sig.⁴⁴⁶

6.4. Avslutande anmärkningar

Våldtäktslagstiftningen kan inte kritiseras på den grunden att möjligheter att beakta psykiskt lidande saknas. Möjligheterna till hänsynstagande tycks istället vara stora. Rättsfallsanalysen har dock synliggjort stora brister i regleringen ur ett praktiskt perspektiv. Ett problem som uppmärksammats i förarbeten är att praxis tidigare inte i tillräcklig grad beaktat att gärningsmannen, även i frånvaron av utpräglat våld, på andra sätt kan orsaka offret stort lidande, vilket bör inverka på brottets allvarlighet. Även i andra sexualbrottsanknutna sammanhang har uttalats att kunskapen inom beteendevetenskaplig och viktimologisk forskning genomgått en förändring i det att de psykiska aspekterna av utsatthet satts i fokus, vilket måste integreras i lagstiftningen. Att bedömningarna *bör* nyanseras och i högre grad ges sådana perspektiv genomslag står därmed klart. Ändå är det något i systemet som just nu utmynnar i att sådana aspekter förbises eller endast framkommer i relation till andra omständigheter.

Hur *bör* då perspektivet ges genomslag? När den frågan besvaras är TJ ett mycket viktigt verktyg som kan hjälpa oss att nyttja den breda kunskap som finns inom andra beteende- och samhällsvetenskapliga discipliner. Tanken är att kunskapen om sexualbrottsoffers reaktioner och upplevelser ska användas såväl inom lagstiftningsarbete som rättstillämpning för att uppnå mer ändamålsenliga och korrekta resultat. Inom ramarna för det som presenterats i den här uppsatsen torde en god start vara att ge det psykiska lidandet explicit utrymme i lagtexten, och då särskilt som försvarande omständighet i 29 kap. BrB. På det sättet understryks dess självständiga betydelse för brottets svårhet, vilket mycket troligt resulterar till att dess plats i rättstillämpningen tydliggörs och befästs.⁴⁴⁷ En alternativ lösning kan vara att införa psykiskt lidande som särskilt beaktansvärd omständighet vid bedömning av om våldtäktsbrottet är att anse som grovt, vilket inneburit att omständigheten både fått direkt relevans vid svårhetsgraderingen och vid efterföljande straffvärdebedömning. Att, som förespråkas i SOU 2008:85, endast beakta det psykiska perspektivet inom ramen för brottens generella straffnivå av den anledningen att utredningen många gånger är bristfällig i den aspekten, framstår som en mycket ineffektiv metod – ett sopande under mattan. En sådan strategi innebär att man rättfärdigar en brist med en annan brist och hade återigen satt det psykiska lidandet som skyddsintresse i skymundan. Det hade också inneburit ett statiskt hänsynstagande till psykiskt lidande, utan möjlighet till situationsanpassning, vilket strider mot grundläggande

⁴⁴⁶ Se "Grannfesten".

⁴⁴⁷ Jfr. Finlands Strafflag (39:1889) 20 kap. 2 § om Grov våldtäkt: "Om vid våldtäkt [...] 2) brottet begås av flera eller genom brottet orsakas *synnerligen kännbart psykiskt eller fysiskt lidande*, [...] och våldtäkten även bedömd som en helhet är grov, ska gärningsmannen för grov våldtäkt [...]". Jfr även Storbritanniens Criminal Justice Act och tillhörande Seriousness Guideline från 2004, s. 7, där de parametrar som avgör brottets allvar utvecklas; "Som försvarande omständigheter hänförliga till den skada som gärningen inneburit eller kunnat innebära ska beaktas bl.a [...] att gärningen orsakat en *särskilt allvarlig fysisk eller psykisk effekt hos offret*". (Översättning hämtad från SOU 2008:85 s. 224). Tillgänglig: <<https://www.sentencingcouncil.org.uk/wp-content/uploads/Seriousness-guideline.pdf>>.

utgångspunkter i den viktimologiska forskningen. Forskningen betonar tvärtom att det psykiska lidandets uttryck och omfattning beror på en stor mängd olika situationsberoende faktorer. Att bortse från samtliga av dessa variationer innebär att straffvärdebedömningen kommer bygga på antaganden som utmynnar i att en diskrepans uppstår mellan straffvärde som konstruktion och det angrepp på våldtäktsbestämmelsens skyddsintresse som faktiskt är för handen i det enskilda fallet.

Problemet kan visserligen kvarstå, att sättet som spårsäkring idag sker efter ett sexuellt övergrepp utmynnar i otillräcklig utredning ifråga om det psykiska lidandet. Detta problem är inte nytt och inte heller oöverkomligt. Den uppenbara lösningen är, återigen, områdesöverskridande samarbete för att spårsäkra även psykisk inverkan på offret i enlighet med TJ:s grundidéer. En annan lösning är att nyttja schabloniserade eller objektiva bedömningar genom t.ex. användning av rekvisitet *ägnat att orsaka omfattande psykiskt lidande*, där bedömningen utgår från viktimologiska rön rörande när lidande uppstår och i vilken omfattning, utifrån den enskilda utsattes situation.⁴⁴⁸

Förutom denna mer uppenbara indikation, kan TJ bidra med en förståelse för vikten av andra discipliners samverkan med juridiken och därmed behovet av tvärdisciplinär utbildning på juristprogrammen. Snarare än att förmedla juridikens autonomi bör betonas hur den är beroende av andra vetenskaper för att skapa ett system som bygger på rätt grundantaganden och genererar rätt utfall.

⁴⁴⁸ Jfr även hur rekvisitet "ägnat att" i bestämmelsen om förolämpning i 5 kap. 3 § BrB beskrivs i Prop. 2016/17:222 s. 101: "Att gärningen ska vara ägnad att kränka den angripnes självkänsla eller värdighet innebär inte att en kränkning behöver ha uppkommit i det enskilda fallet. Det avgörande är i stället om gärningen typiskt sett var sådan att den kunnat orsaka en kränkning av sådant slag.[...] Bedömningen av om gärningen var ägnad att kränka självkänslan eller värdigheten ska göras utifrån de faktiska förhållandena i det enskilda fallet och med hänsyn till den enskilda målsäganden."

Källförteckning

Litteratur, rapporter och elektroniska källor:

Asp, P. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 6 kap. 1 § (senast uppdaterad 2019-08-19).

Asp, P., Ulväng, M. & Jareborg, N. (2013). *Kriminalrättens grunder*. (2 uppl.). Uppsala: Iustus Förlag AB.

Bandler, R., Keay, K. A., Floyd, N., & Price, J. (2000). *Central circuits mediating patterned autonomic activity during active vs. passive emotional coping*. *Brain research bulletin*, 53(1), 95–104. DOI: [https://doi.org/10.1016/s0361-9230\(00\)00313-0](https://doi.org/10.1016/s0361-9230(00)00313-0).

Basile, C.K., Smith, S.G., Walters, M.L., Fowler, D.N., Hawk, K. & Hamburger, M.E. (2015). *Sexual Violence Victimization and Associations with Health in a Community Sample of Hispanic Women* (24(1): 1–17). *J Ethn Cult Divers Soc Work*. Tillgänglig: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4701051/pdf/nihms745614.pdf> (besökt: 2022-02-11).

Borgeke, M. & Forsgren, M. (2021). *Att bestämma påföljd för brott*. (4 uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Brottsförebyggande Rådet (BRÅ). (2022-01-25). Våldtäkt och sexualbrott. Brottsförebyggande Rådets hemsida: <https://bra.se/statistik/statistik-utifran-brottstyper/valdtakt-och-sexualbrott.html>.

Brottsoffermyndigheten. *Om oss*. Brottsoffermyndighetens hemsida. Tillgänglig: <https://www.brottsoffermyndigheten.se/om-oss/>. (besökt: 2022-04-29).

Burnam, M. A., Stein, J. A., Golding, J. M., Siegel, J. M., Sorenson, S. B., Forsythe, A. B., & Telles, C. A. (1988). *Sexual assault and mental disorders in a community population*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56(6), 843–850. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.56.6.843>.

Bäcklund, A., Johansson, S., Trost, H., Träskman, P.O., Wennberg, S. & Wersäll, F. (2021). *Brottsbalken, en kommentar*. Juno, version 19. Tillgänglig: <https://juno-nj-se.ludwig.lub.lu.se/b/documents/3685612>.

Chasten, A. L. (2001). *Constructing rape: Feminism, Change, and Women's everyday understanding of sexual assault*. *Sociological Spectrum*, 21(2).

Crome, S., & McCabe, M. P. (1995). *The impact of rape on individual, interpersonal, and family functioning*. *Journal of Family Studies*, 1(1), 58–70.

Dahlman, C. (2018). *Beviskraft – Metod för bevisvärdering i brottmål*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Diesen, C. (1995). *Brottsoffret och omvärlden*. I Billström, M. (red.), *Brottsoffrets rätt* (1 uppl. s. 27-90). Stockholm: Juristförlaget.

Diesen, C. (2007). *Therapeutic Jurisprudence – an Introduction from a Swedish Perspective*. *Scandinavian Studies In Law 1999-2012*, 51(6), s. 131-162. Tillgänglig: <https://scandinavianlaw.se/pdf/51-6.pdf>.

Diesen, C. (2011). *Terapeutisk Juridik*. Malmö: Liber AB.

Diesen, C. (2015). *Bevisprövning i brottmål*. (2 uppl.) Stockholm: Norstedt Juridik.

Dossa, N.I., Zunzunegui, M.V., Hatem, M. & Fraser, W.D. (2015). *Mental Health Disorders Among Women Victims of Conflict-Related Sexual Violence in the Democratic Republic of Congo*. (30(13)). *Journal of Interpersonal Violence*. Available from: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0886260514552447>.

- Frazier, P., Byrne, C., Glaser, T., Hurliman, E., Iwan, A., & Seales, L. (1997). *Multiple traumas and PTSD among sexual assault survivors*. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association.
- Frieze, I.H., Hymer, S. & Greenberg, M.S. (1987). *Describing the Crime Victim: Psychological Reactions to Victimization*. *Professional Psychology: Research and Practice*, 18(4), s. 299-315.
- Granahg, P.A. & Christianson, S. (2008). *Handbok i rättspsykologi*. Stockholm: Liber AB.
- Granström, G. & Mannelqvist, R. (Red.). (2021). *Brottsoffer- rättsliga perspektiv* (2 uppl). Lund: Studentlitteratur AB.
- Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (Red). (2012). *Viktimologisk forskning* (1 uppl.). Lund: Studentlitteratur AB.
- Kilpatrick et al. (1987). *Victim and crime factors associated with the development of crime-related post-traumatic stress disorder*. 21st Annual Association for the Advancement of Behavior Therapy Convention, Boston.
- Kleineman, J. *Rättsdogmatisk metod*. I: i Korling, F. & Zamboni, M. (Red.).(2018). *Juridisk metodlära*. Lund: Studentlitteratur.
- Krug, E.G., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B. & Lozano, R. (2002). World Health Organization. *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Lernestedt, C. & Tham, H. (Red.). (2011). *Brottsoffret och kriminalpolitiken*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Littleton, H., & Bretkopf, C. R. (2006). *Coping with the experience of rape*. *Psychology of Women Quarterly*, 30, 106–116.
- M., Billström. (1995). *Brottsoffrets rätt*. Stockholm: Juristförlaget.
- Nationellt Centrum för Kvinnofrid. (2008). *Nationellt handlingsprogram för hälso- och sjukvårdens omhändertagande av offer för sexuella övergrepp* (Rapport 2008:1). Nationellt Centrum för Kvinnofrid. Tillgänglig: <[https://kunsksbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/483/nck-handbok-nationellt-handlingsprogram-sexuella-overgrepp-2008-rev2010.pdf#_utma=1.1546844486.1641297878.1646145235.1646150642.6&_utmb=1.1.10.1646150642&_utmec=1&_utmx=-&_utmz=1.1646150642.6.6.utmcsr=google|utmccn=\(organic\)|utmcmd=organic|utmctr=\(not%20provided\)&_utmv=-&_utmik=227571741](https://kunsksbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/483/nck-handbok-nationellt-handlingsprogram-sexuella-overgrepp-2008-rev2010.pdf#_utma=1.1546844486.1641297878.1646145235.1646150642.6&_utmb=1.1.10.1646150642&_utmec=1&_utmx=-&_utmz=1.1646150642.6.6.utmcsr=google|utmccn=(organic)|utmcmd=organic|utmctr=(not%20provided)&_utmv=-&_utmik=227571741)> .
- Nordh, R. (2011). *Praktisk Process VII*. Uppsala: Iustus Förlag.
- Ornstein, P. (2017). The price of violence: *Consequences of violent crime in Sweden*, s. 1. (Working paper 2017:22). Tillgänglig på: <<https://www.ifau.se/globalassets/pdf/se/2017/wp2017-22-the-price-of-violenceconsequences-of-violent-crime-in-sweden.pdf>> (besökt: 2022-04-19).
- Petrak, J. (2002). *The trauma of sexual assault: Treatment, prevention and practice*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Sandgren, C. (2004). *Om teoribildning och rättsvetenskap*. Artikel i *Juridisk Tidsskrift*, 2004/05(2), s. 297- 233.
- Sandgren, C. (2018). *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare* (4:e uppl.). Stockholm: Norstedts juridik.
- Sexual assault: An overview and implications for counselling support*. *The Australasian medical journal*, 4(11), 596–602.
- Sexual Violence Research Initiative. (2011). *Briefing Paper: Mental Health Responses for Victims of Sexual Violence and Rape in Resource-Poor Settings*.
- Sigurdardottir, S., & Halldorsdottir, S. (2021). *Persistent Suffering: The Serious Consequences of Sexual Violence against Women and Girls, Their Search for Inner Healing and the Significance of the #MeToo*

- Movement*. International journal of environmental research and public health, 18(4), 1849. Tillgänglig: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7918207/pdf/ijerph-18-01849.pdf>> (besökt: 2022-02-14).
- Slobogin, C. (Red). (1996). *Therapeutic Jurisprudence; Five Dilemmas to Ponder*. I: Wexler & Winick *Law in a Therapeutic Key*. Durham N.C.: Carolina Academic Press.
- Sommers, M. *Defining patterns of genital injury from sexual assault: a review*. (2007). *J Trauma Violence Abuse*. (8(3)). 270–80. Tillgänglig: <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3142744/pdf/nihms301311.pdf>>.
- Ullman S.E. & Filipas H.H. (2001). *Predictors of PTSD symptom severity and social reactions in sexual assault victims*. *Journal of Traumatic Stress*, 14(2), s. 369–389. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1011125220522>.
- Van Dijk, J. *Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood*. (2009).
- Wegerstad, L. (2015). *Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande*. Lund University (Media-Tryck). Tillgänglig på: <<https://lup.lub.lu.se/search/ws/files/5642783/5049634.pdf>>.
- Wexler, D.B. & B.J. Winick. (1997). *Law in a Therapeutic Key*. Durham N.C.: Carolina Academic Press. S. 646.
- Wexler, D.B. (1996). *Applying the law therapeutically*. *Applied and Preventive Psychology*, 5(3), s. 179-186. Tillgänglig på: <https://www.researchgate.net/publication/229348860_Applying_the_law_therapeutically>.
- WHO: The sexual violence research initiative. (2007). *Rape: How women, the community and the health sector respond*. Geneva: WHO. Tillgänglig: <<https://www.svri.org/sites/default/files/attachments/2016-02-17/Rape%20how%20women%20community%20and%20health%20sector%20respond.pdf>>.
- World Health Organization (WHO). (2003). *Guidelines for medico-legal care for victims of sexual violence*. Geneva: World Health Organization. Tillgänglig: <<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42788/924154628X.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.
- Zila, J. & Jareborg, N. (2020). *Straffrättens påföljdslära*. (6 uppl.). Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Ågren, J. Lexinos djupa lagkommentar (JUNO) till BrB 29 kap. 1 §.
- Åkerström, M. & Sahlin, I. (Red.). (2000). *Det motspänstiga offret* (1 uppl.). Lund: Studentlitteratur AB.
- Öberg, M., Lucas, S. & Heimer, G. (Red.). (2010). *Brottet som urholkar hälsan – Sexuella övergrepp som orsak till fysiskt och psykiskt lidande*. I: ANTOLOGI – Sju perspektiv på våldtäkt. Nationellt Centrum för Kvinnofrid (NCK). Tillgänglig: <[https://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/74/NCK_Antologi_sjuperspektiv_www_kap04.pdf#/utma=1.1546844486.1641297878.1643025727.1643025727.1&_utmb=1.2.10.1643025727&_utmc=1&_utmx=-&_utmz=1.1643025727.1.1.utmcsr=google%7Cutmccn=\(organic\)%7Cutmcmd=organic%7Cutmctr=\(not%20provided\)&_utmv=-&_utmh=30552383](https://kunskapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/74/NCK_Antologi_sjuperspektiv_www_kap04.pdf#/utma=1.1546844486.1641297878.1643025727.1643025727.1&_utmb=1.2.10.1643025727&_utmc=1&_utmx=-&_utmz=1.1643025727.1.1.utmcsr=google%7Cutmccn=(organic)%7Cutmcmd=organic%7Cutmctr=(not%20provided)&_utmv=-&_utmh=30552383)>.

Tidskrifter & artiklar:

- Asp, P. & Ulväng, M. *Täckningsprincipens ABC*. (2/2009). Artikel i *Juridisk Publikation*. Tillgänglig: <http://juridiskpublikation.se/wp-content/uploads/2014/10/22009_Petter-Asp-Magnus-Ulv%C3%A4ng.pdf>.
- Asp, P., & von Hirsch, A. *Straffvärde*. (1999). Artikel i *Svensk Juristtidning*. Tillgänglig: <<https://svjt.se/svjt/1999/151>>.

Fernandez P. A. (2011). *Sexual assault: An overview and implications for counselling support*. The Australasian medical journal, 4(11), 596–602.

Offentligt tryck:

Offentliga utredningar

SOU 1986:14 “Påföljd för brott: om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning m.m.”.

SOU 2001:14 “Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor”.

SOU 2008:85 “Straff i proportion till brottets allvar”.

SOU 2012:34 “Nya påföljder”

SOU 2016:60 “Ett starkare skydd för den sexuella integriteten”.

SOU 2021:43 “Ett förstärkt skydd mot sexuella kränkningar”.

Propositioner

Prop 1987/88:120 “om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)”.

Prop 1991/92:35 “om sexuella övergrepp mot barn, m.m.”.

Prop 1997/98:55 “Kvinnofrid”.

Prop 2002/03:53 “Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.”.

Prop 2009/10:147 “Skärpta straff för allvarliga våldsbrott m.m.”.

Prop 2012/13:111 “En skärpt sexualbrottslagstiftning”.

Prop. 2004/05:45 “En ny sexualbrottslagstiftning”.

Prop. 2016/17:222 “Ett starkt straffrättsligt skydd för den personliga integriteten”.

Prop. 2017/18:177 “En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet”.

Övrigt

Justitiekommittén, Regeringskansliet. (2011). *En tydligare och starkare organisation för en kunskapsbaserad utveckling av rättsväsendets verksamhet* (Ju 2010:I). Tillgänglig:

<<https://www.regeringen.se/49bb88/contentassets/f946e220294640c7b7847757a2b2dd63/en-tydligare-och-starkare-organisation-for-en-kunskapsbaserad-utveckling-av-rattsvasendets-verksamhet>>.

Lagrådsremiss: “Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella kränkningar” (överlämnad till Lagrådet 2022-02-24).

Rättsfall:

Högsta domstolen

HD:s avgöranden i mål nr. B 4072-21 respektive B 4645-21.

NJA 2011 s. 89
NJÄ 2013 s. 1155
NJÄ 2014 s. 559
NJÄ 2015 s. 1024
NJÄ 2016 s. 719
NJÄ 2016 s. 726
NJÄ 2016 s. 819
NJÄ 2018 s. 1010
NJÄ 2018 s. 574
NJÄ 2019 s. 492
NJÄ 2019 s. 668
NJÄ 2019 s. 747
NJÄ 2021 s. 536

Tingsrätterna

Nyköpings tingsrätts dom i mål nr B 108-22 (meddelad 2022-04-01)
Alingsås tingsrätts dom i mål nr B 158-22 (meddelad 2022-04-05)
Göteborgs Tingsrätts dom i mål nr B 19041-21 (meddelad 2022-04-06)
Göteborgs Tingsrätts dom i mål nr B 9288-21 (meddelad 2022-04-05)
Kalmar tingsrätts dom i mål nr B 1287-22 (meddelad 2022-04-01)
Nyköpings tingsrätts dom i mål nr 760-21 (meddelad 2022-03-31)
Södertörns Tingsrätt dom i mål nr B 1949-22 (meddelad 2022-04-01)
Södertörns tingsrätts dom i mål nr 20371-21 (meddelad 2022-03-31)
Uddevalla Tingsrätts dom i mål nr B 1024-20 (meddelad 2022-04-01)
Värmlands tingsrätts dom i mål nr B 3266-21 (meddelad 2022-04-05)
Västmanlands Tingsrätts dom i mål nr B 586-22 (meddelad 2022-04-05)
Västmanlands tingsrätts dom i mål nr B 731-20 (meddelad 2022-03-30)

Utländsk lag

Finlands Strafflag (39:1889) 20 kap. 2 § om Grov våldtäkt

Storbritanniens Criminal Justice Act och tillhörande Seriousness Guideline (2004). Tillgänglig:
<<https://www.sentencingcouncil.org.uk/wp-content/uploads/Seriousness-guideline.pdf>>.

